

Јаһозу АГАРУНОВ

ДУЛМӘ - Ә ТҮРӘВОЗИ,
МӘСКӘНМӘ

Јәһәгү АГАРУНОВ

**ДУЛМӘ – Ә ТҮРӘВОЗИ,
М Ә С К Ә Н М Ә**

(Јәкам әз әјоровурдаиһојмә)

"Абилов, Зейналов и сыновья"

Баку - 2001

ББК 84.3 Тат

А 11

Агарунов Јәңәгү

А 11 Дүлмә - ә түрәвәзи, мәскәнмә (Јорәвурдиһојмә)
(Мои воспоминания)

Баку: "Абилов, Зейналов и сыновья", 2001. - 140 с.

А 4702570000-034 без объявления

АБ022016-2001

© "Абилов, Зейналов и сыновья", 2001

© М.Я.Агарунов, 2001

Жәһәғү АГАРУНОВ

Чүтар јаратмиш биригә литературајму

(Јә кәм әз ә јор овурдәиһојмә)

1-мүн бәхш

Ғүбә. Мәскән чуһурһо. Никәрәј Ғүдјолчој бәхш сохди шәһәр Ғүбәрә ә дү чигә: ә расди ғироғ ән и никәрә, ә һүндүри чигәјү парамәнд бирәни Ғәлә, ә чәпи ғироғ никәрә, ә сари чигәјү, дуз ә пүшој Ғәлә һәмәл омори мәскән чуһурһо, гуфдирә оморәниһо Слобода. һәрдуј ән иһо хүндә оморәнүт Ғүбә. И сәһәтиш расди бәхш шәһәрә иму гуфдирәним “Ғәлә” ә у хотур ки, әз и 150 сал пүшо инчо әз расдакиш ғәлә бири, сә тарафју борүј кәрпүчи бири, јә тарафигәјү һүндүри ғироғ никәрә, әри дүшмән ғәләбәнди бири, пүшој дүшмәрә дошдә данүсди.

Мәскән чуһурһо - слобода - бинә норә омори ә 1731 сал, һофд сал бәғдә - ә 1981 сал - миданим миһид сохдә 250 сали мәскән имурә¹. Әғәр ә ғәлә әз мусулмуһо ғәјр зиһисдән-бирүтгә јә чәнд хунә әрмәни вә урус, ә Слобода зиһисдән-бирүт әнчәғ чуһурһо, хүндә оморәнбирүтһо чуһурһој доғи, гоф сохдәнбирүтһо ә зуһун тати.

Чүтар бинә норә омори и Слобода, вә чүтар гирошди рузју, чү корһо ә сәрју омори, чү һәзијәтһо кәшири, әз чү хәтоһо хилос бири - и амбар кәлә ихдилоти, ирә чиро нүвүсдә гәрәки. Инчо кутәһлә имбу гуфдирәки, мәһлүм һисдиһорә хуно, әз и сәһәтинә Слобода јә-дү вәрс зәвәр, гәнә ә чәпи

¹ И јоровурдиһој хүшдәрә Жәһәғү Агарунов нүвүсди ә 1974 сал.

ғироғ ән никәрә, бири лап кәлә мәскән чуһурһо - Филғот. Кәй бинә норә омори и Филғот и сәһәт гуфдирә ниданүм. Оммо мәһләми ки, ә 1733 сал и Филғот хәрәбә бири, тараш бәрдә омори вә амбарә одомиһоју тәләф бирәт. Дү сал бәғдә Филғот сәлт дәрбадогун сохдә оморә, хәрәбә бири, одомиһојурә ә залумирәвоз тәрғи-тәләф сохдәт. Мундәтһо ја чәнд одомиһо әвәл ә вишәһо пәһәнү бирәт, вә бәғдәһо оморәт ә сәр ән Слобода әри хүшдә хунәләһо вокурдәт, һәмәл овордәт мәһәләј Филғоти.

Мәскән чуһурһој Ғүбә - Слобода - һә бирдән һәмәл нә омори. Ә ғәриш ја чәнд дәһ салһо әз чәнд чигәһо инчо күчмиш бирәт, чиро-чиро мәһәләһо вокурдәт. Уники Слобода лап бәғдәһош бәхш бу ә мәһәләһо: мәһәләј филғоти, мәһәләј ғисори, мәһәләј гиләки, мәһәләј әғәчони, мәһәләј чәпкәни вә мәһәләј ғәрчәи. Әзи нумһој мәһәләһо вәдини ки, әзчә оморигә, күчмиш биригә ә инчо - ә Слобода. Вәди бирәни ки, әвәлһо, ја чәнд салһо һәр мәһәләрә чиро хосијәтјү, дивәһјү, тәһәр зиндәгунијү бири, мидану бирәки ә тәһәр гофсохдәишүш тәфиһәти дәбири гуфдирә, әнчәғ шәксүзки һәммәј ән иһо ә ја зуһун - ә зуһун тати гоф сохдәт гуфдирә. Әвәлһо һәр мәһәләрә ә хосијәтјү гиро ләғәмјүш бири, у ләғәмһо исәһәтиш домунди ә ғәриш ишу, нәдәниширәки бәһзи ән и ләғәмһо хубә тәһәр нисди, рачә гоф нисди, бијобурә нифрини - јақирәш нә әвәлһо, нә имуһоиш әз и ләғәмһо ғәһр нәс оморә, бәһзиһо әз ләғәм хүшдә такабуриш сохдәнбирүт. Мәсәлән: ә сәр филғотиһо вәри ләғәм -"зуно", ә сәр ғисориһо - "дүзд", ә сәр гиләкиһо - "кәллә", ә сәр әғәчониһо - "овом", ә сәр чәпкәниһо - "чәпхунчи", ә сәр ғәрчәиһо - "хәр". Амбара субутиһо имбу овордә ки и ләғәмһо, ә сәр ән иһо вәбириһо, нәһоғ нә бири гуфдирә. һисди амбара ләзәтлүјә ихдилотһо ән күһнә вәхдһош, ән таза вәхдһош, әз мә ә чуммә дирәһош вә ә гушмәрәвоз шинирәһош. Вәди бирәни ки, әз расдәкиш и ләғәмһо әвәлһо нәһоғ нә бири гуфдирә. Ғәјфки инчо мәрә минкин нисди әри у ихдилотһорә нүвүсдә...

Ә 1770 сал ә Ғүбә омори академик Гмелин. У нүвүсди : "Ә у ғироғигәј никәрәј Ғүдјолчој һисди кәлә Слобода, ә унчо зиһисдәнүт әнчәғ чуһурһо . Ә и тарағигә, ә нәзники шәһәр

Ғуба һисди ја чәнд хунәһој әрмәниһо. Бәғдәһо и Слобода, бинә норә овориһо ә 1731 сал, чарусди ә лап кәлә мәскән чуһурһој доғи ә һәммәј Кавказ". Ә 1886 сал ә хориһој Кавказ бири 34 мәскәнһој чуһурһој доғи. Ә һәммәј ән иһо дәбири 4090 хунә вә 21100 чун. Оммо ә Ғубә у мәһәли дәбири 822 хунә вә 6300 чун, јағәни 30% ән һәммәј чуһурһој доғи Кавказ. Әз Ғубә бәғдә хундә омори Дәрбәнд (213 хунә вә 1671 чун), Грозный - (199 хунә вә 1534 чун), Варташен (213 хунә вә 1396 чун) вә уһонигә. һә ә и салһо әз Ғубә амбара одомиһо күчмиш бирәт ә Боку, ә мәһдонһој нәфти, ә Дәрбәнд ә вәтәғәһо. Нәдәниширә ә и кор, гәнә Ғубә, ә шуморуш хунәһо вә чунһо, ә сәр ән и садсалимуш, лап кәлә мәскән чуһурһој доғи бу. һәлә и сәғәтиш, әз Слобода ә һозорһорәвозиш одомиһо күчмиш бирәтгә ә Боку, ә Дәрбәнд, ә Сумғәит, ә Хочмәз вә ә үзгә шәһәрһојгә, гәнә ә Слобода 6 һозор зәвәртә одоми дәри. Ә кор дини-мәсәби, һадәтһо вә хосијәтһо, һәр мұһүчизиһо инчо амбар добу. Гурунә һәзијәтһо, чәтини зиндәгуни, косиби, һонијәти, торики, зулмоти, нәдани, һәләчигәри, туфи-нәһләти, ихдијорсүзи, ә зир ғопоз умоғһојгә, милләтпәрәси. Одоми бирүтгәш, одоми һисоб нәс бирәнбирүт. Әнчәғ ә 1911 сал ә Слобода ә пул чәһмәтирәвоз вокурдә омори әвәли школа ә зуһун уруси әз 4 класһо. Мәш ә и школа хундәм, сәр гүрдәм ә 1915 сал вә 1919 сал варасдәм. 50-60 одоми зәвәртә хундә нәсданбирүт ә и школа, чүнки, әвәлимүн, хундәи ә пуләвоз бу, амбар-амбарһорә минкин пул дорә нәбу, дүјүмүн, косиби вә һонијәти һәчи гурун бу ки, хәлғ әнчәғ ә фикир ја луғә нун әри һәилһојхүшдә офдә бу, вә сәимүн ки, у вәхд ғадүр хундәирә данүсдәгор лап кәм бу, бәғдәки, рабиһо, динпәрәсһо рәһ нәс дорәнбирүт әри ә зуһун уруси нубо хундә, гуфдирәнбирүт ки, һәилһојму муровт хочпәрәс имбошут, әз дин чуһури мәдаровт.

Ә и школа сә класслә бу, сәимүн вә чоримүн класс һә ә ја витоғ дәбирәнбу. И школа ә у вәхди зомунә кәлә кумәки сохди ә Слобода, ә одомиһој, әвәли корсохһо-данандәһо әз и школа һәмәл омори. Оммо нубохундәһо, әчәки рабиһо хундәнбирүт һәилһорә ә зуһун Түрои, амбар бу. Мә әз шәш салаи ә нубохундә, әки раби Бинјәми хундәм, 4 сал ә шко-

ларэвоз а я чига. Рабиho а тэлмидho вомухдэнбирүт Түро хундэрэ, зуһун Түрорэ, тэргумјүрэ а зуһун татиму, Новиhorэ, Мишно-Гоморэрэ, Судүрэ вэ Мәһасиhorэ. Јакәм хэтәш вомухдэнбирүт. Һәсулә мәтләб ән и нубохундәho у бу ки, тэлмидho данут рәһ дин чуһурирә, товорих миллатирә а гуфдирәј Түро гиро, миһидho, тәһәнитhorэ вэ ғәјри. Нубохундә ғоһим сохдәнбу а мувәһ тэлмидho милләтпәрәсирә, Худодусддошдәирә, Һукм рабиhorэ. Хундәиhoј нубохундә әри кор зиндәгуни, әри пүшово рафдәи зиндәгуни, әри данандәирә зијод сохдәи һич јә кумәки нәс дорәнбу. Зомунәрә гәрәк һисдиho нубоho - һисоб, физика, химија вә уһонигә инчо нәс гиросдәнбу, нә хүшдәни рабиhoш и нубоhorэ нәсданбирүт. һәр чүш һисди мә әри ән у 5-6 сал а нубохундә хундәимә пәшмунәти нәс кәширәнүм, чүнки у нубоho бәғдәho мәрә а кормә амбар сәхд гәрәк бисдо...

Ә сәр ән и сад салиму Слобода а и һол бу: 7-8 хунә бирүт кәлә һоширho - точирho, комиhoки нәки а "макаријо" рафдәнбирүт, а 100 тојhorэвоз холинчә бәрдәнбирүт а Стамбул, Тәбриз, Париж вә үзгә падшоhoјгә, бәһзиhoј ән уhorэ а Боку, а Ғүбә кәлә тукуhoј парчаиш бу. Ә зир дәс ән и 7-8 хунә дәбирүт хәјли одомиho, нүкәрә хуно - дололho, чулчиho, комиhoки а пул ән и точирhorэвоз рафдәнбирүт а диһho холинчә вәчирәнбирүт, овурдәнбирүт әри һомборhoј ән и точирho. И 7-8 кәлә точирho, нәки зулм кәширәнбирүт а и фәғир-фугорә, әришу холинчә вәчирәнбирүтho, һәтто а һәрәј јәкиш дү јәкирә нәминкини фурмундәнбирүт. Мијовурдум инчо јакәм әз бирә һәјосүзә корhoј ән уho, әнчәғ чигә вәс нисоху. Бирүт јә чәнд хунә пул а сәләми дорогорho, бәһзиhoшу сәхдә золуми сохдәнбирүт ки а ишу миһточ бирәнбугә. Бирүт јә 30-40 хунә тукончиho - сәһиб тукуhoј парчаи, боғоли, гушди, әрәғи-шороби, хүрдәвоти. Бирүт сәһиһәткорho - чәкмәчиho, бәшмәгчиho, дәрзиho, киләһдухho, бујоғчиho, бәһзи әниho сәхд косиб бирүт, јә кәмhoшурә шогурдhoш бирәнбу. Ә садhorэвоз чулчиho, пој бирәһнә, һәләғигәр бирә-бирә, зимисду - һәминон, појадә, әз и диһ а у диһ, бәһзи вәхд сәнғәсор бирә-бирә, а зир рухшәнди вә ғопоз домундә, мурафдүт әри јә луғәј нун - иho

бирүт хүрдэвотчиһо, дэрзэ-ғуиғ фурухдәгорһо. Иһорәш мугуфдүрүт алушварүшчи, оммо иһо һәчи гиснә бирүтки, чорәсүз, дәшәндәбирүт хүшдәрә ә и зулм, дәрзә-ғуиғә дәгиш мисохдүт ә чүһ, пијоз, хојә, мијовурдүт әри гиснәјә һәилһој хүшдә. Бәһзиһој ән уһо ә хунә ни вогәшдүт, һәилһо мумундүт јәтим, зән - әлмонә. Ән амбари чәһмәт бирүт мүздүрһо, бичинчиһо. Иһо васал-һәминон мурафдүт ә вәтәгәһо, ә диһһо ә томбоку - тәрәвәз кошдә, ә бичин сохдә. Дур әз кифләтһој хүшдә, әри кәһојгә кәмәрә хүрд сохдә мијовурдүт јәкәм пәрносо әри кифләт хүшдә. Бирәнбу һәчи ки, бәһзиһо ә пәрносорәвоз мијовурдүт азариш, у вәхди гуфдирәнбирүт гүздүрмә, ә чәнд мәһһорәвоз мидомундүт ә лүһүф-дүшәг, јә нәбүгә ә һәчирәвоз ношумо мидорут. Бирүт лап косибһо, ә кул хүшдә әз вишә шох мијовурдүт, јә 5-10 кәпик мәдәшәндүт әри имбурузи һәилһој хүшдә, сәбәһ чүтар бирәнинигә - мәһлүм нисд. Бирүт һониһо, ә вәчирәирәвоз дошдәнбирүтһо хүшдәрә.

...һониһо... Ә кучәһо - һони, ә мәһәләј нумаз - һони, ә сәр ғовроһо - һони, ә хунәһо - һони, иһорә дирәгорһо миданүт чү һонијәти бугә бүтүн зиндәгуни амбари чәһмәт.

Бирүт 4-5 хунә боғбончиһо, и боғһо мундәбу әришу әз бәбәһошу, микошдүт тәрәвәз, дорһо кәмбиш бәһәр мијовурдүт - дуланмиш бирәнбирүт. Хори ғуллуғсохһо, боғбонһо миданүсд амбар бирә, оммо ә “кәләһој” чәһмәт сарф нә бири хори кошдәи, нә әз Слобода буру минкиниш нә бири уһорә әри вадарафдә. Һәлә фурмуш нәбири чүтар “кәләһој” чәһмәт ә зулмәвоз, әз күк вәкәндә, тәрги-вәрг сохдәтгә боғ фәғирә Јәхкү Ләләсирә. Вәхд имбу ирәш битәв мүнүвүсүм.

Чү зәхмһо, азарһо ә һүлом бугә, һәммәј ән уһо добу ә ғәриш чуһурһо: нәчоғи, чухуткәи, хоруши, шүғәми, ләрбәи-ғәлпәи, кәчәли. Нимәј амбартәки һәилһо, һич јә дү сала нә бирә, тәләф бирәнбирүт әз чүрбәчүр нәчоғиһој һәили, әз косиби, әз битәмизи. 11 нүмаз добу ә и Слобода лап тә әхири вәхдһош, јәһәни тә 1925 салһо. Оммо и 10 һозор одомирә нәбу һич јә духдир, һич јә фалшириш бугә, һич јә һомумиш нәбу. Јә чүклә һомум кимиси ә мүғүмирәвоз бу ә

мәһәләј гиләк, уш амбарә вәхд ғили бу, чүнки оморәгор кәс нәбу. Бәһзи вәхд һомумә гәрм мисохдут, у мәһәли һәил марафд ә кәлә кучә чар мизә: "Һомум гиләк гәрми!" Гәнә оморәгор лап кәм бу.

Ә зир дүвојнә зулм дәбирүт чәһмәт чуһурһо. Уһо кәширәтһо һәзијәтһорә, погромһорә, ғирмишиһорә нүвүсдә варасдә нибу. Уники ә феврал 1917 сал падшоһ Николај Романов әз тәхт офдорәки, шори хуроми ән уһорә ғәдәр нәбу. Оммо ә падшоһовоз ә јә чигә зулм вә зулмоти, милләтпәрәси, чуһурнәхоһи тәрг нә бисдорут. Ғәтмәғәриши дијәш зијод бисдо, ә чигәј "пулһој Николај" вәдиromo "пулһој Керенски" вәлговушә хуно. Шәки, һочоиби һәлә амбар бу. Ојдуни вәнгәсд револјутсијәј Октјәбри, гиросдһо ә Петербург. У вәхдһо радио нәбу, гозетһош ә тарафһојму амбар дир оморәнбу, оморәкиш ә иму гозет хундәгор нәбу, јә-дү одоми бугәш - уһош хуб хундә варасдә нәсданбирүт. Чүтар әхи, һәмишә ә һәсму Худо вәбири, ә хори - падшоһ, ә зир дәсјү началникһо, имуһој ки бирәнини? Сәһиб заводһо вә хориһо, сәһиб һүкүмәт сәрболәлүјә фәһлә вә нәданә кәндчи бирәнини? һә ә и вәхдһо әз фронтһо вогошдут ә Слобода салдатһо ә шинелһо вә туфәнгһој хүшдәрәвоз, ә јәрәғ-сәдәғәвоз. У салдатһо әз ә фронтһо дирәһо вә шинирәһој хүшдә сәр гүрдүт ихдилот сохдә әри чәһмәт чуһурһо, чүиге револјутсијә, киinigә Ленин, болшевикһо. Уһо ә варасирә тәһәр хүшдә ихдилот сохдут ки, ә војгәј Ленинәвоз бирәнини азади, шолуми ә һәрәј һәммәј милләтһо, зулм вә зулмоти тәрг бирәнини. И ихдилотһорә, гофә-гофһорә ғәдәр-ғијос нәбу. И салдатһо амбарһорә чарундут ә тараф револјутсијә. Јә кәм бәғдә әз и салдатһо вә тарафдорһошу гүнчундә омо отряд красногвардијачиһо ә кумәки комитет болшевикһој Ғүбә әри һүкүмәт Советирә ғурмиш сохдә.

Оммо контрреволјутсионерһо нә хисирәбирүт. Уһо данүсдәнбирүт ки, јәрәғлүјә салдатһо, әз фронтһо вогошдә-горһо кәлә кумәк болшевикһои гуфдирә, ә у хотур сәр гүрдүт әри уһорә пүшогири гүрдә. Бәғһој шихләри вә полковник Алибек Зизикски кура сохдут дәсдәһо әз чәнд сад одомиһо вә 27 јанвар 1918 сал ә Хочмаз гүрдүт пүшој әз фронтһо

вогашдәтһо салдатһој урушорә, амбаршоурә вә фәһләһој стансијәрә ғирмиш сохдут. Ә ахир мәһ март ә Хочмаз Мәшәди Азизбеков - јаки әз вәдилүҗә комиссарһој коммунај Боку - гировундәни совешәнијәј болшевикһој Ғүбәрә. Ә инчо ғарор вәгүрдә оморәни әри ә Ғүбә һүкүмәт Совети норә оморә. Ә и ғарор гиро ә Ғүбә, ә шәһәр вә ә Слобода, гирошдәни пәһәнүкијәј собранијә тарафдорһој болшевикһо. Ә Слобода пәһәнүкијә собранијә гирошдәни ә хунәј Исоғ Ифрәимов, инчо ғарор бирәни ки, зури тәшкил сохдә бијов гуфдирә отрядһој красно-гвардијә вә уһо ә јәрәғ-сәдәғһорәвоз дорә бијов ә ихдијор болшевикһој Ғүбә әри һүкүмәт Советә ғурмиш сохдә. Сәркәләј Красногвардеетһо вихдә омо Исоғ Ифрәимов, нәзникә кумәкчиһој бу Исоғ Илјаев, Шамај Данилов. Әвәл ә отряд добу 80 одоми әз чуһурһој Слобода, бәғдәһо отряд бисдо әз 825 одоми. Амбарһој ән иһо чун хүшдәрә дорут әри һүкүмәт Совети.

Ә тәвәғәј болшевикһој Ғүбәрәвоз әз Боку шәв 1 апрел өморәни јә дәсдә ғушун әз 200 одоми. Иһо вә красно-вардеетһојму ә јә чигә ә рәһбәри комитет болшевикһој Ғүбәрәвоз 1 апрел сәбәһмундә ә Ғүбә ғурмиш сохдәнүт һүкүмәт Совети. Алибек Зизикски вирихдәни ә Ғисор әри ғувот кура сохдә. Дир нәс кәширә. Алибек әз Ғисор, бәғһој шихләри, әз јә тарафигә јә кәлә дәсдәј түркһо, сәр кәләшуш әфисәр Исмаил Әли Әфәнди өморәнүт ә сәр болшевикһој Ғүбә, ә залумирәвоз хун тиһи сохдәнүт ә шәһәр вә ә Слобода, вәгүрдәнүт һүкүмәтә гәнә ә дәс хүшдә. 15 апрел 1918 сал ә Слобода һәмәл өморәни пәһәнүкијә комитет револүтсионни, сәркәләјү Исоғ Ифрәимов вә секретарју - Рәһил Илјаева. И ихдилотһорә мә әдәм лап кутәһ нүвүсдә. Чәндбо шәһәр вә Слобода әз дәс ә дәс гирошдәни, чәндбо Слобода тараш вә дәрбодоғуни бирәни. Чүнки мәскән чуһурһо - Слобода - дәри ә чухурәки, ә мигләј шәһәр вә сүрт. Әз тараф Ғисор өморәки дәсдәј Алибек ә сәр болшевикһо, јә болшевикһо әз Ғәлә - әз шәһәр - өморәки ә сәр дәсдәј Алибек, Слобода домундәнбу ә һәрәј дү аташ. Дәсдәј Алибек гүчлү бирәки әри ә шәһәр варафдә, јә нәбугә вирихдәки әз дәс болшевикһо мијосд гирошдә әз ғәриш Слобода, вә бүтүн

ғәһр-ғәзәб хушдәрә тиһи сохдәнбу ә сәр чуһурһо. Инчо тәһно һә кор дини-мәсәби нәбу. Алибек данүсдәнбу ки, әз чуһурһо һисдурһо красногвардејетшо ән кәлә кумәк болшевикһојут, ә у хотур дәсдәј Алибек дијәш залуми сохдәнбу, тараши вә фирмиши вәнгәсдәнбу ә Слобода.

Һәлә ә апрел контрреволјутсионерһо кура сохдәнүт әз һәр чигә ғувот хушдәрә, вәгүрдәнүт Ғәләрә, тәрг сохдәнүт һүкүмәт Советирә, вә ә лап кәлә залумирәвоз тәләф сохдәнүт нәки красногвардејетшорә, һәтто динчә одомиһој Слободарәш. Фирмиши, погром, гирјә, шивәү. Мәјитһој игидһојму ләшә-ләш дураз бирүт ә сәр күрпи, ә зирју, ә кучәһо, ә ләһәј ғопуһо. Слободарә дорә оморәни ултиматум: зури ә дәс дүт гуфдирә болшевикһорә вә тарафдорһој болшевикһорә, нәбугә дәрбәдоғун сохдә мијов. Инчо гуфдирә гәрәки ки, чүтарки ә Ғәлә бугә Комитет милләти түркһо, һәмчин һәчу ә Слободәш бу Комитет милләти чуһурһо. Әз нум ишуш мәһлүми ки, и дү Комитет милләти әри јәки дүшмән бирүт. Оммо әри болшевикһорә вә красногвардеетшорә фирмиш сохдә уһо ә јәки һәрмәһ бирүт. Уники Комитет милләти чуһурһо әвәл тәклиф сохдүт ә красногвардеетшо мити бошут гуфдирә ә дәсдәј Алибек, бинүт јәрәғһој хушдәрә ә хори вә һовункорә хуно хушдәрә ә дәс дүт. Бәғдә дирәнгә ки красногвардеетшо тобиһ нәс бирәнүт, Комитет милләти чуһурһо ә дәсди чансузһој хушдәрәвоз мәһлүм сохдәнүт ә Алибек Зизикски пәһәнү бирә чигәһој ән уһорә. Ини, ә пүшәј чүм Бинјәми Пардил фурмундәнүт вәдировундәнүт кујурә Илјоһурә вә тикә-тикә вәнчирәнүт. һәчи күшдәнүт Илјо Данилова вә чәндиһојгәрәш. Дәрбәдоғун сохдәнүт хунәј Исоғ Ифрәимовә вә тәләф сохдәнүт ғоһумһојурә Шәлмүрә вә Ғәим Симандуевә. Контрреволјутсионерһо дарафдәнүт ә хунәј Бинјәми Һәвәдијо, јурә нәс офдәнүт, күшдәнүт бәбәјурә, дадәјурә вә јаралү сохдәнүт бирорјурә. Ә хунәј Захарјо Пинхасов, јурә нәс офдәнүт, күшдәнүт кујурә, духдәрјурә, хунәјурә тараш сохдәнүт. Ә Хочмаз бәғһој шихләри вәнчирәнүт Захарјо Бирор Ғанукорә ә у хотур ки, у ә дәс нә дори болшевикһорә. Оммо јә хохин, һә әз чуһурһо, ә дәс дори уһорә, унчо фирмиш

сохдә омори 17 болшевикхо. Э и зобунә вәхд ә Слобода офдорәни ғирмиши, тараши, вој-зари, амбарә одомиһој Слобода шәндәнүт хунәј хүшдәрә, мол-ғәрәј хүшдәрә, бирнәбирә, вирихдәнүт әз Ғүбә ә рәһ Хочмәз әри ә Боку рафдә. Э ғәриш ән и вирихдәғорһо кифләт имуш дәбу. Оммо ә ғәриш вирихдәғорһо нә дәбирүт кифләтһој рабиһо, членһој Комитет милләти чүһурһо, точирһо, чүнки уһо боришмиш бирүт ә контрреволүтсионерһорәвоз, уһорә әз хүшдә вирихдә ғәрәк нәбу...

...Ини рәһ Ғүбә-Хочмәз, торикә шәв, ә садһорәвоз мәрдһо, зәнһо, һәилһо, гусбәндә хуно, мәң зәрә-зәрә, һәләчигәр, бәлкә әз вишә мәдировт тараш мисохут, духдәрһорә, зәнһорә пүч мисохут, дү јәкирә нә шинохдә, јәкирә вир сохдә-сохдә, ә нолә-шивәнәвоз әдәт видовусдә... И ғәһри-ғәзәбә бәһәм нүвүсдә минкин офдә нәсданүм. Мә 11 саләјүм, ә појмә тирјох әдәм ә пәсәј һәрәбә појадә видовусдә. Э нәзники Хочмәз мә, сәхд вомундә, гириسدә-гириسدә, ә торики чум чи нәс дирә, мувәһ ғәриш бирә һәчи данүсдәнүм бәбә-дәдәјмә ә пәсә мунди, вогәшдәнүм пәсәво, нәс офдәнүм уһорә, видовусдәнүм пүшово, ә һәчирәвоз вир сохдәнүм уһорә. һәрсә чум, һәләчигәр, тәһно ә ғәриш јә ләшгәр нәшинохојә одомиһо, ә и зулмоти шәв, вој дәдәјә зәрә-зәрә, видовусдә рафдәнүм пүшово. Пүшој сәбәһ, појһо вомундә, чум һәрси ә и хәлғәвоз оморәнүм ә Хочмәз. Инчо ә пүшој вокзол инғадәр одоми ә хори вомундә нүшдәт, әгәр әз һәсму сәнг тиһи бисдоғә ә хори ни вохуру. Э чәтиниһорәвоз офдәнүм бәбә-дәдәјмәрә. И зулмә нүвүсдә варасдә нибу. Э Боку рәһә надорут имурә, рафдәним ә Дәрбент.

Оммо ә Дәрбәндиш иму кәмә һәзијәтһо нә кәширим. Шәвһо пәһәнү бирәнбирим әз дәс ғулдурһо ә падволһој завод лимонади. Сәбәһими ә хунә вогошдәнки дирәјм ки, хунәһојмурә һәммәрә талаш сохдәт ғулдурһо.

Јә чәнд мәһ бәғдә, ә сентјабр, јәкәм сокити бирә бәғдә, амбарә вирихдәғорһо вогошдәки, имуш ә кифләтәвоз вогошдим ә Ғүбә, ә Слобода.

Амбарә кифләтһо ә ғәриш Слобода овил гүрдәт әри һәзизһој хүшдә, әри кукһој хүшдә вә узгә ғоһумһојгә. Амбарә

зөнһо мундүт шүвәрсүз, һәйлһо мундүт јәтим-јәсир. Шәвһо ә һәммә хунәһо офдо гирјә-шивән.

Зиндә мундә ғирмизинә гвардејетһо вә партизанһо рафдүт һәрки ә јә чигә, әз Слобода бәғәјр, әз тәрси хоһини вә күшдәоморәи. Нәдәниширә ки, уһо һәлә зиндәјүт, оммо нә ә һәрәј мүрдәһо, нә ә һәрәј зиндәһо нисдүт гуфдирә, әри уһош бәбәһо-дәдәјһошу, зәнһо-овһәилһошу гирјә сохдәнбирүт...

Һәчи бу Ғүбә вә зиндәгуни ғүбәиһо тә һүкүмәт Совет әхиртухур ғурмиш бирә. Нәвәтовусдәнијә доғһошу амбар бу.

Мә инчо лап кутәһлә нүвүсдәм әз буһо һол Ғүбә. И ихдилот дурази, бәлки вәхд бисдо мүнүвүсүм һәммәрә бәһәм ә факторәвоз. Чүтар дәгиш биригә Ғүбә вә зиндәгуни одомиһоју, чү кәлә дәгишугиһо офдоригә ә ғәриш ишу мә инчо и караз нәс нүвүсдәнүм. Әнчәғ илләрә воисдә гујум ки, әгәр тә револјутсијә ә Слобода јә школәј 3 класси бугә, имуһој унчо 5 школаһои - дү 10 сали, јә 7 сали, дүдүигә 4 сали. Әгәр тә револјутсијә ә Слобода һич јә духдириш, јә фалшириш нәбугә, имуһој унчо һисди јә болнисә, хунәј зәндәзәнһо, поликлинаика, консултасијәј һәили, дү аптека, боғчәһој һәили, јәслиһо. Духдириһо вә үзгә корсохһој ән иһо әз чуһурһојүт.

2-мүн бэхш

Мәһлүми, ки ә бүтүн һүмүриму, чәнд садсалһои имурә - чуһурһој доғирә - нәбири ә зуһун иму - ә зуһун тати нүвүсдә оморә литература. һәлбәтки, һинәрмәндһо, данүсдәғорһо, таланһо тәк-тукиш бугә ә ғәришимуш дәбирәт. Әри хүшдә ә сәрләһәи ширә хундәғорһош бирәт, килитләмәһо, рүхшәндәиһо, ғушмәһо ғүчсохдәғорһош бирәт. Оммо у ширәһо, ғушмәһо, нүвүсдә нә омори, вир бирәт, ә ғәриш хәлғ парамәнд нә бирәт. Әнчәғ револүтсијәј сәсиалисти минкин дори имурә, һәр тарафи кумәки сохди ә иму әри јаратмиш сохдә, вә ә лап кутәһә вәхд јаратмишиш сохди, литературај татирә.

Ғисмәтмә һәчи бирики, һәлә 13 сала томом нәбирә, 10 ијун 1920 сал, ә Ғүбә, ә мәскән чуһурһо, мә вихдә оморәм секретар, әвәлимүн ә һәммәј Уезд Ғүбә, јачејкај комсомол. һә әз умуһојјәвәзиш овһоләт мәрә ғәрдухунд сохди вә мә сәр гүрдәм ә кор литературавәзиш мүхшүл бирәрә. һәчи бирики, мә бирәм делегат ән һәммә сјездһо, конференсијәһо, сәссијәһо вә курсһо, гиросдәтһо ә Москов, ә Боку, ә Дәрбәнд, ә Ғүбә әз товун литературај тати, әз товун парамәнд бирәи културај сәсиалисти ә һәрәј зәһмәткәшә чуһурһој доғи. Әз у чүклә дәсдәј активһој увәхди иму и сәһәт јә чәндиләһо мундәјм. Ә у хотур јә чәнд һәрмәһһо әз Мәһәчгәлә әз мә тәвәғә сохдәнгә әри нүвүсдә ә мә мәһлүм һисдиһо факһорә әз товун литературај тати, мә әз дүлимә разигәри дорум. Чү инчә мә кутәһлә әз әјоровурдәиһојмә нүвүсдәнүмгә - һәммә субутуни, јәкиш шәклү нисди, әри амбарһо мәрә ә архивмә сурәтһош дәри, гәрәк һисдиһо документһош дәри. Мәрә воисдә кутәһлә бурбунум чүтар, чү чирә һәрәкәтиһо, кумәкиһо сохдигә партијәј коммунистһо әри јаратмиши литературај тати.

...28-үм апрел 1920 сал мә ә Боку бирүм. Мәш ә тојһојмәрәвәз ә ғәриш шори сохдәнбуһо чәһмәт дирүм ә

вокзол оморәи дәсдәһој ХИ Фирмизинә Фушунә. Пролетарһој Боку ә рәһбәри болшевикһој Азербайчановоз әхиртүхүр ғоһим сохдут һүкүмәт Советирә ә республикај Азербайчан. Дәрбәдоғун бисдо һүкүмәт мусават, дусдоғ сохдә оморот хунхурһо, чандармаһо, контрреволјутсионерһо. Кәлә тукуһој холинчәи, парчаи әвәл ғили бисдорут, бәғдә һәммәј дәвләт ән үһо вәғүрдә омо ә хәјр мохлуғ. Одомиһој Фирмизинә Фушун ә кучәһој шәһәр ғәлә-ғәл ә фәһләһој Бокурәвоз әз дүли әҗәки миһрибонә сүһбәт сохдәнбирүт. Ә кучәһо гирошдәнбу митинғһо, ә хәлғ варасундә оморәнбу и рузһо гирошдәнүтһо дәғишугиһо, кутәһлә варасундә оморәнбу, चुниғә һүкүмәт Совети, кинүтгә болшевикһо вә चुниғә мәтләб әнуһо. Митинғ бәғдә, ә мигләј кучә, артистһо, мәғәнихунһо, мәсғәрәчиһо мибүрмундут данандаи хүшдәрә. Агитбригадаһо нә вомундә, сәбәһ тә шәв, ә сүғдирәвоз бәһәм марасундут, субут мисохдут, ки имуһој сәһиб һүкүмәт чофокәшһои, зәһмәт-кәшһои гуфдирә.

Дү руз бәғдә ә кучәј Гогол вә күнч Гимназическој (и сәһәт Толстој), ә јә мәрәбәи хунә (бәғдәһо унчо бисдо клуб татһо) вокурдә омо клуб чофокәшһо-човонһо. Әвәл мә ә сәһмәвоз чурәһәт сохдә дарафдүм ә и клуб, бәғдәһо и клуб чарусд әримә ә хунәј дузи, ә нубохундә, бүтүн вәхдмә - әз сәбәһ тә нимәшәв - ә инчо гирошдәнбу. Инчо гирошдәнбуһо ихдилотһо, докладһо, сүһбәтһо, возиһо, мәғәниһој револјутсијәи ә јормә овурдут ихдилотһој кәләтәһорә әз товун гирошдә оморә рузһој моғбуни, туфи-нәһләтијә зиндәғуни ғәјмиму, дүвојнәј зулм вә тәнги чәфокәшһојму. Әз пүшәј чумһојмә гирошдут, имуһој ә варасирәјә тәһәрәвоз, мә ә 1918-үн сал ә Ғүбә, ә рәһ Хочмаз, ә стансијәј Хочмаз вә ә Дәрбәнд дирәмһо ғәһри-ғәзәбһорә, тәләф бирәи одомиһојмурә, тарашбирәи вә сүхундә оморәи хунәһорә, чүтар ә пүшәј чүм кәлә мәрд милләтпәрәшә вәнчирүтгә күкјурә - болшевикә. Јәвош-јәвош, мәрә һич хәбәр нәбирә, гүјгә чәнд сал кәлә бисдорум, ғәриш бирәнүм ә дәсдәј активһој әни клуб. Ә диворһој әни клуб вә ә кучәһој Боку у вәхдһој вогосундә оморәбирүт амбара плакатһо вә лозунғһо. Ә җәки әз и плакатһо вобу сурәт падшоһ, кәшуш вә точир вә ә

зирјуш кутәһлә нүвүсдә оморәбу, чүтар уһо ә јаки бирә ә зир зулм дәһишдәбирүтгә зәһмәткәшһорә. Ә хумунәј әни плакат, ә тәһәр ә и клуб возирәһојму, ә шинирәһојмә гүрә, һәлә тәһәр пјеса нүвүсдә чүгә һаданүсдә, мә нүвүсдәнүм ә зуһун дәдәи - ә чуһури әвәли пјесә "Падшоһ, раби вә һошир", чүтар уһо чәнд садсалһо, ә јаки бирә, хәлғһорә кәндәтгә. Ә и чүклә јүкәвоз, әри мә әз хәзинәһој һүлом зијод һисдиһорәвоз, мә тәһәди рафданүм ә Ғүбә.

Ә Ғүбә, ә Мәскән чуһурһо, кәлә дәгишугиһо гирошдәбу. Уһорә һәммәрә инчо нүвүсдә мәрә минкин нисди. Ә кәлә кучә, ә ғироғ кәлә мәјду, сәмәтрәбәи хунәј кәлә һошир бу. (Бәғдәһо унчо бисдо клуб). Мә ә һовирһојмә расд оморум, ихдилот сохдум чү корһо ә Боку гировундәјмгә, хундәнүм әришу пјесәјмәрә, гуфдирәнүм тәһәр возирәрә вә бәғдә ә мәслиһәт Бәбә-һәвәдијорәвоз (Авадја Авадјаев) варафдәним ә у хунәј таза клуб, ә ки кәләј бәхш гушун Парахин. У ә шорирәвоз разигәри дорәни имурә әри ә чигә овордә војгәјмурә, дорәни ә ихдијор иму 3-имүн мәртәбәј әни хунәрә, унчо кәлә зал бу, кумәки сохдәни һәртарафи, һәрәј зала буррани ә пәрдәрәвоз, ә һәчирәвоз јә чәнд руз бәғдә ә Бокурә хуно возирәним әвәли караз ә Мәскән иму и пјесәрә¹. һә у руз иму әкију варафдәки, Парахин фүрсорәбу коғоз ә Боку әри тәшкил сохдә әз иму јачејкај Комсомол. 10 ијун 1920 сал, ә дәсди әз Боку оморәбуһо һәрмәһ Тсерковниковәвоз ә иму тәшкил бисдо әвәлимүн ә һәммәј Ғүбә

¹ Әри и саһәт ғимәт норә у әвали, јәкәм ә овомирәвоз, јәкәм ә кәмданирәвоз нүвүсдә оморә пјесәрә, дирә гәрәкбу, чүтар у вахд одомиһој мәскәниму сүфдәи каразһо ә кәлә шорирәвоз фәм сохдәнбирүтгә и әвали возирәј һәвәскорһо. һич бирими ә һүлом ки, һәни падшоһә, точирә вә рабирә мәсғәрә сохут, һәјбһошурә вә һәјбәчәриһошурә һәни бијобур сохут. Ә зал офдорәнбу кәлә хәндә вә "балли" сохдәи, гујгә и корһој раби вә һошир, ә сцена бурбундә оморәниһо, ә ғәриш имуш һәни бири. Јә чәнд мәһһо и пјеса ә кәлә разигорирәвоз возирә омо. Һәвәскорһој ән и драмкружок - и әвали артистһо - әри әни зәһмәт хүшдә әз һүкүмәт умәһәли пәјок ғобул сохдәнбирүт.

јачејкај Комсомол. Сэрнүш собранија вихдэ омо Аваджаев, мэрэ вихдут секретар јачејкај комсомол.

Зури комсомол бисдо кэлэ ғувот, тәһәрифлүјә дәсдә һәм әри корһој политики, һәмигә әри корһој үшүғмәнди. Комсомол сәр гүрд вадәшәндә ә зуһун тати гозит дивори ә хәт Түроирәвоз. Амбартаки хәлғ иму у вәхд нә хундә данүсдәнбу, нә нүвүсдә. Јә кәмһо - Түрохунһо, ә нубоһундә хундәгорһо данүсдәнбирүт хәт Түроирә. Зәнһо һич јәкиш нәсданбирүт. Әвәли гозит диворирә иму нүвүсдим ә кәлә хәт-һорәвоз, ә ғомоз-пәтәһәвоз. Әри әни әвәли гозит мә - имуһој секретар јачејкај Комсомол - әз војгәј дүлмә, әзу гофһо вә војгәһо, гуфдирәнбирүмһо ә гүрдләмәһо вә митингһо - нүвүсдәнүм әвәли ширә “Ковутәр”. Ини у ширә, чүтар умуһој нүвүсдә оморигә, һичиш дәғиш нәс сохдәнүм:

Әј рачә, ғәнәтсүзә, һәзизә ковутәрләјмә!
Чү тәлһ даниширә тү ә һавәс сифәт чоһилимә,
Чү дәрд-ғәм офдори ә и зәһмәтлүјә дүлтү бәгә,
һәчи сәрғуз, фикирлү, поисдәј ә пүшәј ғәјмһојгә?

Бәгә түрә әзи таза рачә һүлом хәбәр нисди,
Ә комики ә һәрәј милләтһо тәфиһәти нисди.
һәммәшу әјәки, дүл шор, дәс ә дәс дорә поисдәт,
Күһнә, шәфдә фикирһорә әз дүл хүшдә вадәшәндәт.

Тик ги, нәһләти бириһо ковутәрмә, сәртүрә тик ги!
һәчи, әз күһнә зәһмәтһо дүлхүрд, сәртүрә ғуз мәғи.
И чирә ә ғәриш әну торикә ғәфәсә нүшдәј,
Дәрдлү, ғәмлү әз һәр тараф, әхирдә ә хов варафдәј.

Хәбәр бош, хәбәр бош, чәндәглүјә һәзизә ковутәр,
Әз ғәриш торикә хов, әз ғад әну тәлһә азар.
Воку у пәрдә кәширә чумһорә, виниш һүломә,
Пәсә мәпәј әз јәкиш, сәхд ги ғирмизинә һәләмә!

Һәзизә хундәгорһојмә, әри кәмсүғиһој әни ширә мәрә ғинәмиш мәсохит, сәркуво мазәнит. Ә фикир вәғирит ки, и

широрә нүвүсди 13 сала кук әвәли караз, һәминон 1920 сал, у мәһәлки, һәлә һич ә зуһун тати нүвүсдә ширә вәди нәбу. И ширә, ә һәммә кәмсүғиһој хушдәрәвоз, у вәхд кәлә гәрәки бу. Агитаторһојму, чарчиһојму, артистһојму ә һәвәсәвоз мухундүт и широрә әри чәһмәт, иллоһки чоримүн бәндә: "Хәбәр бош. хәбәр бош...", вә мә данүсдәнүм, чү кәлә хәјр овурдигә әри үшүғмәнди мохлуғ.

Бијорит ә пүшөј чумишму и чурә овһоләтә... Ини, ә гироғ кәлә никәрәј Фүбә - никәрәј Фудјолчој - ә сәр билоғ кура бирәт зәнһо, духдәрһо вә һәрүчо. Ә душ ишу сову вәри, ә дәс ишу кузә дәри. Ән бәһзиһојгә ә душ ишу совуј миси вәри, ә дәс ишу чамтас дәри. Иһо оморәт әри зүмзүмә ов билоғә бәрдә әвалинәһорә хуно. һәммишәш ә сәр билоғ кура бирәки иһорә ихдилот ишу амбар бирә. Имуһојки 2-3 мәһи әри ихдилот сохдә сәбәһно амбари. Болшевикһо таза һүкүмәт норәт, рузһо, овһоләтһо дәғиш бирәт, һәрки јә чүр әдәј гуфдирә. Ә мәһәл әни ширинә ихдилот ә мигләшу дәшәндәни хушдәрә јә 10-12 сала кук - појһоју бирәһнә, әз дәс расдирә тик вәғүрдә јә болоғ шоволју дәрәво фурумори, јә болоғигә - зәвәро, әдәј һорәј зәрә гуфдирә: "Әј рачә, гәнәтсүзә, һәзизә ковутәрләјмә!" Әвал зәнһо ә тәһәр-туһур әни кук дәниширә кәлә-кәлә рүхшәнди хәндүсдәнүт, бәғдәки пәсәј ширәј кук ә мувәһ ишу дарафдәни, хуб фикир дорәнүт, думут сохдәнүт, ә дү-јәки дәниширә, сабурсүз, ә разигорирәвоз соғбоширә тәһәр сәрә чумундәнүт. Әхири бәндә ки хундәки: "Хәбәр бош, хәбәр бош, чәндәглүјә һәзизә ковутәр...", и зәнһорә гујгә гәнәт вороморә, әз расдәкиш гујгә хәбәр бирәнүт әз дорунә хов, чәндиһошу и кука гал гүрдә моч сохдәнүт, вә бәғдә ә думут-фикирәвоз совуһој овә ә душ вонорә вогәшдәнүт ә хунәһој хушдә. Гофһој әни ширә имуһој әри әнуһо бисдо әз овиш, әз нуниш ширинтә.

...Ини, ә мигләј кәлә кучә, ә мәјду, ә пүшөј әну 3-мәтрәбәи хунә, бәғдә клуб бисдоһо, нумази. Пүшөј шәһонгуми. Ә дивор әни нумаз кәмәр хушдәрә вадорә, чор зани зәрәт нүшдәт кәлә мәрдһо - сипрә рушһо, сијә рушһо, кәлә киләһһо ә сәр ишу вәри, бәһзиһошу кишди бәсдә, бәһзиһојгә гилиј гобо ишу һәчү рәһә, сипрә шәишу вәди,

сифат хүшдэрэ чарундэт э офдои, адэт эсдугуһој хүшдэрэ гэрм воровундэ. Амбаршошу адэт ғалјон кәширә, хүрдә-хүрдә э тәһминирәвоз адэт ихдилот сохдә аз икино, аз укино. Һә э и вәхд аз иһо нәзник оморәни комсомол иму, миһиллоһи хосдәни аз иһо вә сәр гүрдәни асда-асда хундәрә: "Әј рачә, ғәнәтсүзә, һәзизә ковутәрләјмә!" Калә мәрдһо мәһтал э дү јәки дәниширәнүт, хәбәр вәгүрдәнүт аз јәки: "Кини и гадә, аз киһоји, аз мишпәһ кини, фәрзәнд кини, балки мувәһју ғәриш бири?" Оммо комсомол иму э Һәвәсәвоз адәј хундә. Сәр гүрдәни дүјимүн бәндә: "Бәгә түрә әзи таза рачә һүлом хәбәр нисди?" Мәрдһо имуһој дијә нәс пүрсирәнүт кинигә и гадә, э тиғәтәвоз адәт гуш дошдә э гофһој шиरो. Ини комсомол сәр гүрд сәјимүн бәндә: "Тик ги, нәһләти бириһо ковутәрмә, сәртүрә тик ги!" Әз расдәкиш һәммә сәр хүшдәрә тик гүрдәнүт, винүт хуб дирә чү мугују и комсомол. Чоримүн бәнд: "Хәбәр бош! Хәбәр бош!", вә әхир широ: "Пәсә мәпој аз јәкиш, сәхд ги ғирмизинә һаләмә!" э чүл-чүлә вәнгәсдәни и мәрдһорә, вә варасирә тәһәр, э разигәрирәвоз гуфдирәнүт аз комсомол: "Бәрәкәллоһ! Бәрәкәллоһ!" Имуһој гофһо ән и широ вәсси уһорә чәнд рузә дураза ихдилотһо, әри э јор овурдә күһнә нәһләтијә рузһорә вә имбурузинә дәгишгуһорә. Һәчи бу у әвалинә ғувот вә хәјри әни әвали широ.

Бәғдәһо мә мүнүвүсүм амбара широһо, мәғәниһо, ихдилотһо, пјесәһош, уһо дофус зәрә мијовт э гозитһој "Зәһмәткәш", "Коммунист", "Октјабр", э журналһој уруси, э кинигһој Мјуллер вә ғәјриһо, оммо тә имуһоиш аз хәјолмә нивадаров нә әвали рузһој комсомолимә, нә и әвали нүвүсдә пјесә вә әвали нүвүсдә широјмә. Чүнки иһо бирүт әвали дү бәһәр вәсалимә, әвали һинәрә синәмиш сохдәи. Нидам гуфдирә биригә э Доғисту, э Грозниј, э Налчик аз иһо пүшо нүвүсдә оморә широһо вә пјесәһо э зуһун тати, оммо э Азербәјчан, әримә оморәниһо, иһо әвалинүт.

Мә тәк нәбирүм. Сәр гүрдүт нүвүсдәрә вә бәғдә хуб парамәнд бисдорут Натан Соломонов, Рағәнимим Рувинов, Рафоил Агарунов, Ишоғ Ханухов, Зоволун Рабинович вә ғәјриһојгә...

Әз драмкружок чоһилә һаваскорһо бәшгәј ә јон клуб вокурдә омо драмтеатр әз каләтәһо. Уһо бүрүт: Нәтән Соломонов, Шүмшүн-Ғәиш Јакубов, Јәхкү Бираров, Нәтән Шаулов, Лазар Лазарев вә чәндиһојгә. Бәғдә иһо һәрду јәк бисдорут. Хубә пјесаһој хәндәи нүвүсди Нәтән Соломонов. Ју хүшдәнјуш хуб вәзирәнбу хәндәија ролһорә, рол занунәрәш. Нәтән бу тар зәрәгор, амбарә һовоһо данүсдәнбу, бәғиш широһорә ә мәғәни чарундәбу. Нумју һә һәчинигәш ә ғәриш чәһмәт хонәндә бу, хубә сәс вобу јурә, ләзәтлү мәғәни хундәбу. Дәрдинә ролһорә ә хубә сәсәвәз вәзирәнбу Рафоил (Бәбәјхунә) Агарунов. Хәндәија ролһо вәзирәнбу Һәвадијо Авадјәјев: ју нүшдә-вәхүшдәи, гофсохдәи һә хәндәи бу. Рол рабирә амбар хуб вәзирәнбу Зоволун Рабинович. У хүшдәнју бу әз хунадуи рабиһои, данүсдәнбу һәммә фәндһәмал рабиһорә. Јурәш хубә сәс вобу. Ә ләзәтәвәз имбурбунд бијобури рабиһорә, ә хубә сәсәвәз чарундә ә һовој мәғәни мухунд амбарә широһо, иллоһки широһојмәрә. Дијәш хубтә рол рабирә мивәзи Раби Симанду. У мәһал у бу чоһилә раби, дәс вәғүрд әз рабијәти, омо дарафд ә милиси, вә бәғдә бисдо лап хубә артист ән театриму. Довһо бәғдә оморәки у бири калә раби нумаз чуһури ә Боку. Јә чәнд хубә гәрәкија пјесаһо әз түрки ә чуһури чарунди Исроил Давидов.

Бәхшләмиш сохутгу ә мә нум кирә ә инчо мә ә јор нәс овордәнүм. һәммәј ән уһо калә-амбар лоһиғүт ә тәғәрифи, мә ғәрдохундүм ә пүшәј ән уһо. Ә инчо минкин нисдигә, ә јә вәхдигә мүнүвүсүм.

Амбар пјесаһо нүвүсдә омори вә вәзирә омори. Мәш нүвүсдәи пјесаһо: "Рут, Јүсүф вә Зулејха", "Әһәшшуруш", "Мүһбәт", "Залумә лалә вә дәдәј", "Һәрүс чуһур" вә "Һәршој шори". һәммәј ән уһо у вәхд гәрәки бу, хәјр хүшдәрә овордәт, оммо амбарә һүмүр нә кәширәт, чүнки нүвүсдә оморәнбүрүт тәғәди, ә мәтләб у рузһо гүро. Әз һәммәј нүвүсдәиһо пјешо мә и сәһәт лоһиғлү һисоб сохдәнүм әнчәғ јәкирә - "Тәхсир кини" (Һәршој шори). У чәнд салһо вәзирә омори ә Ғүбә, Боку, Дәрбәнд.

Широһо, мәғәниһо - амбар нүвүсдә оморәт вә амбар хәјриш овордәт әри мохлуғ иму. Һәјфи ки нә муңди у гозитһој дивори, вадироморәтбуһо ә әвал салһо. Хәјли

широқојмә вә ән уһонигәј һә һәчү батмиш бири, әз јормә вадарафди. Ә у салһо дү бо ә Ғүбә омори вадилүјә зуһуншуназ әз Ленинград профессор Б. Миллер, комики ә дү книг хүшдә әдәј нүвүсдә тәһәрифһорә ә Ғүбә һәмал оморәтһо шоһирһорә, нүвүсдәғорһорә, комиһоки әдәт сәхд Һәрәкәт сохдә әри хуб парамәнд сохдә зуһун дадәј хүшдәрә. Ә книг хүшдә "Таты, их расселение и говоры" (1929 сал) у нүвүсди: "Ә Ғүбә ә клуб чуһурһо мә шинох бисдорум ә чоһилә писател Јәһәғү Агарунов, нүвүсдиһо пјеса "Тәхсир кини", широһо "Јәтим әз Һол хүшдә" вә "Духдәр доғи". Нүвүсдәни әз товун Исроил Довидов, Зоволун Рабинович. һәмчин һә и широқмәрә "Јәтим әз Һол хүшдә" ә тати вә ә уруси нүвүсдәни ә дүјимүн книг хүшдә "О кубинском говоре татского наречия", вадироморәбуһо ә 1924 сал.

Мәрә воисдә гујум ки, ә и салһо дәсдәј шоһирһо вә писателһо һәчү фоим бисдоки ә мај 1928 сал ә Ғүбә ә јон Ассоциацијәј писателһој пролетари ујезд Ғүбә һәмал омо секцијә чуһурһој доғи әз и Һәрмәһно: Соломонов Нәтән, Авадјәјев Һәвадијо, Исһоғ Һәнүхов, Рафоил Агарунов, Зоволун Рабинович вә мә. Мә вә Һәвадијә вихдә оморим член ән правленија.

...Әхир мәһ мај 1925 сали. Мә ә Боку ә Рабфак хундәнүм. Ә инчо әз зуһун түрки ә зуһун тати чарундәм пјесәј "Аршин мал аланә", фүрсорәм ә Ғүбә әри возирә ә клуб. Имуһој ја мәтләбигәш мунди ә чигә овордәни.

80% мәрдһо вә 100% зәнһо ә мәскән чуһурһо нә хундә, нә нүвүсдә данүсдәнбирүт. Һәилһо сәр гүрдүт ә школа хундәрә. Духдәрһорә сәһибһошу нәс һишдәнбирүт хундә, әз 11-12 салаи нумгир сохдә ә шүвәр дорәнбирүт. һә әз әвәли рузһо сәр гүрдим нәданирә тәрг сохдә. Вокурдә оморут школаһој шәви әри кәләтәһо. Нубо дорә оморәнбу ә уруси. Оммо әз косиби, әз видов-видови әри ја луғәј нун, амбарһорә минкин нәбу әри ә нубо оморә. Бәһзиһојгә - мәрдһош, зәнһош - нәс оморәнбирүт, мугуфдирүт: "Ишму әдәјт имурә хочпәрәс сохдә". Ә гуфдирәј партијәрәвоз иму мијосдим ә зуһун дадәи гировундә нуборә. Оммо у вәхди һәлә нәбу имурә нә нубодорәғорһо, нә гәрәкијә хәт вә әләфбиһо. Ә күһнә

хэт Түроирэвoз чэтини зури тэрг сохдэ нэданирэ, чүнки нисди урэ сэслүжэ һарфһо, э Түро вэриһо ғомоз-пэтэһо амбар чэтин сохди кор нубохундэирэ. Кутәһи гоф: чэтиниһо амбар вэ амбар бу.

Һэ э и вэхдһо - э 1923 сал - э Азербайжан сэр гүрдэ омо кэлэ кор әри дэгиш сохдэ хэт һәрәбирэ әри түркһо э таза хэт э ухшәш латини. Хүшдәни һәрмәһ Ленин и корә бәгән сохди вэ гуфдири: "И нисди кэлэ револүтсијә э Мизрәһ". Эз расдәкиш и таза хэт амбар һәсонт сохдәнибу кор тэргсохдәи нэданирэ. һәчи бирэ нисди, мәш сэр гүрдүм, э фикир вәгүрдэ зуһун имурә, ләһчәјүрә, тәһәр гофсохдәимурә, дүзәлтмиш сохдэ и чүрә әләфби тати - таза хэт э ухшәш латини. Актив и таза хэтә фәм сохдәни, јәкәм дэгишиһо вәнгәсдәни, бәғдә сэр гүрдәним әри синәмиши нубо дорә э школәһој шәви э и таза хэт. У сәһәт субут бисдо тәфиһәти, һәсонти әни кор. Нэданирә имбу зүтә вэ хубтә тэрг сохдэ э таза хәтовоз - и јәкдүлијә субути бу. Оммо чэтини, разинәби-рәгорһо, нәхосдәгорһој таза хэт амбар бирүт, гучлү бирүт. Эз расдәкиш, чәнд садсалһои хэт Түрои, хэт Худо, хэт дини әри чуһурһојму хэт хосини. Имуһој һәбирдән вәгирим ирә дэгиш сохим? И чү кэлә һовунә кори! Рабиһо, Түрохунһо, милләтпәрәшо, торикһо вэ амбара-амбара үзгә одомиһојгәш э имурәвoз һич рази нәбирүт. Эз јә тарафигә таза хэт нидану бирэ һә әри јә Мәскәнләј Ғүбә, и бијо бу әри һәммәј чуһурһој доғи. Э у хотур, әри и мөсәләһорә һәл сохдә, мәрә воисдәнбу бурам әки һәрмәһ Сәмәд-оғо Ағамали оғли, чүнки у вәхди у бу һәм председател президиум АзЦИК (исәһәти Верховниј Совет), һәмигә сәрнүш-кәләј һәммәсојүзијә Комитет таза әләфби түрки. Мә дарафдүм әки ју хүшдәрә кәширә-кәширә, оммо ју мәрә ғобул сохд э фирәһә дүлирәвoз, шиновүсд мәрә хуб, бәһәм вә э шорирәвoз симондүв сохд и војгәјмурә. Ағамали оғли мугу: "Мә әдәм әз нуминәј Комитет ихдијор дорә ишмурә әри и корә гировундә. Әнчәғ һитијот бошит, хуб э хәлғ варасунит и војгәрә, хәјрјүрә, гәрәкијүрә. Нүвүсит әри активһој үзгә шәһәрһојгәш. Чү кумәки гәрәк бисдогә, мә мисохум". Мә э кәлә шорирәвoз, соғбоши гуфдирә, вәхүшдүм әри рафда,

оммо у мәрә појунд, пүрси чүтар хундәнүмгә вә коми нуборә хуб данүсдәнүмгә. Мә чоһоб дорум, ки "математикарә". У у сәһәт ә сәр ләһә әз хүшдә гүнчунд ја һисоб әри мәрә синәмиш сохдә, мә урә зури вә дуз һисоб сохдүм. Әз мә "баракәллоһ" гуфдирә, тапшүрмиш сохд мәрә 25 монәт дүт. И гәдәр ја мәһинә стипендијәмә бу, әримә амбар гәрәк бисдо.

Әз имбурузөвөз војгәјмү әз товун таза хәт бисдо војгәј һүкүмәти. Ә јон һәммәсојузијә Комитет таза әләфби түрки һәмәл омо сектсијәј тати, мәрәш тәслих сохдүт член әни сектсијә. Ә һәчирәвөз кор таза әләфби тати сәр гүрд фирәһ бирәрә...

22 сентјабр 1927 сал ә шәһәр Москов вокурдә омо "һәммәсојузијә сјезд әз товун корһој културәи ә һәрәј чуһурһој доғи, зиһисдәнүтһо ә СССР". Ә и сјезд оморәбирүт делегатһо: мә вә Нәтән Соломонов - әз республикај Азербәјчан; Шүшәнә Пинхасова - әз Дәрбәнд; Измајлов - әз Моздок; Ливиев - әз Налчик; Түрүнч Галилова - әз Бујнакск; Анисимова - әз Кизлјар; Разивелскиј - әз Бујнакск; Аронов Илја, Сион Иосифов, Исај Бенјаминов - әз бјуро "Зәһмәткәш" вә ја чәндиһојгә, нумһој комиһоки ә фикирмә нә мунди. Әз уһо фәјр ә и сјезд дәбирүт 10-15 одоми, ә Москов корсохдәнбирүтһо вә хундәнбирүтһо: Анисимов Нофтоли, Агарунов Соломон, Кукулиев, Ташајев, Јакубов Зоволун, Јевдаева Морото вә фәјриһојгә. Рәһбәрһој әни сјезд бирүт Диманштејн - сәркәләј сектор кәмәмилләтһо ЦК ВКП(б) вә Күлбеширов - әз Совет Милләтһо.

Ә и сјезд әвәл гоф дорут әз республикаһо оморәгорһорә. Әвәли гоф әз Азербәјчан дорут мәрә. Әз товун политикај партијәј Коммунистһо вә һүкүмәт Совет доклад сохд Диманштејн, әз товун чү корһо гировундә воисдәнигә ә һәрәј чофокәшә чуһурһој доғи - Күлбеширов вә Саввов. Сјездә ғили сохд ә әхири гоф хүшдәрәвөз Надежда Крупскаја. У ә кәлә шорирәвөз тәһәриф до "комсомолһој татирә, һәчи ә кәлә һәвәсәвөз пүшово бәрдәнүтһо културај социалистирә ә һәрәј кәмә хәлғ хүшдә" (гозитһо "Правда"

№221, "Известија" №218). Сјезд фүрсо коғоз шолуми вә миһрибони әри ЦК ВКП(б), әри "Правда", әри ЦИК СССР, әри Наркомпрос.

И әвали кәлә мәһәнәлујә сјезд бу ә һәммәј зиндәғуниму вә бәһәрһој әнуш кәлә хәјр овурди әриму, әри кор литературај тати вә һәзүр сохдәи кәлә данандәһо. Мә ә докладмә гуфдурүм, чү корһо гиросхдигә ә фәриш әни 7 сал ә Азербәјчан ә һәрәј чуһурһој доғи вә сәхд поисдүм әз товун таза әләфби тати ә ухшәш латини, комики амбар һәсонт мисоһу нубохундәирә вә зури пүшово имбәрү кор үшүғмәндирә. Јә чәнд делегатһо, иллоһки Нофтоли Анисимов, рази нәбисдорут ә фикирмәрәвоз. Ә у хотур сјезд фәрор вәдәшәнд ки, һәлә муну гуфдирә күһнә хәт Түрои, јәкәм дүзәлтмиш сохдә тәһәр нүвүсдәијурә. Сјезд фәрор вәдәшәнд: школәһој чуһурһој доғи гирорут ә зуһун дадәи - ә зуһун чуһури, әри косибһо вокурдә бијов ә школәһо - интернат, әри зәнһо - курсһој сәниһәти, әри һәсүл овурдә зуһун литературај тати ә фикир вәғүрдә бијов ләһчәј гофсохдәи мигләи пәләсә - ләһчәј дәрбәнди (ә ухшәш Ғүбәи). Јәки әз лап ғимәтлујә нәтичәһој әни сјезд у бисдоки, Наркомпрос һәр сал чиро сохдәнбу јә чәнд чигәһо (брон) ә Рабфакһо, техникумһо вә ВУЗһој Москов вә үзгә кәлә шәһәрһојгә әри човонһој чуһурһој доғи ә стипендијәровоз вә үзгә гүзәштһојгәрәвоз. Әз 1928 саләвоз, мәсәлән, иму әз Ғүбә һәр сал ә и бронһорәвоз фүрсорәнбирим 10-15 одоми. Бирәнбу һәчү ки, мигләјә школәрә варасдәғор нәс бирәнбу имурә, фүрсорәнбирим кәмданһорә, уһорәш пәсово нәс вогордундәнбирүт. Уһорә хундәнбирүт ә курсһој һәзүри, бәғдә гировундәнбирүт ә ВУЗ. Ә и чиро һәрәкәтиһорәвоз, әвали караз ә торих чуһури, ә 1935 салһо һәзүр бисдорут әвали күк амбар данүсдәғорһо - интеллигентсијәһо. Чәнд садсалһо хәлг иму бу торик. Ә фәриш 10-15 сал һүкүмәт Совети тәрғ сохд и торикирә-зулмотирә.

...Ә мај 1928 сал ә Дәрбәнд сәр гүрдәни вадироморә һофдоијә гозит "Зәһмәткәш" ә зуһун тати ә күһнә хәт Түроирәвоз. И бу кәлә бәсғуни револүтсијәј сотсиалисти, бәсғуни политикај милләти партијәј болшевикһо. И бу әвали

дофус зэрэ оморэ гозит э зуһун дэдәиму э һәммәј торих зиндәгүнимү. Мә у мәһәли кор сохдәнбирүм э Ғүбә прологандист Окружком партијај коммунисти. Эвәли нумер гозит "Зәһмәткәш" э мә расирамунд, мә э кәлә шориравоз, гәрмә-гәрм нүвүсдәнүм фүрсорәнүм имбарәкбуимәрә: "Нушунәј хуби. Эвәли парустәк" (№4). Соғбоши гуфдирә эз һовирһо, ки һәрәкәт сохдигә әри и гозитә вадәшәндә, мә ә и статја нүвүсдәнүм фикирмәрә, чүигә мәтләбһој әни гозит: и гозит мијо бу "гузги әри торикә мохлуғ чүһурһој доғи...", "ә торикә кучәһој әвәли лампәј товуши норә...", "шолум фүрсорә вә шолум ғобул сохдә эз һәр чигә, әчә зиндәндәнүтгә чүһурһој доғи"; и гозит мијо бу һә әри Дәрбәнд нәһ, әри һәммәј мәскәнһој чүһурһој доғи СССР, һәрәкәт соху әри јаратмиш ја зуһун литератури, јовош-јовош эз һәрә вәгүрдә дәрһиһо тәфиһәтиһорә э һәрәј луғот дәрбәнди вә ғүбәи, мијо сәхдә чәнг бәрү һәм э милләтпәрәшорәвоз, сионистһорәвоз, һәмигә э чүһурнәхоһирәвоз. Јә чәнд руз гирошд, мә ғобул сохдәнүм коғоз эз Мәһәчғәлә эз вәгирлуја корсох Доғисту - эз Иһиил Мататов. Коғоз нүвүсдә оморәбу э күһнә хәт Түрои, рач, э ғомоз-пәтәһовоз. Э и коғоз вобу ки Иһиил и статјај мәрә сәхд бәгән сохди, урә "амбар һәз омори", э һәммә э унчо нүвүсдә мәтләбһорәвоз ју разини. Мататов тәвәғә сохдәни мә ә и гозит һәмишә нүвүсүм вә үзгә активһојгәрәш кура сохум э ојләнмәј гозит. Эзи коғоз бәғдә 7-8 сал иму әри јәки коғозһој нүвүсдәјм вә э јәкдүлирәвоз кор сохдәјм э хәјр литературај тати. Мә гәрәк һисоб сохдәнүм әри јәкәмиш бугә бәһәм нүвүсдә эз товун әни коғозһо вә гозит "Зәһмәткәш".

Э гозит "Зәһмәткәш" амбара ширәһојмә вә дәсхәтһојмә (статјаһо) дофус зэрә омори. Инүт уһо: ширәһо - "Духдәр доғи" (№10), "Мәскән чүһурһо э Ғүбә" (№15), "Јәтимһо" (№20), "Ғирмизинә Октјабр" (№21), "Јәдигори Ленин" (№6-(35)) вә ғәјриһо; статјаһо: "Коминүт сәбәһо" - эз товун таза әләғби (№12 вә13), "Шәфдә фикирһорә - дуз, пәһәникиһорә очуғ сохдә гәрәки" - эз товун милләтпәрәсиһој сионистһо (№15), "Нүвүсдәгорһојму вә ленинизм-болше-визм" (№19), "Коми лоһиғини?" - эз товун хәт вә зуһун литератури (№21), "Вихдәи Советһо вә вихдәгорһоју" (№28),

“Күһнә һадәтһо пәс шәндәт вә пәс шәндәнүт зәнһо вә духдәрһојмүрә” (№3 (32)), “Револүтсијәј култури вә чофо-кәшһој чуһурһој доғи” (№9 (38)), “Тәмизи партија” (№21 (50)), “Чү сохдә гәрәки” - әз товун ја сал томом бирәи “Зәһмәткәш” (№26 (55)), “Вомухдәгорһојму” - әз товун курс-конференсијә (№35 (64)) вә ғәјриһо.

Литературај тати - и кәлә војғәјмуни, әри әниш гәрәки имүрә таза хәт. Ә гозит “Зәһмәткәш” №9 дофус зәрә оморәни чүклә хәбәр әз Ғүбә: “Ә Ғүбә ә јон Рајсовет ә рәһбәри Јәһғәҗ Ағаруновәвоз һәмәл омори комиссијә әз товун таза хәт вә дуз хәтә нүвүсдәи...”. Ә һәчирәвоз актив Ғүбә тәслих сохдүт таза хәтә ә ухшәш латини. Имүһој данүсдә гәрәки фикир активһој Бокурә, Доғистүрә, Грознирә вә Налчикә. Ә статјәјмә “Коминүт сәбәбһо” (№12 вә №13), субүт сохдә хәјр таза хәтә вә чәтиниһој сәмәтрәбәи хәт Түроирә руј бирәнүм рујә активһој әни үлкәһо гујут гуфдирә фикир хүшдәрә әзи товун. Әвәли мәрә чоһоб дорәни ИҒиил Мататов. У нүвүсдәни разигәри хүшдәрә вә хосдәни әз мә таза хәтә. Мә, һәлбәтки, зури фүрсорәнүм. Шоримәрә ғәдәр нәбу и коғозигәрә ғобул сохдәки. Мататов имүһој коғозә әримә нүвүсдәбу ә таза хәт. И бу нушунәј кәлә разигәрију. Ә әхир әни коғоз хүшдә һ. Мататов һорәј зәрәни мәрә ә Дәрбәнд әри кор сохдә ә гозит “Зәһмәткәш” “әри мәтләб таза хәтирә гировундә, әри чарундә гозита ә јәрәғ литератури әри һәммәј татһо.”

Коғоз разигәри ғобул сохдәнүм ә сентјабр әз Боку әз вәдилүјә корсох увәхди ән Боку һәрмәһ Исақ Мишијев әз нуминәј активһој Боку. Коғоз разигәри оморәни әримә әз Варташен, әз Грозниј әз һәрмәһ Закој Худојнатов. Ә һәчирәвоз лап кәлә мәскәнһој чуһурһој доғи ә дәсди һинәрмәндә активһој хүшдәрәвоз ғобул сохдәнүт таза хәт татирә, һисдиһо ә ухшәш латини. И разигәриһорә дәсдовүч гүрдә мә ә мәһ март 1929 сал фүрсорәнүм коғозмәрә ә сәр Ағамали Оғли ә Боку вә ә Москов ә Совет Милләти ә сәр Кулбеширов, ки активһој һәммәј мәскәнһо бәгән сохдәт таза хәтә, имүһој гәрәки һәммәсојузијә сјезд активһо әри тәклиф сохдә и таза хәтә (копијә коғоз һәјсәһәтиш ә мәни).

25 апрел 1929 сал а Боку һорәј зәрә оморәни һәммәсојузијә конференсијә әз товун таза хәт тати. Ә инчо кура бирәбирүт әз 50 одоми зәвәртә, һүрмәтлүјә вәкилһој ән һәммә районһо, әчә зиһисдәнүтгә чуһурһој доғи, һәлбәтки, әз һәммә амбар бу әз Боку. Профессорһо-зуһуншуназһо Чобанзаде, Зифелдт, Миллер, Шор вә чәндиһојгәш оморәбирүт ә кумәкиму. Рәһбәр конференсијә вә сәрнүшү бу Ғ. Агамали Оғли. Нумһој делегатһо һәммә ә фикирмә нә мунди. Мәрә һисди сурәт делегатһо. Әз Ғүбә - мә, Довидов, Соломонов, Авадјаев, Шалмијев, Лазарев, Пардилов, Р.Агарунов, әз Доғистү - Бинајев Ғәсоил, Јуно Семенов, Галилов, Галилова, әз Грозниј - Закој Художнатов, әз Моздок - Шаулов, әз Москов - Нофтоли Анисимов вә ғәриһо. Дү битәвә руз конференсијә һәр тарафи фәм сохд таза хәт татирә (ә ухшәш латини), һәммә гоф сохдәгорһо дорут разигәри хүшдәрә. Әнчәғ Нофтоли Анисимов, гәнә инчош, тәғәриф до хәт Түроирә, ә таза хәтәвоз рази нә бисдо. Профессор Чобанзаде - зуһуншуназ бәһс поисд ә Анисимовәвоз вә ә ғонун зуһуншуназирәвоз субут сохд Анисимов дуз нисд гуфдирә. Ғ. Агамали Оғли һәјб до Анисимовә, ки у инчо воисдә фикир рабиһорә гировуну. (Мә инчо локалү нәс сохдәнүм Анисимовә, у бәғдәһо амбарә кумәки сохди ә кор литературај тати. Мә ғәрдхүндүм әри нүвүсдә дузирә, чүтар биригә у вәхд.) Ә кәлә чәкә-чәкәвоз таза хәт тати ғобул бирәни. Иш бу кәлә бәсғуни револүтсијәј култури ә һәрәј чуһурһој доғи ("Бакинскиј Рабочиј" №98, 30 апрел 1929 сал). Конференсијә ғәрор но ки, әзимбәғдәјгә школаһо ә таза хәт гирору, ә Дәрбәнд вәдироморәниһо гозит "Зәһмәткәш" јовош-јовош гирору ә таза хәт. Әри корһој зуһун литератури чуһурһо тәшкил бисдо сессијә.

ИҒиил Мататов ә конференсијә нә оморәбу, оморәбу Ғовир Бинајев Ғәсоил (редактор гозит "Зәһмәткәш"). У овурдәбу ә хүшдәрәвоз коғоз Доғобком партија (коғоз №2220 әз 23 апрел 1929 сал) ә сәр ЦК партија Азербайчан мәрә фүрсүт гуфдирә әри кор сохдә ә гозит "Зәһмәткәш" чүһоблүјә хәтот.

Имуһојки таза хэт тәслих бисдо, кор литературај тати ә сәр ғоһимә бинабору норә омо, бурчмәни әри ә дәс вәгүрдә и корә, парамәнд сохдә кор литературај татирә. Мә дорум разигәримәрә. Мә әз кор азад бисдорум, вә 10 ијун 1929 сал рафдүм ә Дәрбәнд әри кор сохдә ә гозит “Зәһмәткәш”.

Әз Дәрбәнд, һалә ә редаксияј корә сәр нә гүрдә, мә ә Бинајевәвоз рафданам ә Мәһәчғәлә әки Иғиил Мататов ә кабинетју. У вәхд у кор сохдәнбу секретар ДоғЦИК. Мататов вәхүшд, дәсмәрә гүрд, хошомори сохд мәрә, вә ә тигәтәвөз дәниширә, гуфди: “Әз коғозһојтү, әз ә гозит нүвүсдәһо, мә әри мә һич нәнорәмбирүм ки, тү һәчи лап чоһили гуфдирә.” Мәш хәндәгули чоһоб дорум: “Чү сохум, ғисмәти, јә чәнд рузләи мә 21 сала томом бирәм.” Бәлки 2 сәһәт ә әки ширин ихдилот сохдим, јәкәм әз гиросдәһо, дијәш амбартә чүтар бијо гироругә кор гозит “Зәһмәткәш”. Мә гуфдүрүм план мәрә, јуш ә мәрәвөз рази бисдо. Шәһәнгум мә вә һәсоил рафдим ә хунәј Иғиил, ә јә чүклә витоғлә имурә ә дүшпәрә ғиноғ сохд, инчош мундәи ихдилотһорә сохдим. “Мәш, һәсоилиш һәчи мисохим ки, кор тү ә редаксияј хуб ә плантү гиро гирору” - ә и гоғһој Иғииләвоз варасдим сүһбәтә, вогошдим ә Дәрбәнд.

Ә редаксияј “Зәһмәткәш” әз Бинајев совои кор сохдәнбу Мәрдәхәј Ханукајев, ә типографија - Лазар Семенов. Мәрә минкин нисди ә и кутәһә ихдилот бәһәм нүвүсдә һәммәрә - чү корһо гировундигә ә 1929 сал редаксияј. Урә имбу данүсдә әз хүшдәни гозитһо. Әнчәғ јәкәмләһорәш бугә ә јор овордә гәрәки.

Гозит “Зәһмәткәш” амбара һинәрлүјә корһо сохд. Сәр гүрдим ә чоримүн руј гозит дофус зәрә таза әләфбирә, ухшәшијурә ә күһнә әләфбирәвөз, варасундә ә хәлғ һәсонтијурә, бәғдә јовош-јовош нүвүсдә чүклә дәсхәтләһо ә и таза хәт. Амбар бисдо активһој редаксияј ә һәр рајон, әчәки зиһисдәнбирүт чуһурһој доғи. Иму һәрәкәт сохдәнбирим ки, гозит ә вәхдју ә һәрчигә расу, амбар бисдо чәргәј ғобул сохдәгорһоју вә ә гозит нүвүсдәгорһо. Дәсхәтһо унғадәр оморәнбу ки, иму миданүсдим ә һофдәи дү нумириш вәдәшәндә, оммо вәс нәс сохдәнбу нә коғоз, нә ғувот

типографи. Редаксијерә бу амбарә војгаһо, уһорәш мибисдо гировундә әнчәғ ә дәсди обком партијерәвоз, чүнки окружком Дәрбәндә нә ихдијор бу, нә һәвәс бу әри ә и чирә корһо ғәриш бирә. һәрчүтариш бисдо ә ғувоти редаксия-рәвоз вә активһорәвоз ә Дәрбәнд әз 20 август тә 5 сентјабр 1929 сал гировундә омо курс-конференсияј вомухдәгорһој (учителһој) школәһој тати. Имурә воисдәнбу һәм даним чүтаригә овһоләт вә чүтар гирошдәгә ә зиндәгуни гәрорһо конференсияј Боку әз товун гировундәји школәһорә ә зуһун тати, чүтар һәзүр бирәтгә әри таза сал хундәирә гировундә, һәмигә гоф сохим әз бәһзи гәрәкијә мәсәләһој литературај; тәһәр хәт нүвүсдәи, луғотһо, ләһчәһо вә ғәјри.

Ә курс-конференсия өморәбирүт ә нәзники 25 одоми: Рувинов Рәһәми - әз Варташен, Јусуфов Бинјәми - әз Мүчү, әз Ғүбә - Шалмијев Зарбоил, Мәрдәхәјев Мәрдәхәј, Агарунов Шүһми, Рабинович Бинјәми, әз Грозниј - Закој Худојнатов, әз Дәрбәнд - Шүшәнә Пинхасова вә уһонигә, нумһој комиһоки ә јормә нә мунди, сурәт һисди мәрә. 15 руз ә и курс гирошд нубоһо әри нубодорәгорһо. Амбарә хәјрлүјә кор гировунд и курс. Әз ја тарафигә мәһлүм бисдо ки, ә чигәһо әри әз таза сал школәһо ә зуһун дәдәи гировундә нисди гәрәк нисдиһо учебникһо, һич ә таза хәт әләфбиш нисди, нә имидиш нисди. Бәлки и корә вәгүрү ә сәр хүшдә редаксияј “Зәһмәткәш”? Әз у сәвои, сүһбәтһојму вә бәһшһојму әз товун луғотһо (терминһо), иллоһки, нушу до ки, мәсәлән һовир З. Худојнатов имуһоиш воисдә гировуну дуз нисдиһо фикир хүшдәрә. Чәндғәдәр вәхди иму әдәјм ә урәвоз бәһс бәрдә. Зуһун татиму, бинәју, һәсүлју фарсини, оммо ә и зуһун ә и чәнд садсалһои ғәриш бири гофһо әз һиврит, әз түрки, әз уруси. Амбарә гофһо һич вәдиш нәсбирә әз коми зуһун дироморигә ә зуһун иму, чүнки сәхд чарусди ә тәһәр гоф сохдәјиму. Закој гуфдирәнбу ки, у чирә гофһорә вәдәшәним әз зуһун иму, ә чигәју әз зуһуниму таза гоф ғүч сохим. Закој гуфдирәнбу, мәсәлән, гоф “симовор”, иму ов душиндәнимһо әри чој хурдә, һәмәл омори әз гоф уруси “самовар”, ә у хотур гоф “симоворә” әз зуһун иму вәдәшәним, ә чигәј әну гујим “хүшдәндүш”, һәмчин һәчү гофһој “паровоз”, “пароход”. У

гуфдирәнбу ки, ғуч сохим ә зуһун иму гофһо ә чигәј гуфдирәним “совет”, “коммунист” вә ғәјриһо. И бәһсиму инчош гәнә гиросһд. Зуһунимурә парамәнд сохдә гәрәки әри дијәш таза гофһо, әнчәғ хәрчбирәниһо, ә ләһәј хәлғ дәрриһо, зијод сохдә. Оммо әз хүшдә гүнчундә нәмәһлүмијә гофһо, дијәш чәтин сохдә зуһунә гәрәк нисди. Әзини чәнғһо бәрдәмбирим иму увәхди ә Закојәвоз вә уһонигәрәвоз әз товун зуһун, луғот , ләһчә вә ғәјри. Әри и бәһсә дуз варасдә, кор терминирә вә луғотирә ә парјадкә вәнғәсдә, гәрәки пинәчини нәһ, сектор зуһуншунази ә јон Институт. Әз товун әни курс-конференсијә мә әвәл нүвүсдүм ә гозит “Зәһмәткәш” (№35 (64) “Вомүхдәғорһојму”) вә бәғдә ә әхир сентјабр рафдүм ә Мәһәчғәлә ә ки Мататов ә мәслиһәт.

Мә ихдилот сохдүм әри Мататов бәһәм һәммә ә и зәвәр гуфдирүмһорә вә тәслих сохдүм ки, әнчәғ редаксијә мидану вәғүрдә ә сәр хүшдә и гурунә шәләрә: әри вадәшәндә учебникһо әри школәһо, гәрәкијә литературај һәили, политики, јә чүклә салинә алманах әри шоһирһо вә нүвүсдәғорһојму, әри јовош-јовош дуз сохдә кор луғотә, зуһунә, дуз хәт нүвүсдәирә. Ә пәсә-пишој редаксијә актив корсохо имбу кура сохдә, оммо Дәрбәндә у ғувот типографи нисди. Бәлки гозитә гировундә гәрәки ә Мәһәчғәлә?! Амбар ә тиғәтәвоз фикир сохд Мататов. “Әри, дузи” - мугу у. “Мә мүнүм, - мугу, - и војгәһорә ә Доғобком, әнчәғ мә данүсдә-нүм, - мугу, - ки и сәһәт Мәһәчғәләрә у чирә ғувот нисди әри и корһорә гировундә”.

Мә вогошдүм ә Дәрбәнд, гиросһд рузһо, тәфиһәти нәбисдо, јәки әни гәрәкијә војгәһош ә чигә нә омо. Ә мә субут бисдо ки, ә инчо, ә Дәрбәнд поисдәимә дијә нәһоғини, инчо и сәһәт јәкиш әзи мәтләбһо нигирору. Мә вә һәсоил Бинајев дәрдивогу сохдәним әз товун әни корһо, уш разигари хүшдәрә дорәни әри рафдәјмә, һәрдујму әјәки рафдәним ә Окружком партија, әз уһош ихдијор вәғүрдәнүм, әз учет партија вадарафдәнүм, әз кор вадарафдәнүм, вогошдәнүм ә нојабр ә Ғүбә. Инчо сәр гүрдәнүм кор сохдә Инструктор Окружком партија.

Ја чэнд руз гиросдэнгә мә ғобул сохдәнүм әз Мататов һүршлүә коғоз һовири, әри чү мә әз ју бихәбәр рафдәмгә әз Дәрбәнд. Ә нүвүсдәј Мататовәвоз Доғобком Бинајевә әз кор редактори азад сохди, ә чигәју тәслих сохди редактор мәрә. Ә у хотур, нүвүсди ә и коғоз хүшдә Мататов, мә мијо тәһәди вогошдум ә Дәрбәнд. Әз расдәкиш и чиро коғоз тәслих бирәимә редактор гозит "Зәһмәткәш" оморәбу әз Доғобком ә сәр ЦК КП Азербәјчан (коғоз әз 13 декабр 1929). Мә чоһоб дорум дусдмәрә һәрмәһ Мататовә, ки инчо гоф вәзифә нисди, мә һич вәхдиш рази нибошум ки, Бинајев вәгүрдә бијов вә мә ә чигәју бошум, чүнки у хубә одомини, имурә ә һәрәјәки нәразијәтиш нә бири, урә јә тәхсириш нисди. Мәрә воисдәнбу Дәрбәндә сохум центр литературај тати, ә Дәрбәнд вәдилов нәки гозит, оммо һәрчүр литературај тати вә учебникшош. Мә кор партијәирә һишдүм, оморум ә и хотур ә Дәрбәнд. Имуһојки әз һәр тараф ә мә субут бисдо ки, Дәрбәндә минкин нисди әри бирә центр, дијә әричү вәхдмә буш гируру?! Ә мә субут бири ки, нә Дәрбәнд, нә Ғүбә бирә ниданүт мәркәз литературај тати. Гозитәш нибу чирә сохдә әз у корһојгәј литератури. Ә ғувоти активһој гозитәвозиш вәдәшәндә гәрәки алманаһо, учебникһо вә ғәјриһо. Иһорәш ә Дәрбәнд сохдә минкин нисди. Дијә әри чү нәһоғи гирувунүм вәхтә. Әгәр, нүвүсдүм мә әри Мататов, миданүгә һәммәј ән и корһорә у гирувундә ә Мәһәчғәлә - ә центр республика, мә Ғәзүрүм әри вогошдә. Һәрәј коғоз иму бурра нә омо. Мататов хүшдәнјүш зу ә сәр офдорәбу ки мә дузум, әнчәғ у вәхд урә дијә үзгә минкинигә нә бу. Әз расдәкиш Мәһәчғәләрә у вәхд ғувот нә бу әри и корһорә ә сәр хүшдә вәгүрдә.

...Ә поиз 1931 сал ә Ғүбә әки мә әз Москов омо Зоволун Бахшијев (Умәһәли мә кор сохдәнбирүм сәркәләј орготдел Рајком партија). У вәдәшәнд әз портфел хүшдә, но ә пүшожмә јә чәнд киниғһо, дофус зәрә омориһо ә Москов ә зуһун тати ә таза хәт. Мә шори сохдә-сохдә вәгүрдүм ә дәсмә и диләг чәндсалимурә, һич һәлә нә хундә, һә әз руј фәм сохдә, соғбоши гуфдирүм ә Бахшијев. Имуһој чәнд мәһики ә ғарор конференсијәј Бокуирәвоз, ә тапшүрмиши

Совет Милләтһорөвөз, ә Москов ОГИЗ сәр гүрди дофус зәрәрә ә зуһун тати, ә таза хәт учебникһо, брошүрәһо вә ғәйри ғәрәкијә чиһо. Унчо, ә Москов ғувот типографи гүчлүни, коғозиш һисди, оммо “корсох нисди”. Зоволун “тәһно” и кәлә јүкә вәгүрди ә сәр хүшдә. У оворди әри мә әз ОГИЗ тәклифи әри бәрдә широһојмәрә, нүвүсдәһојмәрә. һәрдүјмә ә јәки, һә инчо, ә ғәриш сүһбәт, хундәним јәкәм, һәрә-һәрә әз вәлғһо, шоримә чарусдәни ә моғбуни: и чү ғәләтиһои, и чү битиғәтиһои, и чү ғәтмә-ғәришә гоғһои, чутар иһорә мухунут, чутар марасүт? Зоволун ју хүшдәнијуш пәрт бисдо, гүјгә и ғәләтиһорә әвәли караз әдәј дирә. Бахшијев, әз тәһәр корһо, әримә һинәрмәнд, һәвәскор оморә, оммо әз гоғсохдәју вәдиники әри кор литератури данүсдәију нисди, јә нәбүгә лап кәми. Әз и сәвои, ә амбарә кинигһо ју хүшдәнју һәм тәмиси сохдәғори, һәм редактори, һәмигә корректори, ә бәһзиһојгә авториш јуни. Чәндғәдәр данүсдәгорә одомиш бисдогә тәһно и кәлә корә гировундә ниданү. Уники ә и әвәли кинигһо ә “һинәр” Бахшијевәвөз дәри һич нәгүнчүһо ғәләтиһо ә зуһун, ә ләһчә, ә луғот вә ә тәһәр нүвүсдәи. Әз закон әниһо Зоволунә хәбәр нисди. Ирә јуш әдәј ә гәрдә вәгүрдә. Мәсәлән, ә уруси: “пропаганда - орудие нашей партии...”, ирә Бахшијев тәмиси сохди ә тати: “туп партијәјмуни”. Оммо гуфдирә гәрәк бу “јәрәғ партијәјмуни”, чүнки “туп” ә уруси “пушкаи”. И чирә тәфиһәтиһој зуһунә Зоволун нәсдә. Сәбәбјуш, гуфдирәни Зоволун, “мә тәк-тәһнојум”. “Тәһно”? Әри чү? Ә Москов имурә корсохһо вә студентһо имуһој амбари. Унчо һисди Дәрбәндиһош, Ғүбәиһош, әз Ғрозниш, Налчкиш. Дијәш хуб имбу уһорә кура сохдә вә ә ғувоти ән уһорәвөз кор литературај татирә пүшово бәрдә. Әз уһо ғәјр, и кинигһо чәнд мәһи вадиромори, мә әдәм әвәли караз дирә, уһо мијо ә вәхдју ә мәскән чуһурһо расу, нәбүгә чү хәјри әз иһо. әри чү һәчини? “Мә тәһнојум”. Әри чү тү хүшдәрә “тәһно” һишдәј? Нәзник сох әзи ғәрәкијә кор одомиһојмурә, унчо һисдүтһорә, ә јәки мәслиһәт сохит, һәрәкәт сохит әри терминһош, әри ләһчәш. Зоволун сәрғуз рази бирәни ә мәслиһәтмәрәвөз. Әз мәш, әз јәкәм һәрмәһојгәш бәрдәни широһојмурә, нүвүсдәиһојмурә, соғбоши гуфдирә, рафдани

аз Ғуба. Һәрчүш һисди мә аз Зоволун кәлә соғбоши гуфдирәнүм әри әни зәһмәтју, чүнки уһо тәхсирју нисди, бәдбәхтимуни. Гирошд чәнд ғәдәр вәхд, нә мәрәш, нә у һәрмәһһоҗғәрәш хәбәр нәбисдо аз у аз иму бәрдә ширәһо.

Хәли вәхд бу мә әри Мататов коғоз нә нүвүсдәбирүм. Имуһоҗ һәммәј әни ғозижәһорә нүвүсдүм әрију, ғәнә мәслиһәт норум, ки ә дәсју ғувот дәри и кор литературај татирә әри гировундә ә Мәһәчғәлә - нәзник аз мохлуғ, аз корсохһо, хүшдәнјуш "мигләи". Чоһоб оморәни ки, и сәһәт Мәһәчғәләрә минкин вә ғувот әни кор нисди.

Чү рәһ офдә гәрәки? Пәс Боку? Боку - мәркәз республикај Азербәјчани, ә и республикаш зиһисдәнүт, бәлкә, нимәј һәммәј чуһурһој доғи. Бокурә минкинјотију, ғувотју әри кор литература вәдәшәндә аз Мәһәчғәлә лап амбартаи. 7 нојабр 1928 сал ә Боку вәдироморәбу ја рузинә гозит миһиди "Октјабр" ә зуһун тати ә күһнә хәт. Ә унчо вәдиромори ширәјмәш "Ғирмизинә Октјабр". Ә дәрәј әни гозит нүвүсдә омсрәбу ки, әзимбәғдәјгә ә Боку вәдироморәнини гозит һофдәи "Коммунист" ә зуһун тати. Оммо, чү коригә, иш ә сәр бәһәм нә рафд. Вәди бирәни ки, ә Бокуш и кор һәсонт нисд. Расди, ә 3-4 мәһ јәбо ә Боку гирошдәни сессия әз товун зуһун, орфографија, терминологија, ә һәммәј әни сессия мә бирәм, расд оморәм .1 зуһуншуназһорәвоз. Дүбо аз Ленинград ә Ғуба овори илүјә зуһуншуназ тати профессор Б.В. Миллер. У ә мәрәвоз амбарә сүһбәтһо сохди, аз ихдилотһојмә, аз ширәһојмә ә кинигһој хүшдә нүвүсди вә диғдуғ сохди. Профессорһо Чобанзаде вә Зифелдт ә и корәвоз мүхшүлүт. Ә Боку вәдиромори ә күһнә хәт Түрои әләфби "Билоғ доғи". Иму ә Ғуба тәшкил сохдәјм сексијәј нүвүсдәғорһој тати, мәш сәрнүшју, һәммә ә ғувот хүшдә гиро әдәт һәрәкәт сохдә. Иһо јәкиш нәһоғи нисди. Ә ғәриш әни 10-12 сал партијәј коммунистһо амбарә корһо сохди әри торики кәмә хәлғ имурә тәрг сохдә, ја чәнд актив корсохһо пүшово кәширә оморәт ә кәлә корһој партија вә һүкүмәти. Әнчәғ хәлғ иму унғәдәр кәми ки, минкин нисди ә һәр шәһәр, нә ғувотиш

нирасу, әри вәдәшәндә чирә-чирә литературај тати. Мијо бу ја пункт-сентр: ја Москов, ја Мәһәчғәлә, ја Боку.

Һәминон 1932 сал мәрә гировундүт ә кор ә Боку ә аппарат ЦК КП Азербәјчан - әвәл чоһоблүә инструктор, ја чәнд мәһ бәғдә - сәркәләј сектор кор партијәи ЦК. 12 салики мә мүхшүлүм ә кор комсомолирәвоз вә бәғдә ә кор партијәирәвоз. Ә ғәриш әни салһо ә амбарә ә кор рәһбәри дәбирәгорһорәвоз мә шинохдә бирәм, вомухдәм, бәләд бирәм. Имуһој мәрә дијәш амбартә минкини ә и таза кормә гиро шинохдә кәлә һүрмәтлүә рәһбәрһорә, дәбирә ә дуғун кор ән һәммәј республика вә һәм данүсдә фикирешурә, вә һәмигә һәрәкәт сохдә вә гировундә војгәјмүрә әз товун литературај тати.

Ә коғозһојмә ә кәлә органһој һүкүмәти вә партијәи ә 1927-1929 салһо ә сәрибәти таза хәт вә литературај тати мә һәрәбил ә фикирешу расундәнбирүм ки, гәрәки гуфдирә имуһој, ә дәвр Совети, ја гозит вәдәшәндә әри һәммә милләтһо, ки гоф сохдәнүтгә ә зуһун тати, тәфиһәт нә норә коми динә гүрдәнүтгә уһо. Ә Кавказ, ә республикај Азербәјчан, әз иму фәјр зиһисдәнүт татһој муслумуһош вә татһој әрмәниһош. Дин ишу, мәсәб ишу чирои, оммо зуһун ишу јәкини. Иһо ә чәнд салһорәвоз ә һәрәј јәки ә зуһун тати гоф сохдәнүт. Дузи тәфиһәти дәри. Бәгә һә у чирә тәфиһәти нәдәри ә гоф сохдәки ә һәрәј чуһурһој Ғүбә вә Налчик?! Ә 1928 сал, мә пропагандист Уком партијәј Ғүбә кор сохдәки, ја мәһ лексијә хундәм ә диһ Килвар рајон Дәвәчи. Унчо зиһисдәнүт татһој әрмәниһо. Ә килсә нумаз хундәнүт ә зуһун әрмәни, амбарһошу һич нәсданүт зуһун әрмәниирә, оммо ә һәрәј јәки һәмишә - ә зуһун тати. Ә һәрәј гоф сохдәјму тәфиһәти дәри, оммо һәрчүш бисдо мәрә варасирәнбирүт. Мә бирәм ә диһһој Ғүбә - Рустов, Чичи, Зәрғово, Ғуноғкәнд, әчә ки зиһисдәнүт татһој муслумуһо, ә чәндсадсалһорәвоз иһо имүрә, чуһурһој Ғүбәирә, бирор һисоб сохдәнүт вә ә зуһун тати гоф сохдәнүт. Зиндәгунишу һә ән имүрә хунои. Имуһој ә Боку мә расд оморәнүм ә татһој муслумуһорәвоз әз диһһој Абшерон - Балахани, Сурахани. Инчош һә һәчүни, дијәш ширинтәи.

Иму, чуһурһој доғи, амбар кәми́м, у вәхдһо имбисдорим 30-40 һозор, оммо һәммә ә тати гоф сохдәғорһо һисдүт 200 һозор амбартә. Сәс вә чәк 200 һозор одоми чәндвоинә кәләи вә ғолини әз сәс вә чәк 40 һозор. Имбуми гировундә и мәтләбә - литературај вә гозитиш бу әри һәммә одомиһо, ки гоф сохдәнүтгә ә зуһун тати, тәфиһәтсүз әз дин? Сектор кәмәмилләтһој АзЦИК вә ЦК партија (Ризван), вә ја чәнд ә кәлә корһо дәбирә татһој мусулму ә мәрәвоз рази бирүт. Партија вә һүкүмәт чү мугујут?

Һәминон 1933 сал ә сәр ЦК Компартија Азербайҗан оморәни коғоз әз Москов әз кәләј ОГИЗ һәрмәһ Халатов. У нүвүсдәни ки, ә Москов әриму әдәј амбар чәтин оморә кор литературај тати: әз хәлғ вә корсохһо дурим, ә Москов нисди минкини, ә у хотур амбарә ғәләтиһој орфографи вә политики сәлт хәрәб сохди кор имурә. Ә у хотур минәт сохдәни Халатов ЦК Азербайҗан разигәри дү әри гировундә дофус зәрәи литературај тати ә Боку. Чәндғәдәр әри әни кор пул, коғоз, шрифт вә үзгә чиһојгә гәрәкигә ОГИЗ дорәнини. Ә мәрәвоз мәслиһәт сохдә бәғдә, ЦК разигәри дорәни. Ини кутәһлә ғәрор ЦК әзи товун, вәдиромориһо 23 нојабр 1933 сал: “Әри парамәнд сохдә литературај татирә әри һәммәј татһо, зиһисдәнүтһо ә Азербайҗан, ә Доғистү вә ә Северни Кавказ разигәри дорә бијов әри гировундә литературај татирә әз Москов ә Боку. Ә и хотур зури гәрәки һәзүр сохдә терминологија вә грамматика әри һәммәј татһој Абшерон, Ғүбә, Доғистү, Северни Кавказ”. Әри ән и кор тәслих сохдә оморәни комиссија әз и һәрмәһһо: әз ЦК партија - мә вә Микаил Гусејнов (сәркәләј отдел пропаганда), директор институт Шаумјан - Руһулла Ахундов, әз Наркомпрос - хүшдәни нарком Мамед Чуварлинскиј вә профессор Вәли Хулуфлу, сәркәләј БОНО - Алисаттар Ибраһимов вә директор АзГИЗ Әһмед Тринич. Ибраһимов бу тат-мусулму. Сәрнүш комиссија бу ән вәгирлүјә корсох фронт култури Ахундов. Мә әдәм нүвүсдә кутәһлә, дуз, чутар биригә, биһил хундәғорһојмә ишу хүшдәнишу винүт, мә и мәсәләрә норәки дуз бирәмгә, ја нәбугә ғәләт бирүмгә. Комиссија чәнд бо кура бисдо, амбарә сүһбәтһо, бәһишә вә һүчәтһо бисдо ә

Һәрәјмү - војгәјмә нә гирошд. Мә нәј Ибраһимов һәрәбир гоф сохдәнбирим ә зуһун тати, гәнә һичиш һәмәл нә омо. Мә хуб шинохдәнбирүм вәдилүјә драматургә Чафар Чабарлирә - у бу тат, мә данүсдәнбирүм ки, амбара шиrho нүвүсди у ә тати, ә хунәш, ә һәрәј јакиш гоф сохдәнүт ә тати. Ә тәвәғәјмәрәвоз урә һорәј зәрүт ә Комиссијә. Чафар дуз вәдировунд гофһојмәрә, оммо уш уһонигәрә хуно мугу, татһој мусулму әз зурәвоз гирошдәт ә литературај түрки, дијә әри ән уһо пәсәво вогошдә заралини, нәминкини. Чафар мәрә кәши ә ғироғ, ә зуһун тати мугу: “Ә иһорәвоз тү сәртүрә дорд мәди, әз и кор һичиш нивәдиров, һә ә хәјолләј кор хүшдә бошит”.

Һәчи бирә һисди, кор имуш нә вачару гуфдирә, мә нүвүсдәнүм коғоз ә бјуро ЦК вә тәвәғә сохдәнүм, литература ә зуһун тати бошу гу һә әри чуһурһој доғи.

17 ијун 1934 сал вәдироморәни ғәрор ЦК партија Азербайчан, ки ә Боку вәдиров гуфдирә гозит республикаи, нумјуш “Коммунист” ә зуһун тати, ә таза хәт **әри чуһурһој доғи**, вә ә АзГИЗ - литературај тати. ЦК партија мәрә тәслих сохд һәм чоһоблүјә редактор ән и гозит, һәмигә јакимүн чигәгир директор АзГИЗ ә корһој литературај тати. Мәрә ә коғозәвоз (№ 95/7 әз 26 ијун 1934 сал) фүрсорут ә Москов ә ЦК ВКП(б) вә ОГИЗ әри һәл сохдә мәсәләһој пулә, коғозә, шрифтә вә ғәјриһорә. (Халатов ә мә бурбунд ә зир-зибил чарусдиһо склад литературај татирә вә гуфди јә чәнд нәразијә гофһо әз товун Бахшијев).

Ә һәчирәвоз и чәнд салһо гузәт сохдәнбиримһо кәлә мәтләб ә чигә омо: әз сентјабр 1934 саләвоз ә Боку сәр гүрд вәдироморә ә чор руј кәлә гозит республикаи әри чуһурһој доғи ә зуһун тати “Коммунист” вә литературај тати - ә АзГИЗ. У вәхди, мәһлүмики, имурә һәзүрә, гәрәкијә вә бәләдә корсохһој литератури һәлә нәбу. Ә у хотур ЦК партија вәно ә сәрмә и дү кәлә, әримәш амбар гурунә корә. Чү мијосдум сохдә? Нәһ мисохдүмгә, кор сәлт мачарусд. Чү чәтиниш, гуруниш бугә, ғәрдмәни әри әзини вәхд хүшдәрә ә ғурбу фүрсорә, токи и гәрәкијә кор нәвачару. Чигәгирмә ә редаксијә овордум Исроил Давидовә (уш у вәхди ә кор

партијæи добу), чигæгирмæ æ отдел тати АзГИЗ овордум æз Дæрбæнд Јуно Семеновæ. Кура сохдум јæ чүклæ данандæјæ коллектив æри гурунæ јүкæ бæрдæ - æ чигæ овордæ кор литературај татирæ. Уһо бирүт: Иchoғ Ханухов, Нæтән Шаулов, Илјæ Хананијæјев, Лазар Лазарев, Рæһемим Рувинов, Писæһ Аширов, Бæһæз Зарбоилов, Мæрдæхæј Шамајев, Мæрдæхæј Мардахајев, Монувæһ Дадашев, Борис Илизиоров, Ғануко Авадјајев, Ғæим Мардахајев. Активистһојму бирүт: Авадја Авадјајев, Бахшиев Дүбијо, Аширов Рæһмон, Илјөгүјев Јаша, Атнилов Донил, Гилһодов, Алхазов вæ ғæриһо. һæчи сохдәнбирим ки æз һәр мæскән чуһурһо имурæ корсох бу вæ хæбәр бу. Амбар чæтин бу кор иму æвæли салһо. Јæкирæш гæрæкијæ порголи, данандæи һæлæ нæбу. Мæ, чорæсүз, мијосдум корректор бирæ æри гозит вæ кинигһо, ғалæти дæһишдæ нæјов гуфдирæ. Оммо и бу кæлæ бæсғуни. Әри æни бæсғуни һәркиму æз чуни-дүли, руз тæ шæв вæ шæв тæ сæбæһ æ војгæјæрæвоз кор сохдәнбирим. И чү миһтијор мундæнијæ талантно, данандæһо, һæвæскæрһо, нүвүсдæгорһо, шоһирһо, вæчæсдæгорһо, артистһо дæбирæ-бирæј æ ғæриш иму! Чүтар ки æз билоғ доғи дуғ-дуғ сæринæ лæзæтлүјæ ов вæдироморæнигæ, һæчү һинæрмæндијæ партијæј Ленин æз ғæриш æн и кæмæ, æвæлһо торик муңдæбуһо, хæлғиму æдæј һæмæл овордæ талантно вæ данандæһо.

Инчо ниданүм вæ чигæш нисди æри бæһәм нүвүсдæ, чү кæлæ корһо гировундигæ редаксијæј "Коммунист" æ и чæнд салһо. Әри æнү хундæ гæрæки һæммæј нумерһој гозитæ вæ фæм сохдæ гæрæки архив АзГИЗæ. Әнчæғ ирæ воисдæ гүјум. Гозит "Коммунист" амбара һæрæкæтиһо сохд æри парамæнд вæ ғоһим бирæи литературај тати вæ чича шæндæи, ворморæи һæсүлæ талантно, æри тæрбијæј класси дорæ зæһмæткæшһорæ, æри һæзүр сохдæ вæ гæрæкијæ бæхш вæгүрдæ æ вокурдæи æ үлкæјму сотсиализмæ, æри чæнг бæрдæ æ милләтпәрæшорæвоз, сионистһорæвоз, чуһурнæхоһирæвоз, æри мүйкæм бирæи јæкмилләти, дусди вæ бирори æ һæрæј һæммæ зæһмæткæшһо, æри фирæһу гировундæ һәр корһој үшүғмæндирæ æ ғæриш чуһурһојму. Редаксијæ чарусд æ јæ корхонæ вæ клуб чуһурһо æ нум Илјаев, ғунши буһо æз редаксијæ - æ цехју. Ә рæһбæри

редаксијарэвоз э и клуб гирошдэнбу һәр корһој култури, пропагандаи. Инчо һәмәл оморут музиказәрәгорһо, мәһанихунһо, артистһо, вәчәсдәгорһо. И сәһәт мәһлүмлү һисдүтһо бирорһо Израиловһо э и клуб кәлә бирәт. Э хүшдәни әни клуб вә ә театрһој шәһәр Боку артистһојму возирүт амбарә ә зүһун тати нүвүсдә оморә пјесаһо. Эз һәммә зијодтә хушлү бирүт дү пјеса: “Мәһсүм” - ән Јуно Семенов, вә “Һәршәј шори” - ән мә. (Ә хәјолмәни әз Дәрбәнд омо Зоволун Бахшиев, бәрд и пјесәјмәрә, вә ја чәнд каразһо унчо возирә омо). Школәһој чуһурһој доғи вә куршәј шәви һәммә гирошдүт ә зүһун дәдәи. Ә лап күтәһә вәхд әри һәммәј әниһо, әз јәкимүн тә һофдимүн класһо, дофус зәрим гәрәк һисдиһо учебникһо. Амбара литературај һәили, политики, үшүғмәнди, санитарии, широһо, ихдилотһо, мәһаниһо - ә сали чәндсад вәлғһо печати - иһо бирүт бәһәрһој әни салһо. Ә фәриш ән сә сал ә АзГИЗ дофус зәрә омо 210 нум чүрбәчүр литературај тати, әз уһо учебникһо әри школәһој чуһурһој доғи - 50 донә. һәммәј әниһо бирүт 525 вәлғ печати. Ә һәчирәвоз ә мигләј 30-мүн салһо һәммә војғәһојму - әз товун гозит, әз товун чүрбәчүр литературај тати битәв ә чигә омо. Боку бисдо центр литературај тати әри һәммәј мәскәнһој чуһурһој доғи Кавказ. И бу кәлә бәсғуни. һә ә и салһо ВУЗһорә варасдәгорһо әз иму амбар бисдорут, һәр тарафи һәмәл оморут интеллигенсияј чуһурһој доғи.

Күтәһи гоф. Ә фәриш 15-20 салләһој ғурулуш Совети и чүклә, ә зир гурунә һәзијәт добуһо хәлғиму раси ә у чирә бүлүндә рузһо, әри комиһоки ә фәриш 15-20 садсалһо әнчәг хәјол сохдәнбирүт. И бу мүһүчүз, оғүррәгор әни мүһүчүзиш бу партијәј Ленин.

Иһиил Мататов - күһнә дусдмә, ә кәлә хушһолирәвоз симондувбу сохд әвәли караз ә чигә оморәи, бәһәм вә парамәнд бирәи кор литературај татирә. Ә јәки әз коғозһој хүшдә у фүрсо әри ә гозит нүвүсдә “таза хәт тати” ә хуминәј уруси. Мә чоһоб дорум ки, һәлә и чәнд сали ә гүчһорәвоз әдәјм данәндә сохдә хәлғ ә таза хәт латинирәвоз, һә имуһој

мәслиһәт норә яә хәтигә ә уруси - амбар чәтини, сәр хәлғ ғәриш имбу. И војғәј Иғиил әз сәр рафд яә чәнд сал бәғдәјгә.

Мәрә сәхд воисдәни ә и чүклә ихдилотмә ә хушдүлирәвоз ә јор бијорум јәки-јәки һәммә һинәрлүјә корсохһој әвәли коллектив литературај татимурә: данандәишурә, һәрәкәтишурә, әз дүли-чүни нә вомундә кор сохдәишурә, чү уһо нүвүсдәтгә, чү офүррәтгә вә чүтар пүшово бәрдәтгә литературај татирә. Уһо вәрзирәнинүт, ә тәһәрифи лоһиғүт. Ғәјфки, и караз чигә вәс нәс сохдә. Оммо мә ғәрдхундүм әри и каразигә һәммәј әниһорә нүвүсдә.

Ә нәзники 4 сал ә тапшүрмиши партијәрәвоз ә һәвәсәвоз, ә миһрибонировоз вә ә чәтиниһорәвоз мә бәрдүм и ғәрдмәрә. Ә апрел 1938 сал мәрә вихдүт јәкимүн секретар Шәһәријә Рајком партијәј Боку, бәғдә секретар Комитет шәһәри ән партијә вә ә үзгә рәһбәријә корһојгә партијә. Дијә мәрә минкин нә бисдо әвәлиһорә хуно мүхшүл бирә ә кор литературәвоз. Әнчәғ әри мә, һәвәс бирәки, һәмишә нүвүсдәм широсһо вә мәғәниһо, вә иллоһки һич әз дәс нәшәндәм словарә-гофнумәрә. И гофнумәј "тати-уруси" имбу гуфдирәки 70% и сәһәт һәзүри.¹

Һәчи гирошди јаратмиш бирәи литературај тати. Мигләј 30-мүн салһо имурә бисдо һәм литература, һәмигә интеллигенсијә совети. Револютсијәј култури овурд әримүш кәлә бәсғуниһој хүшдәрә. Ниданүсд бирә литературај тати, әгәр нибисдогә револютсијәј Октјабри.

Мә амбар шорум ки, парамәнд бирәи литературај тати и сәһәт әдәј фирәһу гирошдә ә Мәһәчғәлә, имуһој ә чигәј таза хәт ә хуминәј латини, вәгүрдә омори таза хәт ә хуминәј уруси. Дијәш шорум ки, иму коштәјмһо тумһо и чирә хубә

¹ И словар томом бири вә ә 1997 сал "Луғот әз чуһури ә уруси" дофус зәрә омори әз тараф куқ Јәһәғү Ағарунов - Михаил Ағарунов

бәһәр дори, дијәш зиһимлүтә шәһирһо вә нүвүсдәғорһо
јаратмиш бири.

50 сал зәвәртәи мә ә кор литературај татирәвоз мүхшүл
бирәм. Мә һәлә нә вомундәм. Мә һәзүрүм тә әхири нәфәс
ғәрдмәрә ә чигә овурдә.

3-мүн бэхш

Э Алманах 1974 сал “Ватан советиму”, вадироморөниһо э шәһәр Мәһәчғәлә э зүһун тати, дофус зәрә омори ја тикә эз јоровурдиһојмә - “Чүтар јаратмиш биригә литературај тати” (вәлғһо 65-77).

Э унчо кутәһлә мә бурбундәнүм чү корһо гировундә оморигә, сәр гүрдә эз 1920 сал тә 1938 э ватан советиму, э рәһбәри партијај коммунистирәвоз эз товун јаратмиш бирәи вә парамәнд сохдәи кор литературај татирә. Лоһиғ һисдиһорә хуно мә унчо гүрдәнүм нум ән хәјли одомиһорә, комиһоки у вәхдһо, һәр мәрд э данүсдәј хүшдә гиро - јаки амбар, јаки кәм - э бочоруғи хүшдә гиро, чүтар ју у мәһәли варасирәнбугә, эз дәс вороморә тәһәр, һәрәкәт сохди әри јаратмиш бирәи вә парамәнд бирәи литературај тати. Амбартәки ән у һовирһо и сәһәт соғ нисдүт, оммо сохдә корһој ән уһо э и чәһәт нијо эз јор вадарав. Мә хүшдәрә ғәрдхунд данүсдәнүм э пүшөј товорих ән уһо әри ја-дү гоф гуфдирә эз сохдә корһошу. һәлбәтки, мә инчо нәс нүвүсдәнүм биографијај ән уһорә, зиндәгунишурә вә коришурә э ғуллуғ сохдә чигәшу. Ән ја кәмһорә мә һич нәсданүмиш, чүтар бәһәм гирошдигә зиндәгунишу. Мә әнчәғ әдәм нүвүсдә фикирмәрә, дирәјмәрәхуно, чүтар бирәтгә уһо, коришу, војгәшу, һинәришу эз товун литературај тати у вәхди.

Нофтоли Анисимов. Эвәли караз мә э Нофтолирәвоз расд оморәм 22 сентјабр 1927 сал э шәһәр Москов э һәммәсојузијә сјезд корсохһој култури чуһурһој доғи. У делегат нәбу, кор сохдәнбу у вәхти э институт зүһуншунази научниј корсох. Әримә һәчоиб и нә омо, һәрмәһһо урә “профессор” гуфдирәнғә. У эз расдәкиш э профессор ухшәш зәрәнбу: ја кәм буј гудәк, сијә ғәләмә руһһо, сифәтјурә чәрхәгули дијәш рач сохдәбу, һәчи мидани э сифәтју шәхино вәри. Оммо у умуһој профессор нәбу, у вәхди имурә - чуһурһој доғирә - һич ја профессориш нәбу. Бәлкә э рушһоју гиро һәчу гуфдирәнбирүт. Кәләтәһојму хутәјүт э руш, әнчәғ э

и сјезд јакиш рушвари нѳбу, аз Нофтоли ғажр. Мибисдо 35-40 сала. Мѳ дијѳш мѳтѳл мундум данүсдѳнгѳ ки, и хѳлѳ имућојиш субои гуфдирѳ.

Ѳ и сјезд хѳчи бисдо ки, ѳвѳли гоф ѳри доклад сохдѳ “с мест” (ѳз чигѳћо) дорут мѳрѳ. Мидану бирѳ ѳ у хотур ки, Азѳрбајчан лап кѳлѳ республикаи, ѳчѳки зићисдѳнүт чућурћој доћи, вѳ ѳ у чигѳћојгѳ гиро, амбарта корћо гирошди ѳ хѳрѳј чућурћој доћи. Мѳ доклад мѳрѳ варасдѳ бѳгдѳ, вогошдүм нүшдүм ѳ чигѳјмѳ. хѳ у дѳғиғѳ омо ѳки мѳ нүшд Нофтоли. Ѳз тѳхѳр гофсохдѳју мѳ данүсдүм ки, у шуроини гуфдирѳ, у сѳхд ѳдѳнбу хѳрѳкѳт сохдѳ гоф соху ѳ мѳрѳвѳз ѳ тѳхѳр ғүбѳи. У ѳз мѳ мугу: “Дијѳш хуб имбисдо, ѳгѳр ишму ѳ зућун дѳдѳиму доклад мисохдитгѳ”.

Мѳ варасирүм и ғинѳмиширѳ. Мѳ у вѳхди хѳлѳ пѳргол зућун урусирѳ хуб нѳсданбирүм, ѳвѳли караз бирүм ѳ Москов. Мѳ хүшдѳнмѳ ѳ трибуна поисдѳки вѳ доклад сохдѳки тѳшвиши ѳдѳбирүм сохдѳ. Мѳ чѳћоб дорум Нофтолирѳ: “Дузи, ѳ зућун дѳдѳи хубтѳ вѳ дүрүсд миданүсдүм бүтүң хѳммѳ вѳјгѳћојмѳрѳ вѳ тѳклифћојмѳрѳ гуфдирѳ. Ѳнчѳғ инчѳ хѳммѳ зућун дѳдѳимурѳ нѳсданут ѳхи”.

- Зарал нисди - гуфди Нофтоли - ѳнчѳғ ишму ѳз мѳ инчимиш нијѳ бошит, чүнки мѳ ѳ ишмурѳвѳз рази нисдүм, хѳч рази нисдүм ѳз товун таза хѳт.

Мѳ чүћоб дорум ки, иму инчѳ кура бирѳјм ѳри данүсдѳ фикир дү јѳкирѳ, ѳри мѳслићѳт сохдѳ, чү хубигѳ.

Ѳз расдѳкиш Нофтоли - ју гоф сохдѳки ѳ сјезд - ѳслѳћ рази нѳбисдо ѳ тѳклифмѳрѳвѳз ѳз товун таза хѳт ѳ ухшѳш латини ѳ чигѳј хѳт Түрои. Вѳди бу ки, лап амбарћо хѳлѳ хѳзүр нисдүт ѳри ғѳбул сохдѳ и тѳклиф мѳрѳ. Сјезд ғѳбул сохд гуфдирѳј Нофтолирѳ.

Дүјимүн караз мѳ расд ѳморѳм ѳ Нофтоли Анисимѳвѳз ѳ Боку ѳ апрѳл 1929 сал ѳ 2-мүн хѳммѳсѳјузи сјезд чућурћој доћи. Ѳ и сјезд јѳ сал ним бѳгдѳ Нофтоли - ју хүшдѳнију мунд тѳћно ѳ фикир хүшдѳрѳвѳз ѳз товун таза хѳт. хѳм пѳрт бирѳ, хѳмигѳ јѳкѳм ѳз иму ғѳһри, ѳ кѳјфју вѳхурдѳ тѳхѳр, Анисимѳв ѳз иму нѳрази рафд ѳз Боку.

Мибуми Нофтолирә һисоб сохдә нәхоһ литературај тати? Нәһ, әсләһ. һәмчи һә и Нофтоли Анисимов әз сјезд бәғдә нәки фикир хушдәрә сәхд нә гүрд, сәр гүрд дијәш ә һәвәсәвоз кор сохдә әри парамәнд бирәи литературај тати. Ә 1932 сал ә таза хәт ә ухшәш латини у һәзүр сохди вә дофус зәрә вәдәшәнди ә зуһун тати ә Москов әвәли караз “Грамматикај зуһун татирә”. И кәлә вә ғимәтлүжә һинәр Нофтоли Анисимови. Имбу гуфдирә ки, һәлә имуһоиш, бәғдәвој 45 салигәш, Нофтоли нүвүсдиһо “Грамматикај зуһун тати” ғимәтлүни, вәрзирәнини, гәрәкини. Мә мәслиһәт норәнүм әри урә хундә, у һәм гәрәки исәһәтиш литераторһојмүрә әри дуз хәт нүвүсдә, вә һәмигә имбу данүсдә чәндғәдәр Нофтоли Анисимов сәһәр кәширигә әри парамәнди литературај тати.

Сәјимүн караз мә расд оморәм ә Нофтоли Анисимов ә Москов, довһо бәғдә, ә хунәј ғоһумһојмә. Мә у вәхди кор сохдәнбирүм ә шәһәр Кујбышев секретар Обком партијә. У вәхди Нофтоли әвләнмиш бирәбу, әз расдәкиш профессориш бирәбу. У бу доктор һилмһој зуһуншунази. Ә јәки ә јор овордим “чоһилә рузһој литературај татимүрә”.

Иһиил Мататов. Әз товун Иһиил - дусдмә - мә бәлки гәрәк һисдиһо ғәдәр, бәһәм гуфдирәм ә дүјимүн тикәј “Јоровурдиһојмә”. Мә әз Иһиил коғозһо амбар ғобул сохдәм, ихдилотһо имүрә амбар бири. Ниданүсд нәбирә у чиро одомирә бочоруғи ә кор парамәнд сохдәи зуһун татирә. Әгәр у һичиш нә нүвүсдигә ә зуһун тати, уш әз у товунәјики у увәхди мүхшүл бу ә кәлә чоһоблүжә кор һүкүмәти вә урә вәхд нәс расирәнбу әри һәммә данәндәи хушдәрә дорә әри кор литературај тати. Оммо мә әдәм шоһоди дорә ә пүшәј исәһәтинә корсохһој литературај тати: әвәли гозит ә зуһун тати вәдиромори ә Дәрбәнд ә 1928 сал, нумју “Зәһмәткәш”. һинәр вәдироморәи ән и гозитиш ән Иһиил Мататови. Рәһбәри гозит чәнд салһо ә дәс Иһиил дәбири. Ирә әз хәјол вәдәшәндә, вир сохдә гәрәк нисди. Ғәјфки Иһиил зу рафди, лап амбар зу рафди әз һәрәјму. У миданүсд амбарә хәјрһо овордә әри литературај тати.

У дүрүчдә корсох партијәи вә һүкүмәти бу. Ә 1917-мүн сал у ә чәргәј красногвардејесиһо, туфәнг ә дәс дәри, довһо бәрди ә ғәршуј контрреволјутсионерһо ә Петроград. Член партијәј коммунисти әз 1918-мүн саләвәз, у амбарә һүнәрлүјә корһо сохди әри һүкүмәт Советирә бинә норә ә Доғистү. Ә 1921-мүн сал у бири делегат 10-мүн сјезд РКП(б), әчәки винири В.И. Ленинә. У амбарә чофо кәшири әри гировундә дәсхәти хәлғһој Доғистүрә ә таза алфавит. һә имуһоинә алфавит татиш ә һүнәр чофһој Иһииләвәз бинә норә омори.

Мә нәс данүсдәнүм, һисдигә Иһиил Мататовә ә зуһун тати нүвүсдә оморә произведенијәһо. Оммо данүсдәнүм хуб у корә ки, у һәммишә мүхшүл бу ә чоһобдорлүјә корһо, һәммә ғувот, һәрәкәти хүшдәрә вәнорәнбу ә дүрүсдирәвәз кор хүшдәрә әри сохдә, рәһ партијәрә әри гировундә ә һәрәј хәлғ.

Закој Худојнатов. Чигә корсохдәј ән у бу Грозниј. У вәхди мә кор сохдәнбирүм ә гозит “Зәһмәткәш”. Закој бу тәрбијәдорәгор һәилһо ә школа ә Грозниј. Унчо у ә школә нубо дорәнбу вә чәһди сохдәнбу әри кор литературај тати. Мә ә у расд оморәм вә сүһбәт сохдәм дүбо: јәбо ә Боку ә сјезд ә апрел 1929 сал, јәбојгә ә Дәрбәнд ә август 1929 сал ә курс-конференсијә учителһој школәһој тати. У һәрәкәт сохдәнбу әз зуһун тати әри вәдәшәндә әз јә зуһунһојгә дироморә гофһорә вә ә чигәј ән уһо ғүч сохдә бијов гуфдирә таза гофһој тати. Мәсәлән, ә чигәј “самовар” - “хүшдәндүш”. Иму ә у субут сохдим, у кор һәмәл нијов гуфдирә. Әвәл - һисдүт гофһо, мәсәлән “диалектика”, “коммунизм”, ә чигәј комиһо ки иму таза гоф офдә ниданим. Дүјимүн - дироморәи таза гофһо ә зуһун иму әз јә зуһунһојгә һошир мисоһу зуһун имурә. Сәјимүн - иму дәшәндимгәш ә зуһун иму нәшинохә гофһорә, әри хундәгорһо чәтин имбу әри варасирә. Әз јә зуһунһојгә ә зуһун иму дировундәи гәрәксүзә гофһорә дузиш нибу. Әз јә зуһунһојгә, мәсәлән әз зуһун уруси, вәгүрдә гәрәки әнчәғ у гофә, комики ә зуһун иму нәдәри.

Ҳасоил Бинаев. Нум Ҳасоилә мә шинирәм әвали караз ә Дәрбәнд гозит "Зәғмәткәш" вәдироморә бәғдә. У бу әвали редактор ән и гозит ә зуһун тати. Әвали дәсхәтмә ә и гозит дофус зәрә омори ә чоримүн нумер, әз и бәғдә Ҳасоил вә мә әри јаки коғозһо амбар нүвүсдәјм, вә ә у гозит дәсхәтһојмә вә шиrhoјмә амбар дофус зәрә омори. Хүшдәни Ҳасоилә руј-бә-руј мә әвали караз дирәм ә Боку ә апрел 1929 сал ә һәммәсојузијә конференсијә корсохһој чуһурһој доғи. Мә шинирәбирүм Ҳасоил әвалһо тә револјутсијә раби бири гуфдирә, ә у хотур урә гуфдирәнбирүт раби Ҳасоил. Оммо мә чәндғәдәр ә у дәниширәнбирүм, мә һич ә у ја ухшәши рабијәти нә офдүм. һүндүрә буј, фирәһә хијә, рушсүз, ә назукә биғһорәвоз, кәлә пој, кәлә дәс, кәлә сифәт, ә поју дуразә гүрдә чәкмәһо, ә тәнјү кутәһә палтари кимиси - һич ја чирош ә раби ухшәш нәс зәрәнбу. Урә мибисдо хумунә сохдә ә хубә устајә фәһлә, дијәш гүнчүсдәни - ә јаки кәләһој вәтәғәһој Совети. Әнчәғ ә трибуна варафдәки әри гоф сохдә, дәсһој хүшдәрә чумундәнки, иллоһки ә рачә овозә сәсәвоз гоф сохдәки, ә пүшәј чүмһојмә омо и кәјигә ә сәр күрси һәни ә рачә сәсәвоз, ә овозәвоз нумаз хунди. Ә јор омо "Шир һәширим":

"Широј ән шиrhoһо, әнчәғ әри Шәлүмү,
Моч ди мәрә әз у мочһој ләһәјту
Ки хуби дусди тү әз шороб..."

Јә нәбугә. "Ғүһүлүт":

"Пучи пучиһо, гуфди Ғүһүлүт,
Пучи пучиһо, һәммә пучи..."

Ҳасоил әз нуминај Доғистү до кәлә разигәри әри ғобул сохдә таза хәт ухшәши латинирә ә чигәј хәт Түрои. Мә ә дүјимүн бәхш "Јоровурдиһојмә" (1974) нүвүсдәм, Ҳасоил овордәбу гуфдирә коғоз ДағОбкомә ә сәр ЦК Азербайчан әри мәрә фүрсорә ә Дәрбәнд әри кор сохдә чигәгирјү ә гозит

“Зәһмәткәш”. Өз мәһ мајәвоз 1929 сал мә сәр гүрдүм кор сохдә ә гозит “Зәһмәткәш” ә јә чигә ә һәсоил Бинаевәвоз.

Раби һәсоил - редактор гозит коммунисти! И лап кәлә һәчоибә кори, иш у вәхди, кәјки һәлә кор дин-доһоти амбар гурун бу, һич папрусиш кәширә руз шобот ихдијор нәбу, һич киләһсүз гәшдә лап сәхдә руз һәминон јекиш чүрһәт сохдә нәсданбу. Оммо һәсоил зурбәјә чүрһәт сохди, ә хүшдә ғувот офди әри у вәхди, чәнд салһо рабијәти сохдә бәғдә, әз рабијәти дәс вәгүрди омори ә партија коммунисти. Ноки әз рабијәти дәс вәгүрди, һәтто ә һәммәј данандәи хүшдәрәвоз рабиһорә, дин дивонә, әлчәғә һадәтһорә бијобур, рүсвәһ сохди. Ноки ә партија коммунисти диромори, һәттә гирошдә әз чү чәтинә сәрһәдһо, һәндәғһо, ләнг шәндә әз ғүбиһо, зијод сохдә данандәи хүшдәрә бири јеки әз әловлү коммунистһо, әхир расири ә әзини чоһобдорә вәзифә - чүн редактор гозит коммунисти. И, хүшдәни ән и һәрәкәт, ән и чүрһәт - кәлә һинәри, кәлә игидини.

Мә миданүм инчо ихдилот сохдә әз кәмсүгиһој гозит “Зәһмәткәш”, у кәмсүгиһо кәм нәбирүт, оммо һәммәј ән уһо бәхширәнини, чүнки и әвәли гозит бу ә бүтүн торих чуғурһој доғи. Имурә һәлә умуһој, нә һәсоиләш, нә мәрәш, нә Мәрдәхәј Ханукајевәш, нәбу тәчүрбә, усдојәти ән гозит корсохдәи. Гозитиш таза бу, имуш таза бирим, сохдә корһојмуш таза бу. һәммәјму, имуш, коримуш, адәбу гирошдә әз синәмиши. Корә гировундә-гировундә иму хүшдәнимуш адәбирим кор вомухдә.

Ә әғүлмәндирәвоз, ә тәһминирәвоз, ә лап хүбә адәбәвоз у адәбу бәрдә кор редактори гозитә. һәммә корә ә мә иһдибор сохдәбу, гәнә мә чү кориш мисохдүмгә әз ју рүхсәтсүз нисохдүм. Бирәнбу ә һәрәјму бәһшош, усүз кор нигирору, чү бәһсиш имбисдоғә, у хүшдәрә вир нисохд, ә лоһиғирәвоз бәһсә марасд, әхири гоф ән у бу, у редактор бу. Мә һич ниданүм гуфдирә ки, һәсоил мәрә кәлә инчимиш сохдигә, нәрази сохдигә, унғадәр бу поки, адәби, инсонияти ән у. У амбар һовирпәрәс бу. Ә сал мә әз у амбар-амбар чүклә бирүм, ә вәхд кор, әз кор бурунә и тәфиһәтирә у һич нушу нидо.

Күһнә хәт Түроирә әриму орфографија нәбу, тәһәр дуз нүвүсдәиш нәбу, урә һәммәш данүсдәни ки, имурә гласни букваһо - а, ә, о, ү - нәбу. Ә чигәј ән уһо нүвүсдәнбирим пәтәһ, ғомоз. Нәдәниширә ә и чәтини, һәрәкәт сохдәнбирим гоғһо һәмишә һә јә чиро нүвүсдә бијов. Иш амбар чәтини.

Ҳәсоил нүвүсдәбу јә кәлә ихдилот: "Дәрд әз дәрдһо кәлә, әз дәрдһој ғуншимә". Бирүт одомиһо, гуфдирәнбирүтһо ки и субукә ихдилоти. Оммо нәһ, и бу дорутә рәһ тәһәр философи әри бијобур русвәһ сохдә күһнә хосијәтһорә вә бәғдә әз күк вәкәндә уһорә. Иму урә ә чәнд номерһо дофус зәрим. Јәки әз әвәли журналистһо, тәвәр ә дәс дәри, әдәбу ә игидирәвоз рафдә һәлә хуб вәди нисдиһо чилғарә, әз тараф чәп вә тараф расд ә тәвәрәвоз әз чилғә вәнчирә шәндә ғарә тиконһорә, кәлә рәһ вокурдә әри бијовһо парамәндиһој литературај тати. И һинәрә әз јор вәдәшәндә минкин нисди, гәрәк нисди.

Јуно Семјонов. Мә бурбундәмһорә хуно ә әвәли тикај "Јоровурдиһојмә", ә 1934 сал ә сәр бәһәм омо чәнд сали һәрәкәтиһојму әз товун ә јә чигә - у вәхди ә Боку - гүнчүндә вә вәдәшәндә, дофус зәрә литературај ә зуһун дәдәиму. Партија коммунистһо, у вәхди һәлә имурә данандајә корсохһо кәм бу гуфдирә, һәр дү кәлә чоһоблүјә корә - вәзифәј чоһоблүјә редактор гозитә вә вәзифәј јәкимүн -игәгир директор Азернешр ә корһој литературај тати - вәно ә сәрмә. Мәһлүми ки, мә мијосдум кура сохдә ә јонмә кумәкчиһо вә һәммә ә јәки дәс ә дәс дорә ә и әвәли вә кәлә корә ә чигә овордә. Бәғдә ки, чүтар ә јәкимүн сјезд ә Москов ә 1927 сал ғарор вәдироморәбуһо хуно, литературај тати мијо гүнчүндә бијов ә ләһчәј дәрбәнди-ғүбәи. Ә у хотур мә фикир сохдум ки, јәки әз чигәгирһојмә мијо бу әз Дәрбәнд. Мә ә Дәрбәнд ә гозит "Зәһмәткәш" корсохдәмбуһо вәхд шинохдәјм у вәхди ә кор литературај тати һәрәкәт сохдәгорһорә. Әз уһо мә вихдүм Јуношкәрә (урә у вәхди һәчу гуфдирәнбирүт), јүш рази бисдо ә тәклифмә. Овордум урә ә октјабр 1934 сал ә кифләтәвоз ә Боку, ә гостинитсәј "Комсомолскаја" (исәһәт проспект Кирова - ә рача-бәрәчај

кинотеатр “Низами”). Гүрдүм әријү дүхунәји номер, вә битәв 4 сал корсохдәјү ә унчо зиһисди вә пулјүрәш һүкүмәт дори. Јуношкә бисдо чигәгирмә ә отдел литературај тати ә Азернешр. Имуһој 40 сали гиросди әз у вәхдһо, мә гәнә пәшмунәти нәс кәширәнүм әри урә овурдәи әки мә әри кор сохдә. Чүнки Јуно әғибәтлүјә одоми бу, әри у вәхдинә зомунә данүсдәгор бу, ә кор литературај тати, иллоһки ә кор драматургија, хубә һәвәскор бу. У вәхди әвәли караз, тазалә әдәбу дүзәлтмиш бирә литературај тати ә таза хәт латинирәвоз. Ә и кор, иллоһки дофус зәрәнимһо литература варасирәни бу гуфдирә әри һәммә чуһурһој доғи, әри дәрбәндиһош, әри ғүбәиһош, әри шуроиһош, Јуно Семјонов кәлә һәрәкәтиһо сохди. У увәхд нүвүсдиһо пјесәј “Мәһсүм” вә чәнд бо возирә омориһо ә театрһој Боку хубә ғимәт ғобул сохди вә исәһәтиш әз фикир хәлғ нәс вадарафдә. У амбарә широһо, статјәһо нүвүсди ә гозит “Коммунист” (“Әри бикорһој Германија”(№11, 1934 сал), “Варлү” (№18, 1934 сал), “Гүмрүг” (№58, 1935 сал), ихдилотһо: “Һүзәт зәһмәтә” (№35, 1935 сал), “Абаси” (№51, 1935 сал), “Әри Сифир-Түро восдорә” (№61, 1935 сал) вә ғәриһо), нүвүсдәһојү вәдиромори ә Азернешр ә зуһун тати. Јә кәмсүги добу урә ә хосијәтјү: јә кәм дирно бу вә ә сәр данәндәи хүшдәрә зијод сохдә кәм кор сохдәнбу.

Исроил Довидов. Әз һәммә һовирһој човонимә, әз һәммә күмәкчиһомә ә кор литературај тати, бирәтһо мәрә ә сијүмүн салһо, ән сүғд, әз дүли-чун хүшдә корсохдәгор, бүтүн данәндәи, бочоруғи хүшдәрә дорәгор ә сохдә кор хүшдә, әз јә тарафигә хубә һәјомәнд, дүл тәмиз мә имуһоиш Исроилә һисоб сохдәнүм. Бәбәј ән уһо - Иһиил Довид - сәһиб сә сәнғә јәсијов бу, бирәгор бу, оммо јү хүшдәнијү јәсијовчии сохдәнбу, әз фәһләш зијодтә фәһләи сохдәнбу. Ә сәр тәнјү, әз рузһој шобот вә миһидһо бәғәјр, әз сигәзи-мол чәјтән рум шәи вә шовол вәбирәнбу. Кәлә рушһојү ғир-ғир, шунә нә зәрә, ә сәрјү јә киләһ котун, ә појһојү түртүрә мәһсһо, амбарә вәхд пој-бирәһнә, һәммәјү ә сипрә орд дәри, кәлә дәсһо, кәлә појһо, һүндүр, фирәһә хијә, ғолинә гәрдән, рабиһорә вә

Һадәтһошурә, һич Һәкирәш ә хәһәл хүшдә нәс гүрдәнбу. (Мә ә "Јоровурдиһојмә" нүвүсдәм, чүтар у ә салһој комсомолиму ә имурәвоз театр возиригә).

Исроил һә әз һәили ә зәһмәт дәс хүшдәрәвоз кәлә бири, 4 класс школәрә варасдә бәғдә әки чәкмәчи чәнд салһо шогурд бири. Бәғдә ә комсомол ә 1921 сал дарафди, фүрсорә омори әри хундә ә партшкола ә Фүбә. Урә варасдә бәғдә (ә зуһун азербәјчани) фүрсорә омори ә Боку гәнә ә партшкола дүјимүн степени. У һәммә һәрәкитиһој хүшдәрә вәнорәни данандаи хүшдәрә әри зијод сохдә. Хәјли вәхдһо Исроил кор сохди ә кор комсомоли, әз 1932 сал - ә кор партијәи. Ә 1933-1934 салһо Исроил кор сохдәнбу кумәкчи началник политотдел МТС ә кор комсомоли ә јәки әз рајонһој Азербәјчан. Әз инчо ә тәвәғәјмәрәвоз урә дорут мәрә чигәгир ә редаксијә гозит "Коммунист" тати ә шәһәр Боку. һәлә ә Фүбә ә партшкола хундәки әз зуһун азербәјчани ә зуһун тати чарунди пјесаһој Н. Нариманова ("Надир шаһ" вә ғәјр), бәғдә пјесај Ч. Чабарлирә "Ајдин". Оммо дијәш гурунтә кор ән у гиросди ә радаксијә. У вәхди кор иму, кор литературај тати, амбар чәтин бу. Әвәли караз һәр кор әдәбу таза сәр гүрдә: кор терминһо, гофномә, грамматика, ләһчәһо, дуз хәт нүвүсдәи - һәммәј ән иһо таза кор бу. Дузи, гозит "Зәһмәткәш" зу вәдиромори, оммо у вәдироморәбу ә күһнә хәт - ә хәт Түрои, ә пәтәһ, ғомозәвоз. Оммо инчо гәрәк бу хуб диг-дүг сохдә һәр гофә, һәр ләһчә, тәһәр нүвүсдәирә. Мәсәлән: "мибу" нәбүгә "имбу", "нисә" нәбүгә "нәсә", "шәвһонгум" нәбүгә "шәһонгум", "һәтош" нәбүгә "аташ", "һәдот" нәбүгә "һәдәт", һә хүшдәни "нәбүгәш" - "нә бугәш" јә бәлки "нобүгәш". Ә сәр ән и корһо - тәһәр нүвүсдәи - бәһс амбар бирәнбу. Әз товун грамматика - имурә һәлә һич гүнчундә нә оморәбу, урәш јәвош-јәвош гүнчундә гәрәки. Иллоһки чәтини бу имурә әз товун терминһо. Гозит вәдироморәни ә һофдәи јә караз. һә у сәһәт амбара хәбәрһој ТАСС, јә нәбүгә докладһој ән кәлә рәһбәрһо бијо чарундә бијов ә тати вә дофус зәрә бијов ә јә руз, вәхд кәми. Зури варасдә дофус зәрә гәрәки. Оммо имурә тәклиф бирә терминһо нисди, әз хүшдә ғүч сохдә гәрәки. Закој Хдојнатовә

хуно нәң, һәчи ки варасирәни бу, вәрзирәни бу. Гәрәки ми чарундә ә зуһун тати "совет", "болшевик", "коммунист", "партија"? Бәһзиһо "партијерә" гуфдирәнбирүт "дәсдә" - уш и фәдәр "партја" нисди. Иму ә и фәрор оморим ки, уһорә һә һәчу чүтар ә зуһун иму дироморигә, һә һәчу гуфдирә гәрәки. Оммо: "власт" - "һүкүмәт", "Советскаја власт" - "һүкүмәт совети". Јәһәни, хуб данүсдә гәрәки зуһун татирә, бинәјурә, әгәр ә зуһун иму дәригә у гофһо, дијә, һә һәчу гуфдирә гәрәки, чү нәдәригә, чүтар әз үзгә зуһунигә дироморигә - һәчу гуфдирә гәрәки. Ә сәр ән и корһо Исроил амбарә һәрәкәтһо сохди. Әнчәғ Исроилә јә нүғсонју бу. У хундәбу ә Азербайҷони, ә у хотур јү бихәбәр амбарә терминһорә јү вәгүрдәнбу әз Азербайҷони. Ә и чәһәт иму ә фәрәули поисдәнбирим. Бәһзи вәхдһо, јәкәмһо фикир сохдәнбирүт ә уруси, бәғдә нүвүсдәнбирүт ә тати - вәдироморәнбу рүхшәнди, вошгунови. (Һәјф ки исәһәтиш әз уни тәһәр амбари). Грамматикај зуһун татимурә, фонунју чиро тәһәр, урә хуб данүсдә гәрәки вә вомухдә гәрәки.

Исроил ә и корһо амбара һинәрһо бурбунди, данүсдәи хүшдәрә дори. Мәрә воисдәни инчо бијорум јә факт әз бирә корһој у вәхди әри бурбундә чү сүғдә, софә корсох бугә Исроил, әз јә тарафигә - ә чү дәрдһорәвоз һәсүл омори литературәј иму

1937 сал бу, һәминон (сәр мәһ ијун). Мәрә бәрдүт дү мәһи әри ғуллуғ сохдә ә полк пулемети ә Шихово (ә јон Боил, шәһәр Боку). Әвәли караз ә һүмүрмә вокурдүт ә тәнмә палтар салдати, ә гәрдәнмәш вонорут чор шпал, јәһәни полковој комиссар - һәчи нум дорут мәрә. Инчо кормә лап амбар бу. һәм нәбәләди, мә хүшдәнмә мијо вомухум кор военирә, һәмигә мијо кор сохум ә чигәј комиссар ән полк, чүнки у ә отпуск бу. Чүш бисдогә мә ә һофдәји јә руз - руз гозит вәдироморә - рафдәнбирүм ә редаксија, дүләпәсәј гозит, әри фәм сохдә чүтаригә корһо, вә чүтар вәдироморигә гозит. Јә караз һәчи оморәки ә редаксија һәмишәкирә хуно корсохһо вәдироморут ә пүшојмә, әнчәғ винирәнүм и караз уһо чүнигә ә овил дәрирә хунојут, ә руј јәкиш шори нәвәри. Дузи һәммә әдәт гуфдирә: "Чү хуб бисдо омори

вәдиромори", оммо э руј ишу хәндә нәвәри. Мә маһтал мундүм, дүлә пәсә, сәһмүсдә дарафдүм э кабинет чигәгирмә Исроил, хәбәр вәгүрдүм: "Чү бири бәгә?". Исроил амбар сәрхүрд нүшдәбу, пардушју хүрд бирә ғушә хуно, э кәлә фикир-хәјәл, хүшдәрә вир сохдәбу. Вәдәшәнд әз чиб хүшдә партбилет хүшдәрә, но э пушојмә. "Ги, вәги, мә дијә э и партбилет лоһиғ нисдүм", - гуфдирәни Исроил. "Әхи чү бири, јәбо гу винүм?" - пүрсирәнүм мә. Исроил ихдилот сохдәни э сәрјү, э сәр редаксија чү кәлә ғозијә оморигә, чү чиро гурунә, кәлә ғәләти э гозит дәһишдә оморигә. Ә инчо нә гәрәки, нә лоһиғиш нисди әри дүборә вогоһруш сохдә у ғәләтирә. Кутәһи гоф, э доклад јәки әз у вәхдинә кәлә рәһбәрһој партија, э лап гәрәкијә документ политики, э чигәј гоф "һисди" нүвүсдә оморәбу "нисди". И ғәләти сәлт дәғиш сохдәбу, чарундәбу мағәној гуфдирәрә. И ғәләти ухшәш зәрәнбу э бүхтү, э ғәсд сохдәи э партија, э һүкүмәт. И чиро ғәләтирә миданүсд сохдә дүшмән хәлғ. Ә фикир бијорит 1937 салә, чү вәхд бугә, вә чәнд кәлә-кәлә корсохһој партија тәләф бирәбугә. Исроил данандаја, политически мүһкәмә корсох бу, э сәр офдорәбу и ғәләти э јү бәхширә нијов гуфдирә, нә бәхширәниш нисди. Јәкигә э чигәј Исроил һәрәкәт мисохд әри и тәхсир ғәләтирә вошәндә э сәр јәкигә: э сәр корректор, э сәр наборшик, э сәр јә корсохигәј редаксија, әри јүнгүл сохдә тәхсир хүшдәрә. Исроил ди мә сәхд э фикир офдорәрә, у данүсдәнбуки, мә э јү сәхд бовор сохдәнүм, мә чү рәһ бијофум әри урә әз и чәлә хилос сохдә? Исроил мугу: "Тәхсиркор мәнүм, әз мә бәғәју јәкиш, мә дүбо хундәм и докладә, дүбо дүзәлтмиш сохдәм, мә ғул кәширәм әри печат зәрә, јәкирәш э инчо јә һовун нисди, әз сәр тә әхир тәхсиркор мәнүм". Ә һисобәвоз и ғәләтирә офди һә хүшдәни Исроил гозит әз печат вәдироморәнгә, әнчәғ һәлә э јә чигәш маһлүм нә сохдәт, э дүлтәнгирәвоз гузәт сохдәт мәрә, мә бијом, мәслиһәт сохим, јә рәһ бијофум. Әнчәғ иһо јә хубә гәрәкијә кор сохдәт: зури гозитә појундәт э типографија, э сәрјү одоми вәнорәт бәрдәгор кәс нәбу гуфдирә, әз киоскәһош вәчирәт минкин ғәдәри, әнчәғ јә сад донәрә офдә нәданүсдәт. И кор јә кәм јүнгүл сохдәни ғозијә-ғәдәрә...

Мә зури варафдәнүм ә хунә, партал военнирә дәгиш сохдәнүм, ја нумер гозит вәгүрдә рафдәнүм ә ЦК партија. Дарафдәнүм әки заводдел пропаганда. И гудәгә мәрд бу, әз руј әјәки хуб бирим, һәчинигә ә мәрәвоз һәрәјү хуб нәбу. Ихдилот сохдәнүм әри әну чү кор биригә, чү ғәләти офдоригә ә гозит. Винирәнүм, мә әри әни гоф сохдә-сохдә ирә шори вәгүрди, кәјф вәгүрди, гүјгә әдәј ә дүл хүшдә гуфдирә: "Һә, офдори ә дәсмә".

- И лап кубутә, ә коммунист нә гүнчүсдәнијә ғәләтини. Чүтар одоми, партијәј хүшдәрә хоһуһо и чиро ә сәр партијә дәс мәгүрү? Ирә әнчәғ дүшмән хәлғ мисоһу. И чиро очуғ, ә һәјосүзирәвоз әз јәки кәлә рәһбәрһојму силлә зәрә. Әри и чиро ғәләти гүллулә зәрә гәрәки. Иму һәчи ә тү бовор сохдәнбирим...

И һәчи норәбуки әри хүшдә, и ғәләти ә дәсдимәрәвоз бири, һәзүр бу әри мәрә фүбәрдә, әз јор вадарафдәбу мә ә кор военни бирәрә. Мә ә јорју овурдум, ја каразигәш ихдилот сохдум, һәрәкәт сохдум әри варасундә ки, и ә ғәсдәвоз бирә кор нисди, гозитһош вәчирә омори. У сәхд пәшму бисдо ә һәчи бирәи, домунд ә хүшдә, бәғдә мугу: "Мә ә јәкимүн секретар ЦК партијә хәбәр мүдүм, виним у чү гуфдирәгә".

Мә ә сәр офдорум ки, и јүрә чүтар воисдә хәбәр мирасуну ә јәкимүн, хунәјмурә мачаруну, хуби ки хүшдәнмә дарам әки јәкимүн. Мә һә у дәғигә дарафдәнүм ә ки јәкимүн, ә тәһминирәвоз ихдилот сохдәнүм, чү кор вә чүтар биригә, варасундәнүм ки, ә таза хәт латиниму һәрфһо "һ" вә "н" ә јәки јәкәм ухшәш зәрәнүт, вә гофиш "һисди-нисди" ә јәки ухшәши, дузи, мәһәношу сәлт вошгуновои. Уш ја кәм зуһун имурә данүсдәнбу¹, вогоһруш сохдә "һисдү-нисдү", һорәј зә заводдел пропагандарә әки хүшдә. У дироморәнгә әз хүшдә тәрсирә мугу: "Мә һәјсәһәтлә фәм сохдәм и корә, амбар кубутә ғәләтини, кәлә бүхтүни ә сәр рәһбәрһој партијә, әри әни кор гүллулә зәрә гәрәки"... "Түрәш, - мугу јәкимүн, - чүнки

¹ Јәкимүн секретар ЦК КП Азербәјчан Мир Чәфәр Багиров бу гүбәйму.

әри һәммә ә Боку вәдироморәниһо гозитһо чоһобдор түни", - вә бәғдә ә һуршавоз әз мә хәбәр вәгүрд: "Чүтари одомини у". Мә дијәш битәв ихдилот сохдәнүм, гуфдирәнүм тәмизи, софи, сүғди Исроилә, хуб корсохдәијүрә, сәлиғәлујүрә вә гуфдирәнүм: "Мә ә пүшој партија, ә пүшојишму зоминүм әри сүғди Исроил, һәки әри исәһәтина, әри бәғдәиһош әгәр әз ју ја хәто офдә омоғә". Гозит вәчирә оморәбу гуфдирә у јәкәм сокит бирәни, гуфдирәни: "Әгәр һәчүнигә, гозитә хүшдәнтү имуһој михуни, һәзүр мисохи, ә фултүрәвөз тазадән мивәдәшәни. Әгәр ја каразигәш әзини кор бисдоғәш, әз мә мәхој. Довидова әри ән и ғәләти түһмәт дорә гәрәки". Мә амбар рази бисдорум ә һәчирәвөз и гүрунә ғөзијә-ғәдәрә варасдәи. Мә гәнә поисдүм ә ЦК, биһил постановленијә нүвүсдә бијов, фул кәширә бијов, копијәјүрә вәгүрүм ә хүшдәрәвөз. Чүнки тәрсиранбирүм, ки, мә һәјсәһәт рафдүмгә бәлкә гәнә фикир дәғиш бисдо, ја тәһәригә бисдо.

Јә дү сәһәт бәғдә корһо варасд, һә әз ЦК телефон зәрүм ә сәр Исроил, кутәһлә гуфдүрүм: "Мә әдәм һәјсәһәт оморә, гозитә һәзүр сохит, дит ә набор ә фулмәрәвөз, мә мијом мухунум, бәғдә печат мизәнит. Дүләпәсәи мәкәшит, корһо хуб варасди."

Мә оморәнки ә редаксия, винирәнүм һәммәј корсохһој редаксия поисдәт ә сиро, әдәт мәрә гузәт сохдә, һәммәшу шори, хәндә, һәчи мидани әз сәр иму кәлә сәнғ вәгүрдә омори. Ихдилот сохдәнүм әришу һәммәрә...

...И кор кәлә нубо бисдо әри һәммә корсохһој вә активһој редаксия, кор сәр гүрдә омо дијәш ә һәвәсәвөз. Әз һәммә зијодтә мә әдәбирүм шори сохдә ки, әз дәсмә вәрөмо и һовунсүзә, сүғд корсохә сәхд дузә лоһиғә дусдмә Исроилә мә әз и ғуби хилос сохдә данүсдүм. Исроил, һәлбәттә, әз һәммә зијодтә шор бу, оммо и кор ән и ғәләти ә у сәхд дәғмиш бирәбу, әз дәс пој офдорәбу, кор варасдә бәғдәш әдәбу гәнә дүләсди кәширә әри әни нәғофулијә ғәләти хүшдә. Уш әз дүлтәмизијү бу. Дү-сә мәһ гиросһд Исроил әз мә тәвәғә сохди фүрсим јүрә гуфдирә ә хүндә ә Москов ә Институт журналисти. Мәрә амбар һәјфбәри омо әри и чиро күмәкчирә әз хүшдә рәһә сохдә, оммо әз ја тарафиғә

хундәиш гәрәк бу, вә данүсдәнбирүм хосијәт Исроилә - урә вәхд гәрәки ки әри и ғозијәрә әз јор вадәшәндә. һәчи ә сентјабр 1937 сал Исроил Довидов рафд ә хундә ә Москов.

Институтә варасдә бәғдә Исроил рафд ә довҗо вә довҗо бәғдә ә кор партија чәнд салһо кор сохди, вә бәғдәһо ә Азернешр редактор, переводчик кор сохди. И сәһәт ә пенсијәи.

Авадјәв Авадја. Бәбәһәвәдијо - һәчи бу нум ән у вә һәчуш урә һорәј зәрәнбирим. һә әз әвәли рузһој Азербайчан Совети сәр гүрди корә ә комсомол. Мә нүвүсдәм ә әвәли бәхш “Јоровурдәиһојмә”, чүтар иму әјәки әвәли јачејкәј комсомолирә тәшкил сохдәјмгә ә Ғүбә вә чү корһо гировундәјмгә ә ғәриш чәһмәт. Бәбәһәвәдијо у вәхди әз һәммәјму амбарданбу. Хундәијүш әз иму зијод бу. У вәхдиш, вә јә чәнд сал бәғдәһош урә минкин бу данүсдәи хүшдәрә зијод сохдә ә дәсди учител хунәирәвоз. Мибу гуфдирәки у әвәли салһо ә данүсдәи хүшдәрәвоз ә һәммә у вәхдиһо нүвүсдәғорһо, шоһирһој Ғүбә кумәки сохди, мәслиһәт нори, бурбунди чүтар хубигә вә чүтар хәрәбигә нүвүсдә, јәһәни ә сәр ән у вәбири рол критикә вә вомухдәи нүвүсдәғорһој чуһуримурә. Јү хүшдәнијүрә бочәрүғлүи әз хүшдә нүвүсдә шиrho нәбу. Мүвәһ ән у сәхд палаш бу, ә јорју корһо, ихдилотһо хуб мундәнбу, јүш һәр тарафлү ә сәр хүшдә кор сохдәнбу. Кутәһи гоф: ә һәммә ә у зомунә ә Ғүбә вә Азербайчан гировундә омориһо әз товунәј үшүғмәнди чуһурһој доғи - әз товун школәһо, таза хәт вә литература - ә һәр ән и корһо пој ән у дәбири. Бәғдәки у кор сохдәнбу ә Академијәј Азербайчан дијәш һәм данүсдәи ән и зәвәр бисдо, вә хәјрјүш әри кор литература мүһкәм бисдо.

Бәбәһәвәдјорә - и чиро әғүлмәндә, данүсдәғорә одомирә - јә кәлә нә гүнчүсдәнијә кәмсуғи бу ә хосијәтјү: урә сәлиғә нәбу, һич сәр гүрдә корә тә әхир вадәбәрдә нәсданбу. У миданүсд әз сәбәһ тә нимәшәв рәһәти нә сохдә, һәтто чи нәхурдә корсохдә нә вомундә, әнчәғ ә сәр јә кор нәһ, ә дәс мијосд дәбирә чәнд чиро кор, оммо һәммә и корһо мумунд нимәлит, нә варасдә, јә корәш тә әхир нивадәбәрү. Әғүл ән у

унғадәр палаш бу, данүсдәи ән у унғадәр зијод бу, памјат ән у һәчу мүһкәм бу лап ә һәрәј ғизғина кор әз у хәбәр мәгүрдим әз үзгә коригә, у у сәһәт чоһоб мидо, дузиш чоһоб мидо. У хүшдәнјүш ә кор зуһуншуназирәвоз мүхшүл бугәш, дијәш зијодтә данүсдәнбу философијәрә, политекономијәрә, торихә вә үзгә амбарә чиһојгәрә. У ә мәслиһәтһој хүшдәрәвоз ә амбарә одомиһо кумәки сохди әри бирә кандидат наук, оммо јү хүшдәнјү чәнд салһо ә Академија кор сохдә-сохдә имуһојиш кандидат бирә нәданүсд - чүнки сәлиғә, тәһмини нәбу урә. Данүсдәи муваһә вор мизәнү муrow, әгәр тү у данүсдәирә ә сәр коғоз нә нүвүсдигә, әгәр тү у данүсдәирә ә сәлиғәрәвоз, ә тәһминирәвоз ә гәрәкијә вәхд ә хәјр кор нә доригә. Мәслиһәт әри һәммә мино, лап хубә мәслиһәтһо, әз у мәслиһәтһој ән у һәр кәс хәјр вәгүрди, оммо јү хүшдәнјү јә чи нүвүсдә варасундә нә данүсди ә у мәслиһәтһорәвоз.

Имурә имид буки ә корһој редаксија ә литературај тати и ә данүсдәј хүшдәрәвоз амбарә кумәкиһо мисоху - һәчи амбар бу данүсдәи ән у. Оммо сәлиғәсүзи ән у мониһ бу ә и корһо. Чү ә урәвоз мә договор бәсдәбирүмгә әри чүр-бәчүр книһо вә учебникһо нүвүсдә - јәкиш ә сәр бәһәм нә рафди, дасхәтәш әри гозит ә гүчәвоз әз зир дәс ән у вәдироморәнбу - һәчи сәхд нәгүнчүсдәни бу сәлиғәсүзи ән у. Оммо, мә адәм шоһиди дорә, ә Ғүбә, ә Боку ә һәммә у вәхдһо гирошдә омориһо әз товун парамәнди литературај тати, ә курсһо, ә сексија, конференсијәһо әз товун терминологија, орфографија, грамматика - ә һәммәј ән иһо, гофсүз, бәхш Бәбәһәвәдијо дәри. У дијәш хубтә критик бу әри таза у вәхди һәмәл оморәнбуһо нүвүсдәгорһојму. Иллоһки амбар һәрәкәт сохди у ә сәр нүвүсдәиһој Исһоғ Ханүхов.

Исһоғ Ханүхов. Урә һәммә гудфирәнбирүт Исһоғ Ғәнүх - ә нум кәләбәбәшу - Ғәнүх, бәбәшу Овроһом соғ һисди-һисди. Әз әвәли рузһој ә комсомол дироморәи әз 1921 салһо у сәр гүрди нүвүсдә ә гозит дивори Ғүбә широһо, мәһәниһо. Лап хуб ләзәтлү бирүт мәсғәрәһо вә фелјетон ән у әз товун у вәхд ә ғәриш хәлғ дәбуһо кәмсугиһо. У вәхдһо

воггајмурә, диләгимурә, фикирмурә нүвүсдәнбирим әнчәг ә гозит дивори, үзгә чигә (литератури) һәлә нәбу. Гозит дивори вәдироморәнгә у сәһәт ә пүшоју кура имбисдорут ә садһорәвоз одомиһо, кәлә-кәлә мухундүт, Ишоғ нүвүсдә фелјетонһо ә ухшаш ширә ә кәлә шәһғарөвоз хундә мијомо, вә, гүгә, у сәһәт һә унчә у тәхсиркорһорә әри комиһоки нүвүсдә омори фелјетон, биз-биз мисохд, һич нумјуш нәвобугә хәлғ әз тәһәр нүвүсдә данүсдәнбу әри ки нүвүсдә оморигә. Ә мәнһорәвәз ә ғәриш хәлғ и ихдилот мидомунд, вогһруш мисохдүт. Кәлә кор бу у вәхди: ә дәсди и чирә гозитһорәвоз, и чирә фелјетонһорәвоз, шорә мәсғәрә сохдәниһо ширәһорәвоз чәнг бәрдә ә кәмсуғиһој ғәд хәлғәвоз.

Ишоғ һәмчүн возирәнбу ә дәсдәј артистһо, јә чәнд пјесаһош нүвүсди. һә әз әвәли руз бинә норә оморәи редаксия гозит вә отдел литература тати ә Боку Ишоғ сәр гүрди кор сохдәрә вә әз дәсјү вороморә бочәрүғлүирә бурбунди. Ә хүшдәни гозит амбарә ширәһо вә ихдилотһо нүвүсди. Гуфдирүмһорә хунә ә Ишоғ амбар кумәки сохди Бәбәһәвәдијо ә данүсдәи хүшдәрәвоз, әри нүвүсдә ширәһо вә ихдилотһој ән ура әз тараф политики тич сохдә. Миданүм гуфдирә ки, чү нүвүсди Ишоғ һәммәј ән уһо әз әвәл гирошди әз пүшој чүм Бәбәһәвәдијо, фикирһо, мәслиһәтһој ән у зурбә кумәки сохди.

Гүјум јә хосијәт ән урәш (һәммә одомиһо јәки бирә нидану). Мәсәлән: ини, Исроил - чигәгир редактор гозит "Коммунист" - дүзәлтмиш сохдәни, һәдәт һисдиһорә хунә, әри гозит нүвүсдиһо дәсхәт Ишоғә. Исроил, мә гуфдирәрә хунә, амбар тигәт мидәниши ә һәр кор. Чәндғадәр ә дәсјү фувот дәри, данүсдәијү һисди, корә әз дәс мигировунд.

Ә һәрәј чигәгир чоһоблүјә редактор Исроил Довидов вә корсох редаксия Ишоғ Ханухов бәһзи вәхд мигирошд и чирә ихдилот.

"Ә Ишоғ, инчә дирос". Ишоғ вәхүшдәни нәдүл-нәдүл дироморәни ә кабинет Исроил.

- Чүи гәнә, хәләф бәбәјмә? - пүрсирәни Ишоғ.

- Э "хэлэф бэбэјмэ", јэбо нэзник бијо виним. Ини тү э и дэсхэт нүвүсдэјһо гоф. Дирэни? Мэ э чигэј эн и адэм нүвүсдэ и гофигэрэ. Чүтар оморэ әри тү? Коми гоф хуби?

- һэлбэтки, тү офдэјһо хуби.

- Эгәр мэ нүвүсдәмһо хубигэ, дијэ әричү тү у гофигэрэ нүвүсдэј? Эхи јэ кәмиш буга сәрэ дорд дорэ гәрәки, коми гоф хубигэ, урэ вихдэ гәрәки, дијэ!

- Э-э, түш нэсданүм чү гуфдирэгэ. Мэ данүсдәнүм ки, тү и дэсхэтэ фәм сохдәнини, дүзәлтмиш сохдәнини, дијэ мэ сәр мэ пара әри чү сохум?! - һәчи чоһоб мидо Исоғ.

Тәләб Исроил дуз бу. У вәхд литературај тати э таза хәт һәлә тазалә әдәбу һәсул оморэ. Имурэ нә бу нә грамматикај зуһун тати, нә тәһәр дуз хәт нүвүсдәи, нә гофномә, нә терминологија.

Әри амбарэ гофһо әз зуһун уруси э зуһун татиму һәлә нәбу имурэ јә ухшәшә гофһо, јә мијосдим әз дуғун зуһун тати офдә у гофә, јә нәбугә әз хүшдә гүнчүндә. Чәтиниһо һәр чүр амбар бу. Бәһшош амбар бирәнбу, иллоһки әз товун терминһо. Э у хотур иму норәбирим э фәришиму у чиро шәртки, һәр корсох тә минкинғәдәри, тә әхири бочәруғи хүшдә мијо һәрәкәт соху әз дәс ворәморэ тәһәр корә, тә әхир вәдәбәрү. Э у хотур тәләб Исроил бу, оммо Исоғ һәчи норәнбуки, чү э мувәһјү оморигә дузи, дијэ дуғунә гоф гәшдә гәрәк нисди. Ки гозит "Коммунист" у салиһорә хундгә мивүнү ки, чү чиро чәтиниһо кәширәјмгә әри литературај татирә гүнчүндә, әри терминһо, грамматика вә дуз нүвүсдәи. Амбара вәхдһо э редаксија иму кура имбисдорим э мәслиһәт әз товун терминһо офдә, әри вихдә коми хубигә. Э у мәслиһәт иму һорәј зәрәнбирим Бәбәғәвадијорә. У нә корсох редаксија бу, нә корсох отдел тати Азернешр, оммо данүсдәијү э кор зуһун амбар бу гуфдирә, урәш һорәј мизәрим э у мәслиһәт. Чәндғәдәр бәһшо бәғдә импоисдим э сәр јәки.

Исоғ Ханухов зуһун дәдәирә хуб данүсдәнбу, оммо и кәмсуги э кор зарали зәрәнбу.

Рәһәми́м Руви́нов. һәммә урә раби Рәһәми́м гуфди́рәнби́рут, чүнки у дәстур рабии вәгүрдәбу вә әз расдәкиш рабијәти сохдәнбу. Ә 1920 сал, ә Азербәјчан һүкүмәт совети ғурмиш бирә бәғдә, әз мәһ сентјабр ә мәскән чуһурһој Ғүбә вокурдә омо школәһо, ликбезһо школәһој шәви әри нәданирә тәрг сохдә. Умәһәли имурә учителһо нәбу вә бирәш ниданүсд, нә учебникһош нәбу. Әвәли караз ә дүнјоһ зуһун дәдәиму, зуһун чуһури, әдәбу ә кор гирошдә. Ә ғәриш јә чәнд мәһһо чәргәј хундәғорһо зијод бисдо, оммо һәзүрә, данандәјә учителһо нәбу. Әгәр әри куршој шәви иму данүсдәнбиримгә кәмданә комсомолчиһорә һорәј зәрә, әри школәһо учител гәрәк бу. Ә и вәхд иму кура сохдим әз човонә рабиһо, ки ә нумаз нәһ, тәлмид хундәнбугә ә нубохундә - әри учител бирә. Уһо оморут. Иһо бирут: раби Зарбоил, раби Бинјәми, раби Мәрдәхәј, раби Шүһми, раби Рәһәми́м вә уһонигә. Јә чәнд сал бәғдә иһо - куршо хундә, һәзүри дирә - бисдорут лап вәрзирәнијә учителһо. Сәсәј әниһо - Зарбоил Шәлмијев, Семјон Будагов вә Рәһәми́м Руви́нов - ә хотур һәрәсүз вә сүғд кор сохдәи ә кор учителя, вә хүшдәрә ә һәр тараф хуб нушу дорәи орден Лениниш вәгүрдәт.

Рәһәми́м һә әз у салһо сәр гүрди шиrho нүвүсдәирә. Бәғдәһо урә фүрсорәт ә Варташен, учителя сохди унчо чәнд салһо, һәилһорә вомухди, јуш данандаи хүшдәрә зијод сохди. Ә Боку оморәнгә иму урә овурдим ә редаксија ә кор. Амбар сәлиғәлүјә одоми, һәјомәнд, имбу гуфдирә лап һәјбкәш. Рәһәми́м әри литературај тати амбар вәрзирәни бу, вә амбарә һәрәкәтһо сохди вә парамәнд сохди литературај татирә. У хуб данүсдәнбу зуһун чуһурирә, күк јүрә, дәғишүги гофһорә, пәрғол кор сохдәнбу ә сәр зуһун иму вә ә сәр грамматикајүш. Шиrhoј ән у, нүвүсдәһој ән у дофус зәрә оморәбу һәм ә го-зит, һәмигә ә отдел литературај тати. Ә һәдәт ән у бу нүвүсдә кутәһә миғрәлә, ә хубә зуһунәвоз, амбардәки әз һол исәһәти:

Гәдәләј киши
Вәгүрд нәхуши,
Руј јуш вәмәси,
Ә һәлов хиси.

Рузиш һә дәғәшд,
Ә күчә нә гәшд,
Чәнд руз фәғирә,
Нә бисдо чорә.

Сәхд бирә бәғдә
Ә хәјол гәдә
Бисдорут һәммәш
Кифләт ән хунәш,

Ғовирһој кишиш,
Ғулум вә ғуншиш,
Ғәмлә, зәһәмләш,
Холу вә холәш.

Ә и широ, нумју һисдиһо "Јарај мәрд", Рағәмиим, чәнд салһо рабијәти сохдиһо, әдәј әз күк вәкәндә дургунә корһој һәкәлһо-питикһорә, овосунәиһорә вә үзгә шәфдә һәдәтһорә.

Широһој ән у амбари. Хуб мибисдо тазадән исәһәт дофус зәрә јәкәмигәш бугә әз у широһо вә ихдилотһо у вәхдиһо вәдиромориһо ә гозит "Коммунист" әри данүсдә, чүтар һәмәл омориғә литературај тати.

Чәнд салһо, ә сали дүбо-сәбо ә Боку ә јон у вәхди буһо институт зуһун вә литература һорәј зәрә оморәнбу сессияј тати әз товун терминологија вә орфографияј зуһун иму. Ә һәммәј ән у сессияј тати ә имурәвоз ә јә чигә Рағәмимиш бирәнбу вә һәммишә ә һәјомәндиравоз бәхш мәғүрд вә ғимәтлүјә тәклифһо мидо.

Нәтән Соломонов. У саз зәрәгор бу. Ә һәрисиһо у саз мизә, Шүмшүм-ғәиш мәғәни мухунд. Ә 1920 сал ә комсомол дироморәки, сәр гүрд ә клуб артисти сохдә. У вәхдиһо ә иму зәнһо, духдәрһо һәлә ә клуб нәс оморәнбирүт, ә театр возирәки әри зәнһо лап кәлә хәчәләти, һовун бу. Нәтән амбара вәхд возирәнбу рол зәнирә, лап хуб сәс хүшдәрә ә сәс зәни чарундә, дијәш хубтә возирәнбу хәндәјә ролһорә. һә у вәхдһо у сәр гүрд нүвүсдә широһо, пјесаһо. У зуһун татирәш хуб данүсдәнбу, вә чүн сазәндә данүсдәнбу ју нүвүсдә мәғәниһорә ә әвозәвоз нүвүсдә вә хүшдәнјүш хундә. У бири ә мәрәвоз ә јә чигә әз Азербайҷан делегат ә јәкимүн сјезд корсохһој култури татһо ә шәһәр Москво ә сентјабр 1927 сал вә ә 1929 сал делегат ә 2-мүн сјезд бирәбуһо ә Боку вә бәғдәһо, әвәл ә Ғүбә, вә бәғдә ә Боку бәхш вәғүрд әз дәсјү вәроморә ғәдәр ә сессияһој термини вә орфографияи. Ә редаксија гозит "Коммунист" вә отдел литературај тати Азернешр у кор нә сохди. У бирәнбу ә Ғүбә вә әз дәс

вороморә тәһәр, иллоһки ә кор широһо нүвүсдәһо, театр возирәһо һәрәкәт сохди әри парамәнд бирәи литературај тати.

Лазар Лазарев. Илиһизир Кәләбәбә - гуфдирәнбирим урә. У вәхдиһо и бу учител зуһун уруси ә школа, данүсдәијүш әри у вәхди хуб бу. Мәһһој һәминониш һәр сал ә куршој учителһо хундә, данани хүшдәрә дијәш зәвәр сохдәнбу. Ә комиссијәһој таза хәт ә ухшәш латини, ә сессиијәһој термини вә орфографијәи бирәтһо ә Фүбә вә ә Боку јүрә бәхш дәбири, әз товун дуз хәт нүвүсдәи, грамматика вә терминһо хәјли кумәкиһо сохди. Әвәл “әләфбирә” (буквар) вә бәғдәһо үзгә тәһәр нубодорәирә әри школаһој ә зуһун тати гүнчүнди. Ә Боку ә 1934 сал бинә норә оморәки гозит “Коммунист” ә зуһун тати вә отдел литература тати Азенешр Илиһизир әз дәсјү вәроморә кумәкирә ә данүсдәи хүшдә гиро сохди. Миданүм гуфдирә ки, ә 1934-1938 салһо ә Боку чү учебникһо әри школаһо дофус зәрәјмгә - әз јәкимүн класс тә һофдимүн класс - амбари ән уһорә Илиһизир нүвүсди. һәммишә ә тигәтәвоз, ә вәхдјү әри школаһо хуб һәмәл оморәни, ә усдәјәти педагогирәвоз у ә сәр ән у учебникһо кор сохди. Ә хәјолмәни мә договор бәсдәбирүм ә Бәбәһәвадијорәвоз әри нүвүсдә јә чәнд учебникһорә. Мә ә зәвәр гуфдирәмһорә хуно урә әри и корһо әз һәммә амбар данүсдәибу. Оммо салиғәијү нәбирә гуфдирә у договорһо һә ә сәр коғоз мундәнбу вә мәрә гоф нәс бирәнбу, школаһо учебниксүз нә муну гуфдирә, у корә әз Бәбәһәвадијо восдорәнбирүм дорәнбирүм ә Илиһизир. Уш ә лап кутәһә вәхд, шәв-руз кор сохдә ә вәхдјү мидо гәрәк һисдиһо учебникһорә. Ә у чигә ки кор пули бу, ә пуләвоз шәрт бәсдә мијомо Илиһизир - пул тәмәһлүјә одоми - һәрчүш мисохд, шәртә нивачарунд, учебникһорә ә вәхдјү мидо һәјбсүз.

И һәсонтә кор нәбу. Әри учебникһо, уш иллоһки әри һәилһо, ноки тәһәр хәтә дуз нүвүсдәи, вә дијәш зијодтә терминһо, нумһој чиһо, һәлә у вәхд имурә нә буһо, гәрәк бирүт. Амбарһорә әз хүшдә офүррә гәрәк бу. Исәһәт ә зуһун иму диромориһо “пүрсүш”, “хәтот”, “сәрнүш” вә үзгә

гофһојгә у вәхдиһо һәлә нәбу. Әри и корһорә ә чигә овурдә һинәр вә данандәи гәрәк бу.

Мәнүвәһ Дадашев. Јә дү мәһ гирошдәнгә әз гозит "Коммунист" вәдәшәндә, ә әхирһој 1934 сал Јуно диrowунд әки мә јә човонә кука. У әз буј гудәг бу ә у хотур јәкәм пур вәди бирәнбу. Фирғирә мујһој сәрјү, ә ранг һәсәли, сиғ вә тик поисдәнбирүт, һәчики, гујо уһо ә јү тобиһ нәс бирәнүт. Сифәтјү рачи мәрди, әки мә диrowорәки, јә кәм хәндәгүл вә һәјб кәширә-кәширә, амбар хош оморәни бу. Нүшдә-вәхүшдәјү ә чәлдирәвоз бу, гоф сохдәјү рач, нә фубәрдә, һәчи мидани әдәј ширә хундә, гофһо әз ләһәјү дугмә-дугмә мәдиrowо, гујгә и гофһорә әвәл ә хунә һәзүр сохди әри имбуруз гуфдирә, бәһзи вәхд һәчи гумон сохдә бирәнбу ки Мәнүвәһ гоф нәс сохдә, әдәј мәһни хундә. Мәрә фәдәрсүз хош омо әз и кук вә вәгүрдүм ә кор ә редаксия.

У вәхди, редаксия гозит "Коммунист" вә отдел татирә бинә норәнгә, ә пүшожмә бу корсохдәјә рузһојмә ә гозит "Зәһмәткәш", фәроһој ән дү сјездһо бирәтһо ә Москов вә ә Боку, курсһо, гирошдәтһо ә Дәрбәнд вә ә Ғүбә, бәлки 10 салинә синәмишиһо, гировундәјмо тә имуһој. Уһо һәммә нубо бирүт. Кор сохдә-сохдә имуш әвәли нә мундәјм, ә литературај татирәвоз имуш кәлә бирәјм, хутә бирәјм. Имуһојки чәнд салинә мәтләбһојму әри ә јә чигә кура сохдә вә дофус зәрә һәм гозитә, һәмигә учебникһорә вә узгә литераторһојгә ә зуһун дәдәи, һәрәкәт сохди әри гүнчүндә јә зуһун литератури, һәчуки урә хуб варасүт һәммә чуһурһој доғи: ширвони, ғүбәи, дәрбәнди, шурои, грознии, налчики, минкин буһо фәдәр ә редаксия вә отдел тати мијо кор сохут и ләһчәһорә хуб данүсдәгорһо, һәчики јәвош-јәвош ә литературај тати и тәфиһәтиһо тәрг бу, һәммә хундә варасирә данүт. Әз чуһурһој ширвони ә кор чәлб сохдүм Рәһмон Ашуровә, әз Дәрбәнд - Јуно Семјонова, Донил Атниловә, Дубијо Бахшијевә, әз Грозниј - доктор Гилһадова вә үзгәһојгәрәш. Имуһој ә дәсмә офдори Мәнүвәһиш - һәм човон, һәмигә, вәди бирәни ә бијовһо рузһо данүсдәгор, зиһимлү...

...Ини, овурдани Мәнүвәһ норәни ә сәр столмә әвали ширәј хушдәрә: "Васал колхози". Мә вәгүрдәнүм хундәнүм ә һәзәвәз, вәгүрдәнүм ғәләмә ә дәсмә, һә ә јонју ја чәнд гофһорә ә разигәријүрәвәз дүзәлтмиш сохдәнүм. Ә кәјф нә вохуру гуфдирә, (һәлә амбар човони, хоми, әз тун нә гирошди), ә һәзизирәвәз, ә ју бурбундә, ә јүрәвәз мәслиһәт сохдә, ја кәм гофһорә дәғиш сохдәнүм, вәрасундә ә ју әри чү һәчи гәрәкигә. Јә кәм дәғишиһо вәнгәсдә бәғдә, хундәним ә јаки. Јү сәхд разигәри хушдәрә бурбундә бәғдә, и рузигә вәдироморәни ә гозит (№11, 20 нојабр 1934 сал).

Ини у ширә:

Шиновит, шиновит сәс мәрә,
Бирорһо әз мәјдүј колхозһо,
Әришму тич сохдәм ғәләмә,
Чофокәш әз фронт совхозһо.

Васал, тү сәр гүрди, дир мәсох ,
Һәзүр сох карасди рузирә,
Әшғтүрә ноһоғи һәл мәсох,
Кура сох кошдәи тумирә.

Һәр тумтү ә хори даравһо
Әз тикәј сүрх-нүғрә зијоди,
Һәр сүмбүл әз хори вәрәвһо
Ә дүшмә амбарә ғәзәби.

Јәрәғ тү гүчлүјә јәрәғи,
Амбарүт гуфдирә чәргәјтү.
Һич ниров чофәј тү ноһоғи,
Һүкүмәт күмәғи әри тү.

Һә әз и әвали ширәлә вәди бу гәләчәки ән и, бијовһо рузһо, әгәр ә сәр хушдә кор сохдә, лап хуб имбу гуфдирә. Ә дүлмә ја нијәт вәрәмо, имурә корсох имуһој амбар гәрәки әри литературај татирә парамәнд сохдә, дијәш зијодтә гәрәки әри ә чигәјмуш корсох һәзүр сохдә, тә кәј мә и дү кәлә

чоһоблүжә кор ә и чәтинирәвоз вәгүрдә миданум. Гәрәки корсохһо, гәрәки, амбар гәрәки. Бәлки әз и човонә кук мәдиров у чиро корсох?! И нијәт әнчәғ ә дүлмә дәбу, әз ләһә вәдировундә һәлә кәширәнбирүм хүшдәрә. Вәхд гәрәки,... синәмиши гәрәки,... мијо әз тун гирору... бәғдә... бәғдә.

Јә чәнд мәһ бәғдә Мәнүвәһ овурдә но ә сәр столмә јә широжәш “Мәј”. Әз товун ән и широ ә гушмә јә кәмләләј дарафдәбу овозә, ки Мәнүвәһ ә хотур рифм воисдә гофһој имурә јәкәм дәгиш соху. Инчо дәбу гоф “Кидан” - јәһәни “Ки данү”. Әгәр “Киданә” “ки данү” сохдумгә, һәммәј ғурулуш ән и широ, овозјү, ләзәтјү, хуби - вир имбу. Мә јә кәмләј һитијот дәс гировундүм ә сәр широ ә разигори Мәнүвәһәвоз, оммо “Кидан”ә һә һәчу һишдүм. Мәнүвәһ әз шори нәсданбу әчә буровгә. Оммо уһонигә “кидан”, “кидан” гуфдирә-гуфдирә әдәбирүт рүхшәнд сохдә.

Ини јә чәнд бәнд әз у широ. дофус зәрә омориһо ә “Коммунист” №24 (1 мај 1935 сал).

Кидан чәнд һәләмһој азади
Варафдәтгә һүндүр ә и руз?
Кидан чәнд низәһо сад-сади
Гүрдәтгә уһорә ә сәр буз?

Кидан чәнд сүғдә кукһој зәһмәт
Ә ғурбун рафдәтгә ә и руз?
Кидан чәнд сәрворһој ән чәһмәт
Дулулу бирәтгә ә буруз?

Кидан чәнд јәтимһо-бәдбәхтһо
Сүст-һолок бирәтгә ә и руз?
Кидан чәнд дәдәјһој бивәхдһо
Мундәтгә ә бәдруз, ғут руз?

Кидан чәнд јәсирһој капитал
Шәндәтгә шуорә ә и руз?
“Гуш вәнит сәһибһој ән мидал
Әз тәһли нигирим сәрә ғуз!

Ә һәчи пәсәјү оморәни 8 бәндигәш. Амбара хубә широһо вә ихдилотһо нүвүсди ә гозит "Коммунист" Мәнүвәһ (мәсәлән, "Әхири нәфәс", №12-15, март 1935 сал). Вәди буки и хубә зиһимлүјә, вәроморәниһо шоирә, гәләчәки амбар хуб имбу әгәр ловғои, сәргичи нәсохдгә, ә сәр хүшдә хуб кор сохдгә. Чүнки зиһим, талант әз сәри хүшдә кәм чи дорә, әгәр ә сәр ән у хубә рәһбәри нә бисдогә. Ә ғәриш корсохһо литературај иму сәс-куј офдо ки, мә хотур Мәнүвәһә әз ғәдәр зијод хуб хосдәнүм гуфдирә.

Ә һәр коллектив одомиһо, ә һәр чигәш хубиш дәбирәни, хәрәбиш. Бәһзи вәхд лап хубә одомиһорәш, һич ишурә хәбәр нәбирә, бирәни хәрәбә хосијәтһо: бәхили, пәхүри, чүмнәвәгири. һәмчүн һәчу ә ғәриш ән и чүклә коллективләјму бирүт әзуниһо, комиһоки сәр гүрдүт Мәнүвәһә јәвош-јәвош, аста-аста, бәлки ә дүл ишу һич јә хәрәбә мәтләб надобугәш, хутә сохдә ә ички хурдә. Јә әзи, јә нәбугә әз сәрәгичи - әз хотурурә хосдәи ("головокружение от успехов" - һәчу гуфдирәнүт ә уруси) - и надәнүсд вотовүсдә ә пүшој...

Јә руз мә әз кабинет вәдироморум әри әчәигә рафдә. У сәһәт ә пүшој чүммә вохурд мүһүчүзә, һич лоһиғ нисдијә кор: ә коридор редаксија кура бирәт чәнд корсохһој редаксија, ә минчи әнуш Мәнүвәһ сәрхуш, дәшорә зәвәр-зофру вошәндә-фушәндә, јуш чәрх хурдә-хурдә әдәј чү широигә хундә. И чиро корә әз Мәнүвәһ һич гузәт сохдә ни бисдо, әнчәғ у - ә дәс сәрхуши. Мә һүршлү, тич дәнишүрүм ә иһо, иллоһки ә Мәнүвәһ, һич јә гоф нә гуфдирәи ә һүршәвоз вадарафдүм. Ә пәсәј кәмәрмә шиновүсдүм пијонијә сәс Мәнүвәһ: "ортодокс".

И рузигә мә дијә хүшдәрә ә и кор нә вәнорум: мугум, бири јә ғәләтијә кор, мигирору мурав, һәр корә ғүрдәләмиш сохдә вокурдә гәрәки нисди. Мә әри мә норум ки, бәлкә мәш тәхсиркорум ки әз ғәдәр зијоди хотур Мәнүвәһә хосдә, уш һәчи бири. Мә имуһој ә талабкорирәвоз, ә уһонигәрә хуно дәниширәбирүм ә и.

И бу э 1936 сал, һеминон. Дәр кабинет мә вокурдә омо, Мәнүвәһ зури дәшәнд хүшдәрә э һәрәј дәр, диромо зури нүшд э сәр стул, јә коғозә но э сәр столмә: "И коғоз әришмуни, хунит".

Мә хундәнүм коғозә, күбутә гофһо, нәлоһиғә, нәгүнчүсдәнијә гофһо. Тич дәниширәнүм э Мәнүвәһ, әдәм дирә, у гәнә сәрхуш, э кирәвозигә хурди, кинигә урә вомухди, э хубә вәхд у әзини нисди, әсләһ. Мәрә һәм һәјф әдәј оморә, һәмигә нәвотовусдәни әдәм тич дәниширә.

"Мәрә чоһоб дит э коғозмә, мә әдәм чоһоб гузәт сохдә", - зуһунјү чәмүсдә-чәмүсдә гуфдирәни Мәнүвәһ".

Мә данүсдәнүм, әгәр мә исәһәт ирә чоһоб дорумгә, чоһобмә амбар гүрүн имбу, тәлһ имбу, бәғдәки мәш данүсдәнүм хосијәт мәрә, гуфдирә гоф мәрә хурдә нидәнүм, э һәчирәвоз мә вир мисохум и талантә. Мә сабур сохдәнүм, чоһоб нәс дорәнүм, оммо әдәм тич дәниширә.

И э һүндүрә сәсәвоз гуфдирәни: "Ғовир Агарунов, э мә һәчу тич мәдәнишит, мәрә чоһоб дит, мәрә чоһоб дит". Јәкәмигәш гиросдә бәғдә: "Минәт сохдәнүм, э мә һәчу мәдәнишит, мәрә чоһоб дит, нәбүгә һәјсәһәт хүшдәрә мүкүшүм, мәрә чоһоб дит".

Әхир мә ләһәрә вокурдәнүм: "Түрә воисдәни мә түрә чоһоб дүм э и әғүлсүзә коғозтү. һәчи сохим (һәрәкәт сохдәнүм э сәбурәвоз, һүршсүз), тү бура нүш э и боғләј м элокани, һәјсәһәт нәһ, јәкәм диртә, әз тү буғ вадарафдәнгә, фикир сох, хун коғозтүрә, тү хүшдәнтү хүшдәрә чоһоб ди. мә разинүм, тү чү чоһоб офдигә, һәчи данки у чоһобмәни". Мәнүвәһ вәхүшд э һүршәвоз вадарафд әз кабинет мә. Мә данүсдәнбирүм ки, и дәғиғә э ләһәј дәр кабинетмә поисдәт корсохһо, әдәт гузәт сохдә, чүтар марасугә и "тәкбәтәкијә чәнг ән иһо".

Гиросдәни хәјли рузһо, Мәнүвәһ э редаксия вәди нисди, әдәм дошдә хүшдәрә, әз јәкиш хәбәр нәс вәгүрдәнүм, оммо э дүлмә әдәјм һәјфбәри кәширә әри и чиро зиһим вир бирәи. Чү сохум, нәки хубһој ән иһош, лап хәрәбһојүш исәһәт сәхд гәрәкинүт әри кор литературај тати, јәкирәш нибу әз чүм шәндә. Мәнүвәһ, Мәнүвәһ, әри чү тү фурмуңдә омори һәчи

зу, тү лап хоми, һәлә әз тун зиндәғуни нә giroшдәј, нәс шинохдә дусдә әз дүшмән, бәхилә әз дүл сухундәғор!?...

...Дирәнүм, дәр кабинетмә јәвошләј вокурдә омо, гүҗә әз тирак дәр зури, һәјб кәширә-кәширә диромо Мәнүвәһ. Зури, чәлд нүшд ә сәр стул. Дү дәсјү ә сәр стул вәри, јүш сәр ғуз әдәј һә ә дәшәј хүшдә дәниширә. Гирошди әз умуһәј 38 сал, исәһәтиш ә јормәни чүтар мә шор бирүмгә әри һәчи холисә Мәнүвәһ, тиб тәмиз әкимә гәнә дироморә. Оммо һәлә шоримәрә нәс бурбундәнүм.

...- Ғовир Агарунов, мә оморәм әкишму ә минәт. Ғолиндә гәрдәнмә әз муј сәрмә назук Һәзүри ә зир ғилинч ишму...

Нәданүсдүм хүшдәрә дошдә, мә сәлт тобиһ бирәбирүм ә и рача сәс ән и, ә тәһәр мәһни вә ширә гофсохдәј ән и. Хәндүсдүм әз шори. У һәчи данүсд мә адәм рүхшәнд сохдә, тәһәчүби сәрә тик гүрд дәниши ә рујмә.

- Тү, Мәнүвәһ, данүсдәни ки, мә хотуртүрә хосдәнүм әри данәндәитү, әри зиһим тү. Мәрә ғурбу гәрәк нисди. Дү мәһи стол тү, ғәләм тү адәт түрә гузәт сохдә, мәһәл "Вәлг литературирә" вәдәшәндәи. Бура нүш, кортүрә сәр ги...

- Чон Јәһәғү, тү и гиләш һовунһәјмәрә ә мә бәхшири? Мә чү мијә сохум әри хүшдәрә ә руј ишму сәлт үзијәғ вәдировундә?

- Амбарә чи гәрәк нисди. Әнчәғ дијәш хубтә ширәһә, мәһәниһә вә ихдилотһә нүвүсдә, ә сәр хүшдә кор сохдә, данәндәирә зијод сохдә... Әри, дијә фурмундә нә оморә. Тү данки, тү амбар гәрәкини.

"Ә, ишму чү чирә одоминит?!" Вәхүшдәни ә пој: "Мә гәрдхундүм... ә ишму амбар, амбар рази имбошит". Ә һәчү зури вадарафдәни әз кабинетмә.

Мә амбар рази бирүм ки, и чәшмиш бирәбуһә чоһилә кук литературај тати гәнә вогошд омо гуфдирә ә һәрәјму ә кор литературај тати.

Дү руз бәғдә Мәнүвәһ һәмишәкинәј хүшдәрә хуно, һәјб кәширә-кәширә диромо ә кабинетмә, но ә пүшәјмә нүвүсдә оморә коғозә. Нәки јү, сәрсифәтјү, сәс јү, овозјү, гоф сохдәјү, һәтто хәтјүш хуб, рач бу.

- И "Одајмәрә" хунит, ғул кәшит, ә и "Вәлг литератури" дофус зәним.

Иму ә гозит "Коммунист" ә мәһи, ә дү мәһи ја караз "Вәлг литератури" мәдәшәндим, урәш ә Мәнүвәһ тапшүрмиш сохдәбирим.

Мә вәгүрдәнүм хундәнүм әримә. Ә унчо вәри ә јәкимүн риз, әз тараф расд: "М. Дадашев". Ә дүмүн риз, ә миглә ә зирју хит кәширә оморә "Ода" (ә скобкаһо - "Тәһәрифи"). Лап дәрәтә ә сәјимүн риз ә кәлә хәтәвоз ә миглә "Әри тү". Әз у дәрә 16 риз кәлә-кәлә тәһәрифә гофһо, ә хубә рифмәвоз, һәчики гүјгә сәс овози имуһоиш ә гушмә дәри. Чү гүјум? Зиһимлү бу.

Мә сәр тик гүрдә дәниширәнүм ә јү һәчоиб. И у сәһәт варасирә ғүрүм мәрә, гуфдирәни: ... "Ҳовир Јаһәғүв, унчо нум нәвәри, јәкиш ниданү, һәммәј ән у гофһо дузи, әз кон дүлмә вәдироморәи".

- Бовор сохдәнүм, зиһим тү, талант тү и каразиш, ә и широсһ дијәштәш, вәдини. Әри јәкигә, ја коригә мүнүвүсдигә, ирә мә һәйсәһәт ғул микәширүм, дофус мизәри ә гозит. Оммо ирә һәчи нәһ! Әсләһ. Гуш дор, Мәнүвәһ, мәрә ә и зури мүрдә нәс воисдә. Расди, ә сәрмә кәлә вәзифәһо вәри, мә әз зурәвоз әз тун гиросһдәм, оммо мә һәлә 30 салаш нисдүм. Одајтү әри мә, тәһәрифиһо, у бирә миданү кәјки мә түрә хуб һәзүр сохдә ә чигәјмә норә данүсдүмгә... Вәги, домунугу ә архив тү. Ә фикир вәги гуфдирәјмәрә, әз хүшдә муғојәт бош, зијод сох данәндаи түрә...

Бочоруғлүјә корсох, зиһимлүјә шоир, хәлғәхоһјә сүғдә кук хәлғ хүшдә бу Мәнүвәһ.

Пәнч мәһ бәғдә мә вихдә оморум јәкимүн секретар Городској Рајком партија ә шәһәр Боку, сәлт дур бисдорум әз кор редаксия вә литературај тати, әз уш 4 мәһ бәғдә ә август 1938 сал ә мә хәбәр расики редаксия гозит "Коммунист" ә зуһун тати вә отдел литературај тати ә Азернешр һәрду ғили бири, сәхд бири гуфдирә...

Дүлмә гириسد, бәлки пүшоки ә мә хәбәр мирасигә, мә ниһишдүм и корә бирә. Әримә муңдәбу имуһој әнчәғ ә кор дүзәлтмиш сохдә бикор муңдәтһо корсохһој редаксиярә.

...Мәнүвәһә әз у бәғдә дијә мә нә дирәм. Гурунә корһој партија, бәғдә - довһо, бәғдә - кор партија ә Урсијәт. Бәғдәһо данүсдум ки, Мәнүвәһ ә довһо тәләф бири.

Кор литература ән һәр коми зуһуниш бисдо - чәтина кори. Ән иму чүклә хәлҗлә, иллоһки у вәхд, амбар чәтин бу, чүнки ән әвәл имурә һәлә һич литературә нәбу, литераторһош нәбу, хәтиш ки лап тазалә һәмәл оморәбу, данандајә корсохһо һәлә нәбу, вә бирәш ниданүсд, чүнки хүшдәни данандајә корсохһо һәлә әдәбирүт һәзүр бирә, һич һәлә имурә интеллигентсијәш нәбу. һәммәј ән и чәтиниһорә, и кәлә јүкә у вәхд әри јә одоми амбар чәтин бу. Ә у хотуриш бугә гуфдирә нибу ки, јә одоми тәһно, ә данандәи хүшдәрәвоз јаратмиш сохди гуфдирә литературај чуһурирә. Литературај иму, һәсүл оморәијү, бинә норә оморәијү, әз дәрд хурдәиһоју гиросдәијү, ә шир дәдәјәвоз кәлә бирәијү вә парамәнд бирәијү - кор јә одоми нисди. Ә Ғүбәш, ә Дәрбәндиш, ә Бокуш, ә Грозниш, ә Налчикиш, ә Варташениш, ә Мәһәңғәләш, ә Московиш - ә һәр чигәһо чуһур доғи зиһисдәгә револутсија бәғдә амбарһо һәрәкәт сохдәт вә һинәр нушу дорәт әри гүнчә овурдә литературај дәдәирә. Ә и рәһ чәтиниһо амбар бири, ғәләтиһош кәм нәбири. У чәнд сјездһо, курсһо, сессијәһо, мә ә јор овурдәмһо - һәммәј ән уһс кәлә кумәки бири. Әнчәғ ирә ә фикир вәгүрдә гәрәки: әвәли парусдәк бири гозит "Зәһмәткәш", әнчәғ у бу тәһно гозитлә, литературасүз, бәғдә бисдо ә Боку гозит "Коммунист" һәм ә таза хәтәвоз, һәмигә ә фирәһә тәһәр һәр чүр литература дофус зәрәрәвоз.

Бәғдәһо - довһо бәғдә - сәр гүрди јә әтапигә: литература ә зуһун иму вадиромори вә ә фирәһә тәһәр парамәнд бири ә Мәһәңғәлә.

Әгәр минкин бисдогә и каразигә мәрә воисдәни нүвүсүм әз товун јә чәнд докторһој һилми, вадироморәтһо әз ғәриш хәлғ иму, бирәт вәгирлүјә, данандәјә, һохмолүјә корсохһој үлкәј Совети.

**Һәчи һәсүл омори, күк гүрди, бинәлү бири вә бәғдә
парамәнд бири литературај тати.**

Соғ бошит. Разимәндимәрә фүрсорәнүм әришму.
Ғүрмәт ишму зијод гәрдо. Әри һәммәшму, әри
фәрзәндһошму, хунәдуниһошму соғи вә саламати, шори вә
ники хосдәнүм. Өз хунәдуни бәбәһојму, аз әрхәј Агаруновһо ә
Боку, ә Москов, ә Доғистү амбарә кифләтһо зиһисдәнүт. Әри
һәммәј әнуһо вә әри һәммәшму шолум фүрсорәнүм.

Јаћегу АГАРУНОВ

“Ҳарҷој шори” (“Тэхсир кини?”)

Пјес а чор пәрдаһо вә дү сурәтһо

ИШТИРАК СОХДӘГОРҲО:

Јовдо - чоһилә мәрд,
әкинчи
Малкә - зәнју
Довид - кукишу
Ифрәим - бәбәј Јовдо
Ботушвәһ - дәдәј Јовдо

Одомиһој мәскән:

раби Илијәһу
Зоволун
Гәврил
Ишмоһил
Донил - әз хоширһо
Шәлмү - әз хоширһо
Шомоил - нүкәришу
Ҳизгил - кук Шәлмү

Салдатһо:

Мәтәтјо

Рафоил
Нәтәнил
Ошир
Милих
Фјодор
вә уһонигә
Әфисер

Ғачәғһо:

Шәбәтәј
Нисим
Шәфалијо
Миши
вә уһонигә
Гаврилова - рәһбәр детдом
Ғуллуғсохһој детдом:
Исроил
Сибо
вә һәилһој детдом

1-имүн Пэрдэ

Хунэј косибэ чуһур э ухшаш 1912 салһо. Эјэ гирей дувор ја душэ. Сэр-гуз думутлу дироморэни Јовдо, чухој хүшдэрэ гоф сахдэ-сахдэ шэндэни.

Јовдо: Эһ һүлом, чү сохум эз бэхлһојмэни. Мәһтэлүм эз Худо гилэи сохумгэ, нэбүгэ эз зиндэгунимэ. Худој бэбэһо нэсданум эри чү э мә шэфд дэниширигэ, эри чү жүрэ эз мә хош нисэ оморэгэ (*нүшдэни э хори*). Эз һэйли э зәһмэт косибирэвоз зинһислэм. кэлэ бирэм, кифлэт һэмэл овурдэм, имуһој ја појмэ э сэр чол вэри. Мэрэ һич дэрд нибэрд, эгэр кифлэт нибисдогэ (*фикир*). И чү һэчэл бисдо омо э гэрдэн мә вэпичи? (*фикир, һэрэ*). һэммэрэ э рәһ имбэрдүм, эгэр гиснэи исәһэтинэ сэрмэрэ фэриш сохдэ мувәһ мэрэ лов нисохдгэ. Хунэрэ э сэр бэбэ-дэдэј шэндэ рафдүмгэ, хэлэйг мигујут, виниш чү фирјэтсүзэ чоһилигэ зэн хүшдэрэ дошдэ нэданүст, шэнд э сэр бэбэ-дэдэј хүшдэ рафд (*фикир, һэрэ*). Нэрафдэш ки һэмэл нијов, гуч парчоини (*фикир*).
(*Дироморэни Ботушвәһ*)

Ботушвәһ: Э Јовдо, эри тү одоми оморэбуки. (*Һэбирдэн дирэ моғбунујүрэ*) Лэ, дэдэјтү вој гэрдо, һэчи сэр гуз, фикирлү эричү нүшдэј? (*Зури-зури*) Түш хэр-хибил бирэј, нэбүгэ и кэлэ гэмийһо, пирохутһој бэбэшму э ковурэ дэрјоһ батмиш бири?

Јовдо: Нәһ дэдэј! Бэбэјмурэ гэмй, пирохут нисди эри батмиш бира. һисдиһо бэбэјмурэ э чигэј гэмй нэн пирохут мәнүм, бэлкэ (*јэвош*) мә батмиш бисдорум.

Ботушвәһ: Дүшмәһојгү кинигэ, хэләфмэ, фэрғ гэрдо. Түш һәғүлсүз бирэј, эзини хэрэ гофһо мәсох, чүи бэгэ, борух һәшим, Худо турэ бэбэј һозори сохо, јәки сә салаи Худо мәбуру, јекигәшки... э рәһ-дэри, фәјгүј чүрэ кәширә? (*Јовдо һарази дасэ вәчһундэни*) Эдәм гуфдирэ әһи чүигэ эз јор мә

валарафди. Виниш, дијә, шову ә фикир бирә сифир Разила нә донорум ә зир болиңәтү... Вој әри мә гәрдо... доһут бирәм рафдә, дијә... доһут. (*һарә*) Бошгу хәләфмә, һә имбуруз мурам әки раби Мәрләхәј, миһилүм һәјкәл сохдә. (*Малкә дироморәни, гуфарарә вәдәбардәни*)

Јовдо: Гәнә раби?! Чү сохдә раби, дәдәј?

Ботушвәһ: Әрчү? Бошгу, дијә, косибә раби, раби косибһои, дијә. Түш нәсланум чү гуфдирәгә, ә пүшони ән у нур-шәхино вәри, һәрбој дараш дорә әз ләһәју аташ рихдә, хәләфмә.

Јовдо: (*Ә гоф гуш нә вокурдә*) Чүтар сохдәнинүм... ки кумәки мисоһу... и фирјәтә... мә чү сохдәнинүм.

Ботушвәһ: (*гоф јурә буррани*) Ә-ә түш хәр-хибил бирәј. Фирјәт ән чүрә кәширә? Косибим... косиб, дијә. Виним нубо нә хундәјгә, чү нә сохдәјгә? Борух һәшим, әз дәс иму вәроморәрә хуно һәр һәдәтә сохдәјм әри тү (*һарә*). Ә нубохундә рафдәј, тәфилин вәнорәј, ғидушин сохдәј, борух һәшим. һәрисиш сохдәј (*һарә*). Ғәрдухундим? - бошгу.. Худо түрә саз парамәнд соһо... Јәвош-јәвош мисоһи ғәрд хәләйғәш миди.

Јовдо: Ә дәдәј, мә әдәм әз боғ сәр зәрә, тү әз доғ. Мәрә думон дәшишири, түш хәјли сәрмәрә дорд дори (*вахүшдәни*). Дүлмә јаран, ләрбән, дәдәј. Варас: мә, кук пиришму, мә имид ахиришму, имбуруз ә салдати рафдәнинүм. Ини дәрд.

Ботушвәһ: Шүвәрлә хәләфмә, салдати?
(*тәрсирә, сифәтә зәрәни*)

Јовдо: (*вахүшдәни*) Әри дәдәј, ә салдати. Ә рәһ бура-мәјо, ә чәһәндәм-гур. (*фикир*) Бәбәјму һошир нисдики буrow нәчәлникә рүшвәт дү, мәрә ә јә салиш бугә хилос соһу, у кукһој ән у һоширһојгәрә хуно.

Ботушвэх: Дэдэј тү вој гэрдо хэлэфмә, зутә јә чорә сохдә нибу?
Мә имуһој чү сохум?

Јовдо: Нә минкиниш нисди дэдэј, нә чорәш.

Ботушвэх: Пәс бәгдә чү тәһәр бирәнини, хэлэфмә? Һәләм тум
томбокуш нә висдорәјт ки... Бәгдә гәрднош...

Јовдо: Тү и гофһорә ә мә әри чү гуфдирә? Ки гуфдирәбу ә
ишму, дэдэј, бурајт әри мә ә гуруни пул духдәр хоһит, нисд-
нисдә әз дәс вәдәшәнит, Һәлә ә сәләмиш домунит? Әз гиснәи
эдәјм пишнави вәхүшдә. Ки гуфдирәбу, бурајт һәммә
Һәдәтһорә сохит нә ә зир гурунә гәрд домунит?

Ботушвэх: Пәс хәлғһо дәһвојнә дорәнүт, духдәр хосдә. Унгәдәр
пул нидоримгә әзуни хубә духдәриш хосдә ниданүсдим. Һәдәт
Һәчүни дијә, Һәрки зәвәр до, хубә духдәрәш у мөгүрү, виниш чү
һинәрмәндигә (*Һәрә*). Хәләфмә, гурбун тү дэдэј гәрдо, чүтар
бијо бу, имуһој чүтар бирәнини? Чичово буров и хокбәсәрә
сәрмә?!

Јовдо: Мәш нәсданүм, дэдэј. Лап әдәт тасундә, бијо имбуруз
бәрүт. Ә гәсдәвов тә имуһој мәһлүмиш нә сохдәт. (*вәдарафдәни*).

Ботушвэх: Војш хәләфмә! (*нушдәни, һорој зәрәни*) Ә Мәлкә... ә
хәһәл Һәил бош. Һовун әни ләрзирә базүјмә у бәғһо,
нәчәлникһорә гәним гәрдо. И хунјә парчоһә әз и корһој ән иһо
хәбәр нисди бу, иһо и зулумә гировундәнүт ә хәләиғ. Војш, и
чү бәдмәзоли омо ә сәрмә, мә имуһој чү сохум? (*фикирлү*)
(*Дираморәни Ифрәим*)

Ифрәим: (*дирәни фикирлүи зәнә*) Думутлү нүшдәј, зән, чү бири
бәгә? Нәбүгә гәнә кәмәр түрә әри ғилиндәр хорә-дорә гүрди? Ә
чун бәбәјмә, пој тү Һәјсәһәт әри тү мәһәни хундәнинүм.
(*Хундәни*)

Чүи чарундәј ој зән....
руј түрә ә у кино...
Сәр-ғуз дурлү-домоғлү....
нүшләј охмохә хуно...
Тү хок ғоврәј бәбәјтү....
ој духдәр Илғоно...
Вәхи хәндә шори сох....
гүгорчин гүлә хуно...

Ботушмәһ: Түш руримурә имбури, фәғир, түрә әз чү хәбәри. Әз гиснәи пишнәви вәхүшдә, һалә нүшли ғизмишә хуно әдәј мәһәниш хундә.

Ифрәим: Ә хунә хәрәб нисдијә зән, чү гиснәи-гиснәи вәнорәј, чүи инчо. Борух һәшим, чун кукмә соғ гәрдо, рафдәним томбокујмурә кошдәним, зәһмәт кәширәним, овурдәним хурдәним. Чү бири бәгә, һәммәрә һәзүрә пул нә дәвләт нибуки. Мә чү сохум, Худо имурә дусл милошдгә имуш мәгүрдим хошир мибисдо. Уш әз һовунһој бәбәһо-каләбәбәһојмуни. Имуһој ә һисәптү косибим гуфдирә, бијо вәхизим ә Худо һоси бошим (*һәрә*). Һоширсүз нә һонисүз һич и дүнҗоһиш мәгәрдо, чүнки у мәһәли һүрмәт нимуну ә һүлом, Худотәрси нимуну, инсонһо дү јәкирә зиндә-зиндә мухурут (*һәрә*). Фәјғу мәкәш, јә вәхд Худо руј ә имуш мичару. Гузәт сохдә гәрәки. Јә 10-15 сал бәғдәјгә чүтам ки ә Түро нүвүсдиһорә хуно “бәтифоро” Мошијәһ имуш мијов. (*ғәјлонә сүхундә кәширәни*). Нәһ зән, јәкигәш бијо хунум әри тү, нәбуғә һовојтү очмиш нибу.

Ботушмәһ: Хунди гуфдирә нәсданум ә коми јараһојму малһәм маровгә. һәјсәһәт мәһәни мухуни, јә сәһәт бәғдә һәрс әз чүм тү нипоју.

Ифрәим: Поһ! Тинтили-пүс, һәрс әз чүммә нипоју? һәчунигә гуш дор: (*хундәни*)

Ој хунә хәрәбә зән...
нәгуји чү биригә?
Түрә азар вәгүрди...
и чү һовоигә,
Хәбәр ди винүм мәрә...
түрә чингири гүрдигә
Нашдов мундә һәгүлә...
Эз сәртү вир сохдәјгә.

Чү бири, хунә хәрәб, һә косибим косиб, дијә, винүм рабирә мүзд жүрә нисә дорәнимгә, винүм шомошә нун нисә дорәнимгә. Нуниш ки Худо һә мирасунуһои. Лошоно һобоо бирушоләим. Салигә мурајм ә Јорушоләим - ә хори бәбәһо, ә хори шир вә һәсәл, ватан иму данүсди.

Ботушвәл: Ә мәрд, хотур Худо, гуш мәрә мәбәр, әз дәстү вәроморәни јә чорә сох, балајмәрә ә салдати нәбәрүт.

Ифрәим: Чү (*тәрсира*), чүтам? Тү хок бәбәјтү, чү бири, зән?

Ботушвәл: Диннә вәгүрдә чүфдә Сифир Түроһо, шовунә шәв у бәғһо, нәчәлнигһорә ғәним гәрдо. Војш, Јовдо, балајмә, түрә ә салдати бәрдәнинүт ?

Ифрәим: Чү, ә салдати? Јовдорә? Јә тәкә кукмәрә? Бобо вој. (*гәјлон аз дәсју афдорәни*). Гушһој мә мијосд кар бирә и хәбәрә шинирән. Чүтар сохум имуһој, әз косиби чүмүсләш ниданүм (*фикир*). Әки ки бурам ә минәт, ә ки гујум јә чорә соху әри мә? Хунәләјмә вәчарусд.

Ботушвәл: Чүтар сохум? Әки раби вәхүзүм бурамбу әри һәјкәл сохдә, басарат ән уһорә, ән у залумһорә бәсдү. Војш! Миром мә, халәфмә, чүмһој дәдәј мијосд кур бирә, гушһој дәдәј мијосд кар бирә, мә и хәбәрә шинирәи (*гирисдәни, һәрә*). Күк ән у ишороһојә зәнә мијосд Худо вәкәндә. Саданә хуно и шәв

Илјоһу һанови овурд эз пүшөймә тинһнә совурә гировунд.
Нәбүгә и кориш нијомо ә сәр балајмә.

Ифрәим: (*гәшдә-гәшдә*) Чү тәһәр сохим..., һи... һи... эән. Нисди дијә. нисди ғувот бурам јә кәм пул рүшвәт сәләмиш бүгә дүм, һәилә хилос сохум. Пәри әз диһһо овурдә кәм-бишәш әри тум тәмбоку дорум.

Ботушмәһ: Һисдиһо кәм-биш ғоб ғичоғәш бәрдим ә гиров но ә чигәј пул сәләми, имуһој уһо имбисдогә ә чәһәндәм бошгу чунмә, имбәрдүм рушвәт сәләт мидорум, һәил мәрә хилос мисохд (*гирисдәни*). Ғурбун тү гәрдо дәдәј, ә Јовдо.

Әз буру сәс : Ә Ифрәим! Ифрәим!

Ифрәим: Һү, мә нә гуфдүрүм, бәбә вој, иш ә сәр дәрд јә дәрдигә бисдо (*рафдәни рујә дәр*). Кини? Кини?... Диро... дирос...

Мушомл: (*дираморәни*) Шәһәнгум ишму ә хәјр бу.

Ифрәим: Әғибәттү ә хәјр бу гирор, гирор нүш.

Мушомл: Нәһ, ғәјғу нисди, әдәм тәһәди сохдә. Мә әз хотур ән унләһо... ән пулһо оморәбүрүм. Әри, чүтар сохдәнитгә, вәхдиш чәнд бо расири, чәнд бо гиросһди.

Ифрәим: Валлаһ, тү данүсданики һол имурә. Мә әз диһһо пәри дәс-буш оморәм. Һәиләш оморәт әдәт ә салдати бәрдә, мәһталим чү сохимгә, (*һәрә*). Косибиди әз јә тараф, Мәнәһим тукончиди әз јә тарафигә томбокурә нәвәгүрд-пусунд, лал дәс-појиму бурра омориди. Түш әдәј дирә ки һол имурә.

(*дираморәни Јовдо*)

Ботушмәһ: (*Әз Јовдо*) Ғурбунтү дәдәј гәрдо.

Мушоил: Нәһ, мә әри ән у нәс гуфдирәнүм, мәрә воисләнбу данум, пулә дорәнитгә, ја нәбүгә ғоб-ғичоғ ишмүрә ә гиров норәйтһорә фурухумгә. Урәш данит ки, имуһој чор мәһи 60 монәт вәгүрдәйт ә сәләми, шәш мәһ бәғдә дүвоинә бирә, бијо бәғдә 120 монәт дит. Јекигә исәһәт ишму данүсданит, дијә ә у ғәдәрһо пулә ә сәләми нисә дорәнүт, имуһој зәвәр бири, һәмигә мәрәш пул гәрәки.

Ифрәим: Чорә чүи, мәрә һәлә фикир бу ки, мугум, бәлкә ә сәр иму рәһм бәрди, јәкәмигәш пул дәсди-ғәрди дори ә иму, ә и чәтинә вәхд иму. Түш әдәј дирәки, јә илоч иму нисди.

Мушоил: Нәһ! һәчинигәш ғоб-ғичоғ ишмуш учузә чиһои, күһнәһојут, уһорә висдорогор кәс нибу. Ә и хотур, мә гуфдирәмбүрүм ә сәр ишму ғәрд вомундәинчә бәрүм ә заралиш бүгә фурухум, пул мәрә вәгүрүм һәр чүтам гири... һәлә винүм фурухлә миданумгә... Бәғдә гәнә мундәирәш јәвош-јәвош бирәки мидит.

Ифрәим: Бәбә вој гәрдо, чәнғәдәр бирә һәчи бәгә?

Мушоил: Имуһој ә сәр 60 монәт, 24 монәтигәш бијо дит. Һәммәју 84 монәт бирә.

Јовдо: Чүтам? Монәти мәһи 8 кәпик һүсоб сохдәбири, имуһој монәти 2 шоһи висдорә? Инғәдәш бәгә залуми, бирәһми ә һүлом бирәни. Әчи инсоф, әчи тәрс Худо? Одоми офдорәки бәгә һәчиш ләпик мизәнүт?

Мушоил: Әғибәт тү ә хәјр, тү чү гуфдирә? Умуһој чиро бу, имуһој чиро. Имуһој тү әдәј дирәки һәр чи буһои. Мә бәгә әз ишму ә һовои хосдәнүм?

Јовдо: Бошгу, фикир нисди, Худојмуш кәләи. (әз *Ифрәим*) Биһил, бәбә, бәрү фуруху, пул хүшдәрә вәгүрү, ғәјғу нисди, кор

иму һәчи офдори (*әз Мушоил*). Бура, чонум, фурух, пул түрә вәги.

Мушоил: Бошгу, винүм имуһој восдорәгор бисдогә, әнчәғ әри мунуһо пул чүтар сохдәнит?

Ифроним: Бошгу, чонум, әри ән уш мурам әз Мәнәһим-тукончи әри бијовһо томбоку пул мәгирүм, ғәрд түрә мүдүм. Худо әриму ғәзәб бурри.

Мушоил: Бошгу, ишму гуфдирә бәғдә һәчу бошгу, соғ бошит. (*вадарафдәни*)

Јовдо: Чәнд әзиниһо бәгә ә пул сәләмирәвоз һошир бирә, һүндүрә хунәһо нә вокундәт.

Ифроним: Ә хәләфмә, нәһоғ у гоғә мәгу, һәрәмзәдәисүз һич јә алүш-вәрүшчиш нун нәхурди. (*бирдән ә хәјал ју аморәни*) Ә Јовдо хәләфмә, бәбә ғурбун тү, гу виним, чү коригә, дүл мә рафд ки-

Јовдо: һәчини, дијә, бәбә, мәрәш ә салдати бәрдәнинүт.

Ифроним: (*тәрсира*) Лап имбуруз? һәчи, хәләфмә, тәрә-тәһәди, бәлки јә чорә сохдим, пој виним, дијә.

Јовдо: Тәрә-тәһәдини бәбә, ә иму јәсәвулһош гуфдирәт.

Ифроним: Әхи, хәләфмә, һәчиш кор бирәни, һә имбуруз мәһлүм сохдәт, һә имбуруз бәрдәнинүт?

Јовдо: һәчини бәбә. һә имбуруз мәһлүм сохдәт. Чүп шәндәт, ә чүпиш мә офдорәм. Ишму нәһоғ дүл ишмурә тәнг мәдиrowунит, мәш јәки әз и одомиһој шәһәр, чорәјмә чүи, ғәрдхундим әри рафлә.

Ботушвәһ: Әхи тәкә хәләф пиримуми тү. (*гирирдә*)

Ифрәим: Ә халәфмә, дәләшму гуфдирәрә хуно пәс вәлиготи? Иму тәһно түсүз чү миданим сохдә?

Јовдо: Мәрәш һә у дәрд бәрди, һә у фикир вәгүрди. Ғәрд ән хори әз јә тараф, ғәрд сәләмчи әз јә тараф, ғәрд Мәнәһим-тукончи әз јә тарафигә. Имид ә корһој томбокуни. һәлә әри урә кошдәш хәјли пул һә әз Мәнәһим ғәрд сохдә гәрәки. Бәгдә, бәбә, Худо нә сохдә, бирдән кошдә томбокуш тәләф бисдо. У мәһәли чү хуби әриму?

Ифрәим: У мәһәли зиндә-зиндә бәр имурә ә ғоврә дәни, чү хуби...

Јовдо: Мәрәш һә у бим вәгүрди, бәбә.

Ифрәим: Бәбә вој гәрдо, мә имуһој чү сохум, бурам бу и кәләһој чәһмәтә винүм, јә чорә мисохут бу?

Јовдо: Ки, кәләһој чәһмәт? Ә һисобәвоз кәләһој чәһмәти и корә сохдиһо. Кәләһој чәһмәт кура бирәт, нум имурә нүвүсдәт, дорәт.

Ифрәим: Әзини хәрә гофһо мәсох, халәфмә. У одоми Худои - раби, уһонигәш ки бәхдәвәрә одомиһо унғәдә кор нисохут.

Јовдо: Нәһ, бәбә, әз тәһәрз корһо ә инчо бичи дәри. Нәсбирә данүсдә чүтаригә, әнчәғ вәди бирәни ки, ә и һәрә пули корини. Ғүч бирә кори. Әдәт һәчи гуфдирә, нәсданум чорә мисохутгә, һәғүл мә нисә бурра, чүнки, бәбә, у дәрмуһо гәрәк һисдүһо әри и чиро ләрбәрә хуб сохдә, изму әз тү офдә нијов. Пул нисд - ә у хотур иму ғәрибим.

Ифрәим: Әри халәфмә, ғәрибим, бигонәим. Ватансүз, чигәсүз, сәһибсүз. Чүтар сохум мә бәгдә, халәфмә? (Һәрә) Ә халәфмә, ирә дилә руз шобот мугуфтиригә, мирафди ә нүмаз јә

борухоләш мәғурди, һәдәт һислиһорә хуно. Мә имуһој чүтам сохум? (*гәшдәни*).

Јовдо: Мәш данүсдәнүм, бәбә, зәһмәт ишму гурун мибу ә и пирә вәхд, (*дираморәни Малкә*) ә ғәрд мидомунит. Бәһзиһо пул дорәнүт, мә бијо чун дүм. Чорә чүи, ғәрд залум вәри ә сәрмә, бијо әз сәр сохум. Вогошдумгә ғәрдһорә һә мидимһои... могордумми... Бәгә ә аташ буровһош соғ вогошдәни? (*Ботушвәһ вә Ифрәшм гириسدәнүт*).

Ифрәшм: Ә зән! Бијо бурајм, виним, јә чорә мисохимгә. һәј хәләфмә... һә дуз гуфдирәнүт..., Јорушоләим... Јорушоләим. Әзиһо әримү ватан нибу, һә дәрим ки ә голут. (*вәдарафдәнүт*).

(*Јовдо сәр ғуз, јә кам гәшдәни*).

Малкә: Пәс мә? Чүтар бирәнини (*гириسدә*) кор әни һәил? һич һалә бәбә нәс шинохдә.

Јовдо: Ғәрд залумә бијо дүм, Малкә. Әдәт ғәрхунд сохдә. Мә ә сәр офлорәнүм әдәм ә ловһо рафдә, әдәм ғумор возирә, јә мәнүм, јә имбәрүт. Мә фикир сохдәнүм пәсини рузһорә. Әнчәғ чү сохум, чү чорә офдә данум?

Малкә: Әхи бәбә-дәдәјтү пир, ки кор мисоху, ки мијору. Ғәрдһош әз јә тарафигә нәфәсә вәчири... Чүтар бирәнини зиндәгуни?.. һәил бәбә һорәј зәгә, ки чоһоб мүдү (*гириسدәни*), ки тәрбијә мүдү, ки калә мисоху?.. Оһ... зиндәгуни (*гириسدә*)... Ә зир туп гулулә... ә шәһәрһој ғәриби... Ки мүхшүл мисоху имурә?.. Ки хәбәр мијору?..

Јовдо: Мәгирис Малкә. Әри мә хуши нәфәстү, ширинүт гофһојтү. Сәнғә хуно гурун бирә ә луғони дәрјоһ батмишүм. Әз буғозмә гоф вәдәшәндә чоһоб түрә дорә нәсданүм (*һарә*). У дү ковтәрә чүмһо ә сифәт мә әдәт чуркум шәндә. һәрчојтү бирәнғинә бирә, дүл мәрә әдәт сула сохдә. Әчи чорә?.. Кини

тэхсир эн и дэрбэдэгүни кифлэт, эн и бирэи хэчэлэт, эн и шура һэрчо, эн и гучлүжэ мүрчо?... Мэгирис Мэлкэ, појун у һэрчорэ, уһо гэрэкинүт жэ вэхдигэрэ. һэрчојтү эдэт э сифэтмэ зәрди вошэндэ... вэсси. (*һара*) Кукмэрэ э гиснэи, э сәһәр нифурухи... Чэтини... оммо бијо кэлэ сохи... Эгәр воисдэнигэ, бовор сох, разинүм, бура э хунэј бэбэ, эгәр чун мэ соғ мунд, вогошдүм - хуб, нэ вогошдүм...

Мэлкэ: (*гириздэни*) Нәһ, нәһ, мэ сәһәр микәшүм э хотур түрә... Бәлкә гәнэ жэ чорэ офди.

Јовдо: Хэлэйгһо, һэзизимэ, һэрэбэ чарусдэ бәгдэ, рәһ нушу дорәнүт. Киһорэ тэ имуһој эз и рузһој тэнгиму хәбәр бирики.....

Мэлкэ: Тү данүсдэни, һәил имуһој эдэј кэлэ бирэ, э и зүри зуһун момуху, "бэбэ... бэбэ!" һорэј мизәнү. Ки чоһоб мидү?..

Јовдо: "Бэбэ... бэбэ!.." Чү бәдмэзоли у һәил бәбэрэ гәрдүһо нәјофуһо. (*гириздэ*)

Мэлкэ: (*гириздэ*) Э дәсмэ чү дәри?... һәчунигә... (*гал гүрдәнүт*) руј тү э руј ватан шор вохуро...

Јовдо: Ватан... Коми ватан?.. Јэ ватан ки, э руј кук хүшдэ нәхэндү, жэ ватан ки, кук хүшдэрэ э шорирәвоз фәбул нәсоху... Эчи?.. Јэ ватан ки, кук хүшдэрэ һәмишә э тәнги, э дәрд, э зир гопоз дәһилү... Эһ... һичиш.

(*Дираморәни Ифрәим, Ботушвәһ гириздэ, э јәсовулһо, салдатһорәвоз*)

Ифрәим: Ини, минәт сохдәнүм э тү, јәзуғум, биһил мәбәр һәилә. (*гириздэни*)

Јәсәвул: Нәһ! һәмәл нијов, бијо имбуруз эз шәһәр вәдаровт.

(Дироморанут зэнһој гуншиһо)

Јә зән: Војш, и чү бәдмәзолини, фәғир.

Ботушвәһ: *(әз салдатһо)* Гурбун балаһошму гәрдом, гурбун појһо-дәшошму гәрдом, рәһм бәрит ә сәр иму.

Јасәвул: Ә хола, тү ә иму чү гуфдирә, иму нә уһо бујурон гулиним, ә иму чү гуфдирүтгә, иму урә сохдәним. *(әз Јовдо)* Дијә, бијо бурајм.

2 - мүн пәрдә

1915 - 1916 сәл

Гирог фронт. Әдәј оморә сәс туп-гулула.

Нүшди Јовдо ә гузәт фикирлу.

Јовдо: Әһ рузһо! Вәс нәбу әри мә у сәһәрһо ә хунә әри зиндәгуни кифләт кәширәнбүрүмһо, ә и чигәј мәрг ни оморумгә, и рузәш ни винирүмгә? Әри чү офүррә оморәм? Әри бәбә-дәдәј мәрә гуллуғ сохдә, нәбутә әри и имәһшәмуһорә гуллуғ сохдә? Сә сали чүммә әз руј бәбә-дәдәјмә вәгүрдә омори, сә сали әз бәдмәзолә кифләт чиро бирәм, оморәм ә и бәдбәхдә рәһ. Әри чү, ә хотур чү? Шәв ховмә әз сәрмә оворә бирә, руз азармә ә фикир-хәјоләвоз таза бирә. Ох, Худо! Ки чәндәг мәрә вәдәшәнү әз и гүби? *(фикир, һәрә)* Иһош оморә нә вәдироморут. *(һәрә)* Оммо гофһој Фјодор лап һәғүл бурранини, вәди бирәни мә әвәлһо амбара корһорә нә данүсләм. Гофһој социал-демократһо-болшевикһо лап күк ән и довһорә әдәј нушу дорә.

(Дироморәни Мәтәтјо)

Мәтәтјо: Өз зурәвоз гузәт сохдә? Чүтари имуһој сәртү?

Јовдо: Өз диһинә имбуруз хүшдәрә јә бобот хуб дирәнүм, әнчәғ ғувотсүзи әдәј мәрә зәһмәт дорә амбар. Һәр руз хүшгә битәмизә нун, ов помодур.

Мәтәтјо: Ој јәзуғ, түрә әз чү хәбәри, һәлә ә Худо шүкүр сох ки, јә әз хәришу, јә әз сәрсоңишу, и чәнд рузи имурә минкин һисди әри инчо мундә ов помодуриш хурдә, ә и зури ә довһо дарафдәниним. Умәһәли.....

Јовдо: Чүтар, гәнә ә довһо?! Имурәш, азарлурәш?

Мәтәтјо: *(фикир)* Түрәш, мәрәш, һәммәјмурәш. Азарлурәш, нимә мундәрәш. Һәј бирор... түрә һәлә әз чү хәбәри?

Јовдо: Әчи инсоф, әчи дузи? Јаралү бирәм, ә зир зәһмәт дәмундәм. Сә рузи әз болнисә вәдирәморәймә, мә бијо хуб бошум, Нәбугә нимә хуб бирә мијо ә довһо бурам. *(һәрә)* И һәсүлә шәфдини. *(јәвош думит, бәғдә)* Ки дошдә исәһәт кифләт мәрә? Мәрә бим шишири. Чү тәһәр исәһәт пирә дәдәјмә нүшдә һәрчорә тиһи сохдәни, чүтар? Мәлкә... Мәлкә... Кукмә... Кукмә Довид? *(һәрә)* Әһ... низәндиһо хубтә бу мәрә, дәдәј, токи һә ә һәили мәрә ә никәрә дәшәндә батмиш мисохди.

Мәтәтјо: Гәнә сәр гүрди? Мәһәл ән и гофһо һисди, хүшдәрә мүһкәм сох, чүрһәт вәчи ә хүшдә. Пәс мә чү бијо сохум ә һисоб тү? Түрә јә дәхмәш бугә һисди, оммо мәрә - һичиш. Мә тә ә салдати оморә ә фабрик кор сохдәнбүрүм, ә хунәһој фабрики зиһисдәнбүрүм. Имуһој данүсдәнүм ки, јоғин кифләт мәрә пиш мисохут әз хунә, мидомунут ә кучәһо. Әһ... бирор... Оммо иму мәтләб имурә бијо ә чигә бијорим. *(һәрә)* Әри чү һәчи дир бисдо Фјодор?

Јовдо: Мә дијә әвәли нә мундәм, мә варасирәм, әнчәг гәна кифләт...

(Дироморәни Фјодор)

Фјодор : Руз ә хәјр бу. Бәхшләмиш сохит, мәрә амбар гузәт сохләјт ә һисобәвоз. Оммо мә ә нәһоғ дир нәбирәм - гәрәк бу. һәри, гу винүм, Јовдо, чүтаригә һовојтү?

Јовдо: Мә, һәрмәһ Фјодоров, һәммәрә варасирәм. Ә мә миданит сахд имид бәсдә. Мә имбуруз јә салдатигәрәш һорәј зәрәм инчо, биһил уш варасу.

Мәтәтјо: У хубә кори. Әнчәг данүслә гәрәки, ујоғи гәрәки.

Фјодор: Әри, гәрәки. Имуһој ишмурә хәбәр дүм: ә хәјли полкһо нәразигәри һәмәл омори, салдатһо ә сәр кәләһој хүшдә вәхүшдәт. Әгәр һәчи бисдогә, амбар хуб имбу. *(думит, һәрә)* Мә шорум, Јовдо, тү имуһоиш бугә варасирәј. Оммо ә фикир тү мунди, Мәтәтјо, Јовдо гуфдирәнбуһо, вирихдә гәрәки гуфдирә. Туфәнгә шәндә һәмәл нијов, бирор. Туфәнгә чарундә гәрәки рујә ән уһо, ки имурә ә и фәсобхонә фүрсоригә, дузи. *(Дироморәни Рафол)* Нүш.

Рафол: Ә ихдилот нүшдәјт?!

Фјодор: Әчи. Әри чү нә омори ә түрәвоз кукһој кәлә һоширһо?

Рафол: Мәш мугум чүигә? Ә Худорәвоз чәнг гүрдә тү, чү тәһәр нүвүслә оморигә, һә әчу бирәнини.

Фјодор: Худо? Уһо ә нум Худорәвоз хәлғә тараш сохләт, уһо ә нум Худорәвоз кифләтһорә гиснә һишдәт. Әгәр Худо гуфдиригә кифләтмә гиснә мунугу, дијә ә у бовор әри чү сохум?

Рафил: Мэ данүсләнүм эхи, түрә воислә имуһој ә руј Худош пои.

Јовдо: Пој, бинәј гофа варас. (әз Фјодор) Мәш унә гүро гуфдирәнбүрүм, имурә вирихдә гәрәки. Нәбүгә пуч имбошим ә и хунлүјә довһо, кифләтһојму сәһибсүз мумунут - унә гүро вирихдә гәрәки. (һәрә) Әгәр јәсир офдоримгәш, зарал нисди - әз унчош имбу вирихдә. Әгәр вирихдәш нә данүсдимгә, гәнә унчо јәсири хуби әз инчо.

Фјодор: Нәһ, бирор, һүкүмүронлуғи дәвләтлүһорә ә һәр чигә зулмјү нисди. Ә һәр улкә довһо әдәј әри хәјр чиб дәвләтлүһо гирошдә, хунһо әдәј әришү рихдә. Нә вирихдә, нә јәсири рафдә. Бирор бирә ә салдатһој ән у улкәһојгәрәвоз. Чарундә и довһој империалистирә ә довһој грачдани. (һәрә) ирә варасирә гәрәки.

Мәтәтјо: Бәгә һоширһојму әз һоширһој ән у милләтһојгә рәһмлүтәи?

Рафил: Һәлбәттә. Јә косиб, јә һошир чуһур - Исроил нумәјүт, ә сәр ән уһо Худо вәри.

Мәтәтјо: Дуз нисди. Бәгә и һоширһојму нисдүт нәһишдәтһо косибһојмурә ә хорирәвоз мүхшүл бирә. Әри, у һоширһо чәнд кифләтһој зәһмәткәшһорә ә руј ов вәһишдәт, дәшәндәт ә ихдијор хүшдә әри хәјр чиб хүшдә, пул, дәвләт. Бәгә чәнд кукһој һоширһо һүкүм пуләвоз әз салдати хилос нәбирәт, бәгә чәнд һоширһојгә ә чигәј кук хүшдә ә пуләвоз кукһој косибһорә нә фүрсорәт? Уһо нисдүтми шүвәрһорә күшдә, зән ишурә әри хүшдә вәгүрдәтһо? Дү зәниш, сә зәниш әри ән уһо һәмәл оморәни, зәнһој кәһојгәш әри ән уһо воисдә мәһәл зәнүт. Оммо зәһмәткәш јә зән хүшдәрәш дошдә нәсда.

Рафил: Һә, һәммәј ән иһо овосунәјә гофи.

Фјодор: Эри тү нәһоғи оморә. Гу виним, эри ки вә эри чү довһо сохдәт?

Рафомл: Чүтар эри чү? Овурди мәрә ә салдати, әдәм довһо сохдә. Эри чүи мәрә ә сәрибәти һәрчү бисдо? Соғ мундум, могордум мурам ә хунә, мүрдүм, шүкүр ә нум Худо, әз хунәјму коғозиш нисә оморәгәш, һәр чүтар гири ә кумәки Худорәвоз ә рәһ муровт.

Фјодор: Дузи, дүлтү динчи әз хунә, пәс у дүлһошу динч нәбирәғорһо чү сохут? Ишму бијо данит ки, иму эри чиб јәкәмләј одомиһо әдәјм довһо сохдә, тү дан ки, падшоһә воисдә ә ғувот чунтүнирәвоз оғојәти хүшдәрә зијод соху, түрә ә тәһәр һәјвон ә говду әдәј дошдә. (*һәрә*) Виниш, виниш, чү тәһәр зиһисдәнүтгә әфисәрһо? һәр руз - әрәғи-шороб. Тү ә хәјол довһо сохдә бирә, уһо - әфисәрһо - ә хәјол әрәғи-шороб һәнчирә, ә духдәрһорәвоз кәјф сохдә.

(Дироморәни Нәтәнил)

Нәтәнил: Ишму әдәјт амбар кәлә-кәлә гоф сохдә. Тәрси, һитјот бирә гәрәки. (*әз Фјодор*) Әз фронт хәбәр омори: салдатһо ә довһо нәс вадарафдәнүт, бунт сохдәт, нә ә хүшдә, нә ә командирһо бовор нәс сохдәнүт. Чәндһо хүшдәрә ә ғәсдәвоз ә јәсири дорәт, чәнд һозорһо вирихдәт әз фронт, чәндһојгә хүшдәрә јаралү сохдә дарафдәт ә лазарет.

Јовдо: Нәбүгә чү? һәр руз мүшд, силлә һәғ-нәһоғ: эри чәст нә вәғүрдәи, эри әрәғи нә овурдәи, әхирки чүтар кәјф ишу хосдгә.

Фјодор: И хубә кори: нәразигәри офдорәи ә ғушун. Әнчәғ ә уһо варасундә гәрәки, кинигә тәхсиркор ән и довһо. Эри ки довһо сохдәним? Николај шәрт бәсди ә Франсијәрәвоз эри кумәки сохдә ә јү, Германијә ә сәрјү омоки. Чү бисдо? Ини чәнд һозорһо күшдә оморәт, чәнд һозорһо ә јәсири офдорәт.

Падшоһ э чигэ овурд гәрд хүшдәрә, э сүртһој Франсијә фурухд чун зәһмәткәшһој Урсијәтә, рихунд хун ишурә. Урә мүлкәдорһо, дәвләтлүһорә воисдәни һәчи тасунү гәлхмиши револјутсијәрә.

Николај вә уһонигәрә таза базарһо, таза колонијәһо воисдә. Довһо сарфи э сәһиб фабрико, гәзонч амбар мисохут. Амбардәки хәлғ гиснәи.

Рафонл: Әһ, чү сохим, э дәс иму чү дәри? Худо чү нүвүсдигә, у мибу.

Мәтәтјо: Нәһ, һичиш э дәсди Худорәвоз нүвүсдә нә омори. Дүлтүрә ихдијор ди фәм соху һәр кор һүломә, бинәј һәр корә бијофу.

Ошпр: (*дираморәни пијон*) һи... һә... һә... һә ихдилот... сохдәнит, сохит... сохит... сохит... әри... нәбу гуитки, мә... мә сохит... сохит.

Фјодор: Гәнә чү бири түрә? Гәнә хурдәј, вәс нисдими, хунә хәрәб нисди?

Ошпр: Нәһ... э чун ам... бар нәхурдәм... дү руз... һүлом һәзини... чү сохум... һәммә әдәј хурдә... әфисәрһо, чиһо... Мә әри чү нә хурум? (*һәрә*) сохит... сохит... мә бәлки э ишму мониһ бислорум... ихдилот... сохит... (*вадарафдәни*)

Фјодор: Дирәни чәнд әзини јәзуғә салдатһо, сәр ишү әз кор нә вадарафдә, мувәһ ишү һәр корә вотовусдә нәсдә гуфдирә, әхир чун хүшдәрә э әрәғи һәнчирәрәвоз пуч сохдәнүт, э урәвоз ләрбәһој хүшдәрә пәһәнү сохдәнүт.

Әри, (*јәвош-јәвош түнд*) у мәһәли ки дәсдә фирәһ бисдо, туфәнг һәммәј салдатһо мичару рујә полковникһо, хунхурә падшоһ, кифләтһорә гиснә һишдиһо, хәлғһорә зәһмәт дорәниһо, э һәрәј милләтһо хун-ризи вәнгәсдәниһо, әз тәхд вәнгәсдә мијов, э сәр бәһәм мијов руз хилоси зәһмәткәшһо -

Револјутсијә - мохлуғ азад имбу, вәгүрдә мијов әз һәрә довһо. Умәһәли, бирорһо, әнчәғ умәһәли миданим дирә бәхдәвәри. Расди, ә рузһој Револјутсијә чәнд чүн имуниһо пуч мибошут, оммо довһо әз һәрә вәгүрдә мијов. (*Рафоил вадарафдәни*)

Јовдо: Ишму, Фјодор вә Мәтәтјо, бовор сохит, ә и гофһорәвоз ә мә таза чун дәшәндит. Бовор сох, исәһәт һәчи мидани хун рағһој мә дәгиш бисдо, әхирки ә пүшож чүммә һүлом ја тәһәригә омо.

Мәтәтјо: (*Дәниширәни, Рафоилә нәс дирә*) Әчи, (*һәрә*) у гофһорә әки Рафоил гуфдири, имурә воисдәнбу ә у корһо варасуним, әдәј вәди бирәки у ја тәһәригә одомини, тәрсирәнүм әри күшдәрә хуб вәди ровундә, рафдә гофһојмәрә хәбәр нәдү.

Јовдо: Нәһо, унғәдә кор нибу, чүш бисдогә - чуһуримуни, унғәдә кор нисоху, јәкигә, тү әдәј дирә, у ја Худо тәрсә одомини, унғәдә кор миданү бирәми?

Мәтәтјо: Дуз нисди, бирормә, зиндәгуни инсонһо ә милләт нијо бәхш бошут, милләти гоф бирә нидану, инчо кор ә дуланмиши дәниширә. (*һәрә*) У чәндғәдәр чуһуриш бисдогә, нәфәс ән у әз нәфәсмә нисди, әз тәһсүби, әз ғинһои, муrow хәбәр мидү. (*һәрә*)
(*Милих тәһәди дирәморәни*)

Фјодор: Хәјр бу? һәчи тәһәди чү бәгә?

Милих: Хунхурә генералһо, и муvәһсүзһо. Данүсдәнит әз дәс Урсижәт вадарафд Ливов вә Вәршовиш. Ғушун ғәтмә ғәриш әдәј пәсәво воғошдә. Нәрәзигәрирә, дүлхүрдирә ә ғәриш ғушун ғәдәр нисди.

Фјодор: У муvәһсүзә генералһо ә пул вә әрәғи фурухдә оморәнүт. Гулулә вәс нәс сохдә, јәрәғ нисд. Пәс чүтар бирәнини?

Милих: Һол салдат амбар хэрэби. Винишит окопһорә - битәмиз, мурдал. Чәндәг салдатһо шубуч пури, гиснәјүт. Нунсүз, гәрмә хурәксүз әдәт ә рәһ рафлә. Суткәи јәбо чи хурдәнүт, уш әзини чини ки, һич хугиш нихуру урә.

Фјодор: Иму мијо һәрәкәт сохим ки, һүкүмәт ә и довһо бәсгун дорә бијов, әз чәтиниһоју мәнфиһәт вәгүрдә гәрәки. Иму мијо бирори гировуним ә салдатһој үзгә мәмләкәтһојгәрәвоз. Имуһој, һовирһо, ә пәсәј кор әри пропагандә гировундә рафлә гәрәки. *(әз Мәтәтјо):* Тү пој инчо, ә хәһәл кор бош. *(вадарафдәнүт әз Мәтәтјо гәјр)*
(Дироморәни 1-әфисәр нә 2 салдат)

Әфисәр : *(Бурбундәни Мәтәтјорә)* Гирор гәрд урә. *(салдат рафдәни әри гәшдә)*

Мәтәтјо: *(вахүшдәни ә пој)* Әхи сәбәбјү чүи? Чү бири?

Әфисәр : *(аморәни нәзник)* Жид прокләтиј! *(зәрәни силлә)* Чәстиш нисә вәгүрдәки! *(әз салдатһо)* Обиск сохит ирә *(салдат гәшдә офдәни прокламатсијә)*

Салдат : *(чәсд вәгүрдә)* Ваши благородијә, ини и коғозһо офдә омори.

Әфисәр: *(вәгүрдә фәм сахдәни)* А, прокламатсијә, иһорәми пәһәнү сохдәј ә чибтү? Әри һоғу дәкүрдә ә дүл салдатһо ?*(зәрәни силләрә)* Револютсионир! Һәрмәһһојтүрә гу!

Мәтәтјо: Һәрмәһһојмә? Һәрмәһһојмә әдәт ә тү вә ә оғоһојтү күрм зәрә, һәрмәһһојмәрә нијофи вә әри офдәш түрә унғәдә гуч нисди. Уһо тәк нисдүт! Нә гуфдирәм вә нигүјүмиш.

Әфисәр: Һәчи *(әз салдатһо)* бәсдит дәһо-појһој ән ирә, һәјсәһәт мијо ә гулулә зәрә бијов. *(салдатһо гүрдәнүт әри бәсдә)*

Мэтэгтjо: Ихдиjор гулулэ э дэстү вэ э дэс огоhoйтү дэри, ихдиjор чалашмиши эри аzaди, эри Револютсиjэ э дэсмэ вэ э дэс һовирhoймэ. Ихдиjор һэлэлүгэ гулулэ гэрдхунд сохдэт и jэзүгэ салдатһорэ эри э гоф ишму фурмундэ оморэ, гэjгү нисди. Ишүгһоj аzaди мичэһүт э сэр эн уһош, миjофут һэгүл хүшдэрэ, умэһэли тү нэһлэти мибоши.

Эфисэр: Молчат! Зу бошит бэсдит.

Мэтэгтjо: Эри мэ эз ишму хилоси вэ рэһм гузэт нэс сохдэнүм. Зэһмэткэшһо хилосирэ энчэг э гуч дэс хүшдэрэвоз миданут гобул сохдэ.

Эфисэр: Амбар... амбар гоф.. (*эз салдатһо*) Гирит, вэдэбэрит э у гироғ эри зэрэ, вэгирит.

Мэтэгтjо: Тэфихэт нисд, мэ мидам у һэрмэһоjгэjмэрэ хуно мэтлэб э дүл дэри мүрдэ эз у э хунэвоз буланмиш бириһо дэшошму. Данит ки, мэ jэки эз миллионһоjүм. Эз jэ тэк мэ мэтлэб пуч нибу, мэ мүрдэнинүмгэш э у гурғушу эри инсонһо гүч сохдэjтһорэвоз, имид нимүрү. (*һүрш*) Биһил чуркумһоj Револютсиjэ э сифэт ишму лэрбэ вошэнү, биһил гэндүмһоj Револютсиjэ эришму гурғушүj зэһэри бошут, имуһоj күшит.

Эфисэр: Проклjэтиj, вэдэбэрит. (*салдатһо гүрдэнүт*)

3-имүн пэрдэ

Эвэли сурэт

*Хунэj рабиш, нүшди раби Илиjэһу э нүшкөj jү чүклэ стул (шүлһон),
Түрө э сэр jү вэри, эдэj хундэ.
Дираморэни jэ зэн*

Раби: *(эри хүшдэ)* Һэлэ сәбәһ очмиш нә бири, сәр гүрдүт оморәрә.

Зән: Сәбәһ тү э хәјр бу, раби, ја гүллуғ мәни э тү.

Раби: Гирор, гирор нүш, бочи *(нүшдәни)*. Гу винүм, чүигә?

Зән: И һәлиму омори һәлово бири ки, һәјсәһәт бијо тү әри мә духдәр ләләј Исроилә хоһи. Имуһој, ғодоволим, бәбәшүш шовһо хунди ки, иму эз ғоһумһо духдәр ниһоһим гуфдирә, нәсданум чүтар бијо бугә. *(Һәрә)* Имуһој ишму э Түро мидәниширитгә...

Раби: *(вошәндәни Түрорә)* Әри, гу винүм нумһошурә.

Зән: Нум кук, ишму данүсдәнит ки - Милих, нум духдәриш ки Сипро.

Раби: Һү...хуб. *(норәни)* дәс түрә гәрдуң. *(Зән гәрдуңдә, раби фәм сахдәни)* Һү... әри... бәғдә... Һү... әри... һәчуни дијә *(нүвүсдәни)*. Әри, бочимә, һәчуни, дузи, гуфдирәј мәрд ишму дузи. Чәһм јү хуб нисә вәдироморә, э сәр бәһәм буровһо кор нисди.

Зән: Расд гуфдирә? Һә дуз вәдиромори ки, балам *(Һәрә, вәдәшәндәни пул, дорәни)*. Э шориһо бијовојм э хунәшму. Худо кукмәрә биғисмәт мәсохо. *(Вадарафдани)*

Раби: Хош омори. *(Эри хүшдә)* Корһои, дијә, чү гујум, һәр чүтам гири офдә гәрәки. *(Хундәни. Дироморәни ја һәшл)*

Һәшл: Дәдәјму фүрсори мәрә, бура виниш мугу, раби тилисимә варасдигә.

Раби: Дәдәшму кини, балајмә?

Һәшл: Дәдәјму дијә, Овғоил зән Шәфәлијо.

Раби: Э балам, минкин дит дијә. Биһил варасум, бәғдә мијој имбәри гу. *(Һәрә)* Эз дәдәшму гу, балајмә, у кәрг тү овордәбириһо, гу вирихди рафди, имуһој бијо ја кәргигә,

гәнәтһој ју бурра бијори, тилисим варасу. Нәбутә һәмәл нисә оморә, һә нүвүсләнүм һә пузмиш бирә. Данүсди?!

Һәил: Бошгу. (*Вадарафдәни*)

Раби: Хунә оворуһо динч ниһилүт имурә, дијә. (*Јә кам Түро хундәни*) Һи...һи...һә һәчу чүтар ә Түро нүвүслә оморигә томом, дуз исәһәтинә корһо һә һәчуни. Чүтам ки Јәшәһијо һәнови гуфдири: "Јә руз мијов, дәдәј баларә нишиноху, бала - дәдәјә, һүломһо хәрәбә имбу, хәлғһо ә јәки мијәфдону", - томом һәчуни. Оммо әз хәјәл Јәшәһијо һәнови јә гоф вадарафди. Мә имбисдорумгә ә чигәј ән у, мугуфдурум - "Јисроилһо! Һәммәј ән и корһо әз һовунһошмуни, тәһәди сохит әри һовунһошмурә копоро сохдә, бурајт әки одоми Худои - әки раби Илијоһу, мүзд јүрә зијодтә дорә һовунһошмурә копорә сохит". Әгәр Јәшәһијо һәнови и гофләрә ә сәр гофһој хүшдә зијод мисохдгә, јоғин, дијә, кормә бәһәм, рач, рәһәт вә бәхдәвәр имбисдо. (*Һәрә*) Һәчинигәш јәһәним кормә хәрәб нисди һо, сәбәһ тә шәһонгум мүһләт сәр хорусдәш нисди мәрә. Дү бәхши и салдати вәчирәики офдори ә ғәриш хәләиғ, и ғушу-ғушуһо, и гиснәиһо, и довһоһо кор мәрә амбар гурун сохдәт. Һә Түро дәниширә, һә һәјкәл һә тилисим сохдәни. (*Јәвош вахүшдәни*). Һәр руз мивини таза һәрүчо, зәнһо, мәрдһо һәммә әкимәнүт. Јәки әри толоғ дорә јә нәбутә толоғ висдорә, јәки әри јүрә һәил бирә, јәки әри ә шүвәр хүшдәрәвоз дусл бирә, әхирки хубә кори, ә чун балајмә.

Зоволун: (*дираморәни*) : Сәбәһтү ә хәјр бу, раби. И чү кори тү ә сәр иму овурдәј? Бәбә вој гәрдо, һәчиш кор имбу?

Раби: Чү бири, балајмә, чүи әхи?

Зоволун: Ә раби, һәчи кор нибу, ә Худоки. Кук духдәрә бәгәлмиш сохди әдәј хосдә, тү гуфдирәј ә дәдәшү, һәмәл нијов, бүзүғһошу ник нисди? Һәчи кор нибу ки. Тү јә чорә сох ә хунәј ән уһо јә шорә хәбәр фүрс, мүзд түш әз мә мирасу.

Раби: Ә балајмә, мәнлуғ чү кори, ә Түро нүвүсдиһорә гуфдирәм. Имуһој тү гуфдирә бәғдә (*Һәрә*) бошгу. Әнчәғ дан ки,

уш эз хотур бэбэшму э мэрэвоз новири гуфдирэ иһо, нэбугэ э гучһорово зиш э сэр-бәһәм нијомо.

Зоволун: Хунэјтү овору, једов һәчи, дијә. Нэбугэ иш кори э һүлом, тү әдәј зән хосдә бијој эз кәс пүрси, эгә у рази бисдогә зән хоһ, нәбисдогә нәһ? (*Һәрә*) Дијә, раби, амбар разинүм. (*Вәдәшәндәни пул дорәни*). Гијо, иш мүзд тү. Мә мурам һәјсәһәт дәдәј ән уһорә имфүрсүм, тү корә дузәлтмиш сох. Соғ боши.

Раби: Соғ боши. (*Пулә висдорәни. Зоволун вадарафдәни*). Әчәб кори, дәс никәнүт. Сәбәһ бијо имуһој јәкигәрә дәсдур дүм. Әхирки, дијә, э и гиснәјә мәһәлһо һәр чүтам гири э рәһ мурајм. (*Дироморәни Шәлмү вә куқјү Һизгил*).

Шәлмү: Руз тү э хәјр бу, раби Илијоһу, һәмәл мијов?

Раби: Әғибәт ишму э хәјр бу, борух һәбо! Гирор, гирорит, гирорит нүшит (*дүшәғһорә дүз сахдәни*).

Шәлмү: Мүнүшим, мүнүшим, инчимиш мәбош, раби Илијоһу.

Раби: Нүшит, нүшит. (*Нүшдәнүт*). Нә әчәб имурә э јор овордәјт, балам.

Шәлмү: Кирә, түрә? Түрә эз јор хүшдә ки мэдәшәнү, раби?

Раби: Нәһ, нәһ, һәс-бәшолум, мә э дүлһо нисә гуфдирәнүм, һәс-бәшолум. Һәлбәт, борух һәшим, мәрә һич мәһәлиш эз јор нәвәдәшәндәјт. (*Ғәјлон сухундәни*). Һәр вәхд чүтар лојиг һисдиһорә хуно э һүрмәт ишму әдәјм э рәһ рафдә, дүшмәһојтү э у тарафһо мәварасугу, һәс-бәшолум.

Шәлмү: Нәһ, э чунтү, раби Илијоһу, иму һәмишә э хәјолтүним. Һәлә имбурузиш нәвоисд мәрә түрә инчимиш сохум, мә хүшдәнимә вәхүшдүм оморум э һүрмәт тү.

Раби: Һүрмәт түрә Худој Овроһом, Јисһоғ вә Јәһәғүв зијод сохо. Иму јәкирә эз расдәкиш нијо эз јор вәдәшәним, чүнки э мәсәләһо чү гуфдирәбу, тум шәндә бәғдә ворущ гәрәк бирәниһорә хуно, имуш дү јәкирә һәчу гәрәк бирәним.

Шалмү: Дузи гофһојтү, раби Илијоһу, чүтам ки һәјсәһәт тү мәрә гәрәк һисдиһорә хуно, һәчү мәш түрә јә сәһәт бәғдәиғә гәрәк имбошум, әри...

Раби: (*ә ғирог*) Данүсланүм әхи. (*Әз Шалмү*) Һәлбәттә, и чү гофи.

Шалмү: Әри, мә, раби, әки тү әри јә ғуллуғ оморәм... Мә данүсланүм ғуллуғмә јә бобот сәр-ғәришә ғуллуғиш һисдиғә, әз тараф тү ә сәр бәһәм мијов, чүнки ә ихдијортү дәри, раби.

Раби: Һәлбәттә, и чү гофи. Ә ихдијормә дәбирә бәғдә, ә сәр чүммә.

Шалмү: Амбар соғ боши, раби. Мәш урә пүшоки данүслә оморәм әки тү әри ғуллуғмә. Ини ки, мәрә воислә әри ән и кукмә һизғил зән бијорум. Әри тү чүтар оморә?

Раби: Амбар хуб, Худо вәровуно ники, хуби.

Шалмү: Әри... имуһој... Мә шинирәм, раби, әри тү коғоз омори гуфдирә әз у товун ки, Јовдо кук Ифрәим ә салдати рафдәбуһо, Худо никиһој хүшдәрә бијоро, мүрди гуфдирә, (*Һепонятно?*) јәһәним күшдә омори гуфдирә. Имуһој һәлбәттә зән ән у бијә мундә һисди, кукмәш бијә мәрди, мәғүрдим муту миһосд. (*Һәрә*) Мә һәчи данүсләнүмһо, раби, инчо јә чәтини нисди, чүнки әгәр коғозиш нә оморигә, ки данүслә урә ә и 4 сал чү биригә. Уш... гәнә ә ихдијортү дәри, тү даниһорә хуно... әхирки, дијә.

Раби: Әри Шалмү, тү чү гуфдирәбири сәр ғәришијә кори, чүнки коғоз... коғоз нә омори, бәғдә ки...

Шалмү: (*гоф јүрә буррани*) Мә пүшојјүрә гуфдирүм ки, раби, нә оморигәш, кор ә дәстү дәри. Әри тү һәсонти, тү даниһорә хуно мисохи. Имуш ә јәки ә рәһ мурајм. Әз товун шоһодһо-чиһош гуфдирәнигә, мә әз сәр имбәрүм, ғәјғу мәкәш. Урәш дан ки, мүздтү мүзди, ғәјғу мәкәш.

Раби: Һәлбәттә, и чү гофи, әнчәғ... амбар чәтинә кори... Түро и корә...

Шалмү: (*гоф жүрә буррани*) Түролуғә чү кори инчо, ә мәрд. Бәғдә, јакигә, Түрош ә дәстү, тү хүшләнитү хубтә милани рәһјурә. Саз ә дәс саз зәрәгор уjnәмиш мисоxу. Јәкигә инчо ја шәфдијә кор нисди ки, һич нә мүрдигәш, коғозиш нә оморигәш, шоһод әләј шоһоди хүшдәрә дорә. Урә мә миланум ә јүрәвоз - һәкисиф јәһәни ит һәкүл. Јәкигә, раби, тү данүсдәни ки, кәлә мәрд Ифрәим мүрди, ғәрдһо-ғәмһој хәләиғәш нәдорә. Әз јә тарафһо и ғәрдһо, әз ја тарафигә и гиснәиһо - у кәлә зән чү сохдәнини? Бәғә һовун нисди һәрүсәш гиснә һишдә? Һәри тү гу, раби, лап биним ки Јовдо соғи, әхи ә и гиснәијә мәһәлһо у гиснәһорә һәрүс әри чүи? Һәчу нисди?

Раби: У дузи, әри, гәнә, дијә...

Шалмү: Әз товун мүздтү гуфдирәнигә, раби...

Раби: Нәһ, һәс бәшолум, нәһ, гәнә ки шоһодһо...

Шалмү: Тү ғәјғүј ән урә мәкәш, раби, гоф ә буру нивәдаров. Мәш јәкәм бәғдә әз инчо рафдәнинүм сәлт ә хунәрәвоз ә Боку. Инчо, дијә, ә алуш-вәрүш хәјр нәдә. Түрә дүләпәсә бирә ғәрәк нисди. Шоһод мүһкәмә одомини, Худо тәрсә одомини.

Раби: Дијә чү гујум. Әгәр шоһодһорә тү әз сәр бәрдә данүсдигә... бошгу... гуфдиримһорә хуно иму јәкирә ғәрәким.

Шалмү: Әри, балајтү муно, раби Илијоһу. Һәр корә әз тараф дули мә ә рәһ мибәрүм, ғәјғу мәкәш. (*Әз Һизғил*) Вәхи, вәхи зүгә, дијә раби Илијоһурә инчимиш мәсох. Зүтә у кука, иму ә јүрәвоз гоф сохдимһорә зу вәги бијор.

Һизғил: Бошгу, пул чи һәјсәһәт дорә ғәрәки, нәбугә?

Шалмү: Нәһ, нәһ, чү хундә тү? Бәғдә, бәғдә, бәлки һәлә шоһоди нисә дорәнбу. Зүтә бура. (*Һизғил вадарфдәни*). Әри, раби Илијоһу, ә чун балајтү, ғәјғүј һичиш мәбәругу түрә. (*Һәрә*) Ихдилот сох винүм кәјф ишму чүтамигә, чүтар ә рәһ рафдәнитгә.

Раби: Әз дәвләт ишму, әз дәвләт Худо әләјм ә рәһ рафдә, ә кумәки Ғудушә-борухһурәвоз кәсоди чи нисди.

Шалмү: Худо јакирәш кәсоди, јүхсүли мәдо. Әри чүн мәни, чүн түни һәјби ә әзини вәхдһо кәсоди дирә. Һәри, раби, кор әни толоғһо чиһо чүтами?

Раби: Толоғи, дијә. Вәхүшдәнүт оморәнүт, ки шүвәр мә ә мәрәвоз ә рәһ нисә рафдә, толоғ мәрә ди. Мәш, дијә, чорәјмә чүи, јакигә ә и гиснәјә мәһәл, тү чү гуфдирәбири и гиснәһорә зән әри чүи. Овурдәнүм һәчи һәрәшүрә дуз сохдәнүм, толоғ ишүрә дорәнүм, һишдәнүт рафдә.

Шалмү: Дузи, дузи. Ини, дијә, гиснәи гуфдирә һәјсәһәт һәр корә ә гәрдән мәгүрү, әри шоһоди дорәш. Јә мәһинә хурәк хунәјурә мүдүм ә рәһ мидәкүнүм.

Раби: Әри, уш мисвојә кори. Кифләт мәрдә әдәјт әз гиснәи хилос сохдә.

(Дироморәни әвали зән)

Раби: *(әз зән)* Бијо, бочи, бијо. Ә һисобәвоз мә јә чүкләлә доһут бирәм. Бәғдә тү рафдә бәғдә, хотур ишмүрә һишдә нибуки, вәгүрдәм кәлә Түрорә, фәм сохдәм. Лап амбар әдәј хуб вәдироморә. Милих нә Сипро, әхир ишу ники.

Зән: Хотур, гәвил ишмүрә, ән кукһојтүрә Худо доро, әри кукһојтү гәрдо, һәмишә шориһо виношит. Худо говләи вокуно әри һәммә кукһој Исроили. *(Вадарафдәни)*

Шалмү: *(хәндүсдә)* Һәри имуһој гу винүм, раби, кәјфтү ә и оморәнүтһо һәрүшорәвоз чүтаригә.

Раби: Нәһ, ә чун балајтү *(хәндәгули)*, ә у корһорәвоз һәрәјмә нисди.

Шалмү: *(хәндүсдәни)* Мә данүсданүм һәрәјтү нибу, имуһој гәнә әз зир чүмилә... һәчилә *(хәндүсдә)* би...би...на... чи...

Раби: *(хәндәгули)* Нәһ, ә чун балајтү. Ғәрпүзә пинғол зәри гуфдирә, чү ләзәт. Ғәрпүзә пара сохдә, ғәд јүрә хурдә, ләзәт јүрә дирә гәрәки.

Шалмү: *(сэхдэ хэндэ)* һә...һә... гэр...нүз һә...һә, лэзэт жүрә дирә...
Э гүш, раби, корһо дәриһо.

(Дироморәни косибә мәрд Гәврил)

Гәврил: Шолум һәлихим.

Шалмү: *(хәндәрә појундә)* һәлихим шолум! Бијо, нүш.

Гәврил: *(нимә нүшдә)* Валлах, раби, нәсланүм һич и болој сәрмәрә чүтариш ихдилот сохумгә. Ини Шәлмүш, борух һәшим, инчои. Чәндбојгәш сәр әни гофә воровундәм әкишму, һә һәчу нимәлит мунди. Косибүм, пирүм, һәр чү һисдүм әз Худо разинүм, әнчәг динчи нисди. Гоф духдәрмәрә әдәмбүрүм гуфдирә... һәрүс ән Овроһом Шәлбәтә. Худо ә сәрмә гәзәб рихунди, чү сохум. Һәлбәтә әри ән у һәчу нүвүслә омори.

Шалмү: Һәри, шинирәјм, шүвәрјү күшдә омори ә сәвдәгәри рафдәки. Дузи, раби, һәчуни, әри, күшдә омори.

Гәврил: Әри, имуһој дуз 4 сали духдәрмә гузәт сохди шүвәр хүшдәрә. Имуһој ки жоғин субит бири әз һәр тараф, һәлбәтә Худо һәчу нүвүслә бирә-бирәј, күшдә омори гуфдирә. Мәш оморәм гүрдәм ки, ини 4 сал гузәт сохди, мүрдәиш шәки нисди, рәһә дит духдәрмәрә буров.

Шалмү: Чүтар?

Гәврил: Һәчи, дијә. Косибеш һисдүмгә мидорум һәр чүтар гири. Уһо гүрдәт ки, нәһ... Јомомо бијо вәгүрдә бијов.

Раби: Һоғудүш борухһу данүсдәни сохдәј хүшдәрә. Тү, Гәврил, данүсдәни ки, Овроһом чүтари одоминигә, сәһиб нун, ә кумәки Худорәвоз, сәһиб дәвләт. Һич мүгүнчү ми ә руј поисдә. Бошгу 4 сал гузәт сохди, унғәдәјгәш гузәт сохугу. Э Түројму нүвүсдиһо һадәти, бијо у бироригә ә јомомои вәгүрү.

Гәврил: Әхи и кукигә һәлә чүкләи, нибуһо кори, һовуни 10 сал духдәрә ә ғузәт һишдә.

Раби: Һәс бәшолум, и чү гофи? Һәчәл зән чүи ә пүшој дин Түро? Зән овсарлүни - чичово кәширигә, һәчуново бијо буров.

Һич буһо кори, һәрүс чүн Овроһоми мәрдә ә хунәј мәрдум дәшәни?

Шәлмү: И нәшәһрә кори. Тү и һовунә корә мәсох. Кәләи кук мүрди, бошгу, ја 4 салигәш појугу, чүклә кук кәлә бу, ғис ишу томом бу. Нәбугә тү мурај һәрүс мәрдә әз хунәјү мәдәшәни, кукјү мүрди гуфдирә. И Худо нә вәтовуһо кори.

Гәврил: Әхи...

Раби: Нәһ, һәс бәшолум, һовунә кори, һәмәл нијов, һәс бәшолум.

Гәврил: *(вахушдәни)* Әһ... Чү сохум... Ишмуш һәчи... *(вадарәфдәни)*

Шәлмү: Дирәни, раби, әхи ә **чүј** тү гувонмиш бирәј гу. **Чухдән** мүрди шүвәрјү - рәһә нисә дорә, 10 салигәш појугу, чунјү вадаравгу.

(Дироморәнүт Һизғил вә Ишмоһил)

Ишмоһил: Руз ишму ә хәјр бу!

Шәлмү: Әғибәт тү ә хәјр бу, гирор, гирор нүш *(нүшдәнүт)*. Вомундим түрә әз гузәт сохдә ки, хунәјгү һәрүси бијәфдоно түрә *(һәрә)*. Әри имуһој түш кәс нисди, мә ә тү гуфдурумһорә хуно, иму ә јәки ә рәһ мурајм, гиснәјә салһои, ғуллуғ дү јәкирә воровундә гәрәки, ә рәһ рафдә гәрәки.

Раби: Әри, ә Түро нүвүсдиһорә хуно, инсонһо һәммә ја бирори. һәммә кук ја мәрдүт. һәр мәрд бијо әз дәс хүшдә вәроморәирә әз данүсдәј хүшдә ә јәки кумәки сохут. Имуһој түш әз дәстү вәроморәрә хуно мисохи, уш Шәлмүш кумәки лоһиғ һисдиһорә хуно мүдү.

Ишмоһил: Бошгу, ишму гуфдирә бәғдә мә чү гуфдирәнүм.

Шәлмү: Имуһој, Ишмоһил, кор һәчини. Раби Илијоһу коғоз минүвүсү ки, Јовдо кук Ифрәим ә салдати рафдәбуһо мүрди гуфдирә. И коғозә тү имбәри миди ә хунәшү, шоһоди миди ки,

јәһәним тү гобул сохдәј гуфдирә әз һовирһој ән у гәдә и коғозә, Јовдо мүрди гуфдирә. Ә һәчирәвоз кор бәһәм бирәни рафдә...

Ишмоһил: Бошгу. (*Ә ғирог*) Рабиш ә мәрәвоз бирә бәглә.

Шәлмү: Ә раби, тү имуһој вәги коғозә нүвүс, јә инчимиш бош, зутә корә варасим бурајм.

(*Раби сәр гүрдәни нүвүсдәрә*). (*Әз Ишмоһил*) У корһој гәрәки мәнәјтүни ә һәрәј јәки мәрәсуним. Имуһој 20 рузи, јә мәһи хурәг хунә, әхирки иму мидајм, дијә.

Һизғил: Мә бурам дәр тукурә вокунум.

Шәлмү: Бура, бура. Мә марасүм. (*Һизғил вадарафдәни*) (*Әз Ишмоһил*) Ә кумәки Худорәвоз и кор ки ә сәр бәһәм омо, имурә бәгдә јә чүклә коригәш мундәни, у лап һәсонти. Чүнки кифләт ән уһо гиснәјүт, һәр чүтар гири ә гәрдә мәгүрүт хунәрә фурухдә, и кор ки варасд гәнә хунәрәш висдорә мәнганүм ә ихдијор тү.

Ишмоһил: Бошгу, дијә. Хунәрә висдорә һәсонти, чүнки тү гуфдирәрә хуно һәм гиснәјүт, һәмигә сәһибсүзүт. Дијә, хунә әри чүи уһорә.

Шәлмү: Әри, әри. (*Әз раби*) Варасдәј? Дијә, сәхд сох.

Раби: Варасдәм, һәјсәһәт (*сахд сахдә дорәни ә Ишмоһил*). Шәлмү гуфдиһорә хуно мисохи, омон һовун ә гәрдәнтү әз ләһәјтү вәди ровундигә. Тү данүсдәни ки, һовун чуғулирә ә Түројму чү зобунә чозоигә. Әз ләһәјтү әри кәс нивәди ровуни.

Ишмоһил: Бошгу, әрһоһин бош, гәјғу мәкәш, раби.

Шәлмү: (*әз Ишмоһил*) Тү имуһој вәхи бура ә хәјол кортү бош, зутә варасим бурајм, бәгдә ә туку мијој әки мә.

Ишмоһил: Бошгу (*вахүшдәни*). Соғ бошит (*вадарафдәни*).

Шәлмү: Иш һәчи дири ки. Ә чун балајтү, раби, амбар разинүм әз тү. Имуһој биһил, Худо һишдгә, и кор ә сәр бәһәм бијов виниш ә һүрмәт тү чү сохдәнүмгә (*дәсә дәнорә пул вәгүрдәни*). Гијо, раби Илијоһу, гәнә бәгдә иму мивиним јәкирә.

Раби: Нәһ, нәһ... (*вәгүрдәни пулә*) соғ бошит. Худој һүлом ә сәр бәһәм бијоро пәшмү мәгәрдо, дәвләт ишмурә Худо зијод сохо.

Шалмү: (*вәхүшдәни*) Дијә, соғ бошит, раби, мә бурам, гәнә дәгмиш имбошум ә тү.

(*Дәс јакирә сәхд гүрдәнүт*)

3-әјмүн пәрдә

2-мүн сурәт

(**Бәгдәһо дүјүмүн сурәт әз текст әни пјес вадәшәндә бири**)

Хунәј Ифрәим әз әвалдәниш һонитә, ә јә ғироғ дәгәшди Бинјамин азарлу ә јон ју нүшди дәдәшу Ботушвәһ.

Ботушвәһ: Бәхдәвәрә Худо дүл динчһорә, шүғәм сүроинһорә һишдә сәнғә ә сәр бәдмәзолә сәрмә тиһи сохд. Чү һовун сохдәбу и сәнғәсура сәрмә, Худо мәрә ә и бәдә руз һишд? Әзизә, игилә балајмәрә, (*гирисдә*) кумәкләј пири мәрә, залум инсон һә әз ғүчоғ мә чиро сохдә бәрд ә зир ковура гулуләһој залум, ә зир тичә шимшил бәхдәвәрә залум но, (*гирисдә*) имуһој мә сәһибсүз мундум. 6 сали рафди јә дузә јоғинә хәбәр нә омори. Ки данүсдә . балајмә ә дәс коми залум офдоригә.

Бинјәмин: Ә дәдәј, әричү инғәдә гирисдә, вәс нисдими и 6 сал шәв- руз и шура һәрһорә әз чүм тү рихунди? Әри чү инғәдә пири түрә инчимиш сохдә, әри чү јарајмәрә очмиш сохдә? Вәс нисдими?

Ботушвәһ: Әј балајмә, јарајмурә Худо очмиш сохди. 6 сали сәвгилијә бирортү ә салдати залум рафди. 2 сали пирә бәбәјтү. руј кук хүшдәрә нәдирә (*гирисдә*), әри руј балајмә һәсрәт мундә-

мундә, сијә хокхој хорирә гәл гүрди, пәс мә нә гирисүм, ки гирисү, мә сәһибсүзә сәрмә чичәво бурам?

Биңјәмин: Дәдәј, гирисди гуфдирә, һол иму дәгиш бирәни нисди, әз Худоини, коми инсонһој һүлом мүрдәни нисди? Бәбәјму пирә мәрд бу, һәлбәтә Худо һәчи нүвүсди әриму, мәгирис, Худо һишдгә, довһо марасу, бирормә, Јовдош, мијов.

Ботушвәһ: *(гирисдәни)* Әј балајмә, Јовдо, сәвгилимә, коми гушһо-ғарғаһо шура һәрһој пиримәрә ә сәртү тиһи мисоһу, коми инсонһо мәрә әри хокхојтү ғурбу мисоһу, *(гирисдә)* војш, балајмә.

Биңјәмин: Дәдәј, и чү гофһои тү гуфдирәни? Әри чү сәрмәрә, мувәһ мәрә ғәриш сохдә? Нәбугә гоф-чи шинирәј? *(тик гүрдә хүшдәрә)*

Ботушвәһ: һичиш, хәләфмә, һичиш нисди, әдәм һәчи ноһоғ гирисдә. Әзимбәғдәјгә балајмә, сијә чәдур дүғәди дәгүрдә әри мә сәһиһәт бирәһини, һичиш хәләфмә. *(гирисдәни)*

Биңјәмин: Нәһ, дәдәј расдирә гу, Нәбугә һәјсәһәт ғәриш имбошум, әри чү гирисдә, дәдәј, зубош гу, гу дәдәј. Нәбугә, нәбугә, дәдәј, Јовдо бирормә мүрди? *(гирисдәни)* *(Ботушвәһиш гирисдәни)* Ә, и чү гофи, и чү кори? Әј бирормә *(дәсә ә сәр зәнү гуфдирә Ботушвәһ нәс һишдә)*.

Ботушвәһ: Војш, балајмә, һовун ән и шивән мә ғәним гәрдо залумһој түрә, и чү кор бисдо, Худо? Ләпүрһој коми дәрјо зүһбәи, коми ворвориһош бугә у хүшгә чәндәгтүрә ә и сәр хүрдә дәдәј имбурбуну? *(гирисдә)*

Биңјәмин: Әһ бирормә, *(гирисдә)* дәдәј, пәс тә имуһој әри мә әри чү нә гуфдирәј.

Ботушвәһ: Мәгирис, балајмә, дәгәрд хиники нә вохуру ә тү, мәгирис, балајмә, Худо әри му һәчи нүвүсди, әри тү

мугуфдүрүмгә тү чү сохдәнбири, бәхдәвәрә инсонһо хәбәр бәди балајмәрә овордә әри мә дүлмәрә јара сохдүт, имид мәрә буррурут, имуһој хәләфмә, мәһтәлүм кор Мәлкәрә чүтар сохум гә?

Биңјәмин: Әх Худо (*јәкам әрә*) әгә дәдәј јоғини хәбәр данүсләнигә ки Јовдо мүрди, әри чү ноһоғ һишдә ә хунәјтү духдәр хәлгә. Әгә војсләнигә јүрә рафдә, ихдијор ди биһилү буrow ә хунәј бәбәј хүшдә. Ноһоғ әри чү ә и гиснәји ә ғәриш дәрд зәһмәт иму домуну.

Ботушвәһ: И чү әғүлсүзә гофи тү гуфдирәни балајмә, мә һәрүс овордәм, кәлә сохдәм, имбуруз мә вәгүрдүмгә әз хунә вәдәшәндүмгә хәләиғһо чү мугујут, Мәлкә һәрүс һәмило кукмә буrow әри кәшһојгә зән бу, буrow әри кәшһојгә һәрүс бу, ирә чүтар дүлмә ғобул мисоху хәләфмә, хәләиғһиш чү мугујут?

Биңјәмин: Дузи дәдәј, хәләиғһо һәрәбә чарусдә бәғдә рәһ нушу дорәнүт. Комиһо омори әз рузһој тәнги тү хәбәр вәгүрдики, имуһој әри ән и кор түрә гинәмиш сохут? Тү чү тәһәр ә һовун ән у мидарај, урә ә и гиснәјә хунә импојуну? Тү дәрд түрәш ә рәһ бәрдә нәсдә, и азарлујә дүлмә һәршһојтүрәш вотовусдә нәсдә, пәс һәршһој ән урә чү тәһәр вотовусдәнини?

Ботушвәһ: Нәһ, хәләфмә, дүлмә у корә ғобул нисоху, ә дин Түројму вәриһорә хуно, мә урә әз хунәјму һәрзо нисохум, тү бијо урә јомомо вәгири балајмә, әз рабиш пүрсирәм.

Биңјәмин: Чүтам, јомомо, дәдәј? Ә чү әғүләвоз? Мә һалә 15 салаш нисдүм. Мәлкә имуһој 21 салаи. Ә чү фикирәвоз мә урә вәгүрдә миданум? (*һәрә*) Тү әдәј дирәки мә сәхд азарлунум, дүлмә ә үзгә фикирһојгәји, әри чү ноһоғ духдәр хәлгә ә мә дәниширә һишдә? Јәкигәки тү һалә јоғин нәсдә, бәлки һалә Јовдо соғ бу, оморәнбу вәдироморәнбу.

Ботушвәһ: Бирортү, балајмә, сог имбисдога мә ә сәрмә хок әри чү мөкундум, нәһ, хәләфмә, рабиш әләј гуфдирә дәрл салиш нисди. Имуһој чү бирәнини 6 сал ә шүвәр хүшдә дәнишири јә салигәш доһом мүдү мүнүшү тә тү 16 сала бирә. Нәбугә, хәләфмә, һәрүсмәрә әз хунә вәдәбәрләгор нислүм.

Бинјәмин: Әри чү ингәдә вогоруш сохдә, дәләј? Тү ә ки имид дошдә, әри ки таза зинләгуни хосдә? Бирә-нәбирә сүрхһо, нүгрәһорә фурухдәјм хурдәјм, әзимбәгләјгә чү сохдәниним, ки дошләнини...? Нә јүш Мәлкә рази нибу.

Ботушвәһ: Мәлкә? Һәчәл зән чүи ә пүшој дин Түро, ә пүшој һәдәт гоф соху. Һәмишә әз кәләтәһош шинирәјм ки зән - овсарлүни гуфдирә, чичово кәширүтгә ә унчо бијо буров. Тү бијо ә гәрдә вәги, хәләфмә.

Бинјәмин: Руримәрә һәл мәсох, дәләј, мә ә гәрдә вәгүрүмһо нислүм, хотур Худо, гоф сохдә нәсланум, мәргә әз хүшдә әдәм нәзник дирә. Ихдијор ди буров ә хунәј бәбәј хүшдә.

Ботушвәһ: Ох, хок варафд ә сәрмә, чү сохум хәләфмә, чү сохум?
(*дироморәни Мәлкә гирисдә-гирисдә*)

Мәлкә: (*гирисдә*) Һовун мә иһорә ғәним гәрдо, әри чү дәс нәс вәгүрдәнүт әз јәхән мә? Оморәт Һәләво бирәт ә мә. (*гирисдә*)

Ботушвәһ: Мәгирис, балајмә, бијо нүш, мәгирис, һовун шүвәртү мијосд у залумһорә ғәним бирә, түрә ә зир ән и һәрс дәишдәи. Чү сохум, Худо ә сәрмә сәнғ рихунди. Воисдәнигә түрә, балајмә, мә пүшој түрә нәс гүрдәнүм. Расди, ә дин Түрорәвоз кәлә кукмә мүрдә нисди, чүклә кукмә бијо түрә јомомо вәгүрү, имуһој Бинјәминиш јоғинә хәбәр нәданүслә ә гәрдә нәс вәгүрдә, әри пиримәш ки, лоһиғ нисди, чәнғәдә гиснәш нислүмгә, мә һәрүсмәрә ә хунәј мәрлүм докунум, чүммә дирә-дирә. Чорәјмә чүи, балајмә гәрдош, мидам түрә ихдијор дорә әри рафдә.

Малкә: Ә дәј, чүтам тү сәрсонә сәрмәрә ә ихдијормә вәнгәсдә әз хунәјтү пиш сохдәни? Чүтар дусди шүвәрмәрә әз моғбунә дүлмә вәләшәнүм, бурам әри кәсигә зән бошум? Чүтар мә и 6 сали рихдә һәршорә вәчинүм, говурәј шүвәрмәрә гәл вәгүрдә әри кәшојгә зән бошум? Расди, мә данүсдәнүм, ишмурә чәтинини, һүлом гиснәјүт, мә ә јон ишму поисдә чәнғәдә әришму зәһмәти. Бовор сох, хүсүрмә, мә тәхсиркор нисдүм, ә мә миһилло сохит. Чү сохүм, мә бәдмәзол бисдорум, гиснәһирәш, тәшнәһирәш, һәммәрә митовусдум әгә... (*гирисдәни*)

Ботушвәһ: Мәгирис, балајмә гәрдош, мә шинохдәнүм сүрхүнә дүл түрә, мә данүсдәнүм һәсүлмәнди түрә, чү сохум, әри мә һәлбәттә һәчи нүвүсдә омори, мидај рафдә балајмә. Худо түрә ә чигәј шүвәртүш бугә шоријә руз до, мозоллу сохо. (*гирисдә*)

Бинјәмин: (*бирдән*) Әј, дәдәј, мүрдүм, поит, мүрдүм, әј... әј...
(*Ботушвәһ вә Малкә сахд гүрдәнүт јүрә*)

Ботушвәһ: Мәтәрс, мәтәрс, хәләфмә, әј Худо, и тәкә асдарләрәш бугә биһил әри мә ишүғ дорә.

Бинјәмин: Нәһ, дәдәј, минкин нисди, мәрг... әј, вомундум, дәдәј.

Ботушвәһ: (*тәрсирә*) һичиш нисди, хәләфмә, мәтәрс, војш гиснәи тәшнәирә, гулләһо сури сәхд азарлуһорә ки хуб мисоһу әз тү гәјр, Худо? Дәгәрд хәләфмә... јовошләј... јәкәм рәһәт бош.
(*Дәгәрдундәнүт јәвош рәһәт бирәрә хуно*) Чү сохум, хәләфмә, чү хок вокунум ә сәрмә? (*һәрә*) чүтам бирәнини, чү бирәнини? (*һәрә*) Војә сохдәнигә, балајмә гәрдош, мидај рафдә, чорәјмә чүи?

Малкә: (*гирјо ә бугәз вәпичирә*) Миһилло сох, хүсүрмә. Чү сохдәмгә миһилло сох. Бовор сохит, тәхсир әмә нәвәри, мә гәнә ишмурә әз јор нивәләшәнүм әз хотур хокһој шүвәрмә. (*гирисдә, аморәни рујә Бинјәмин*) Миһилло сох түш, шор соғ вәхизош. (*әз хүсүр*) Дүборәш миһилло сох, хүсүрмә (*моч сахдәни*), Худо һовун ән у һәршојтүрә әз чүгулһо висдоно.

Ботушвәд: (*гирисдәни*) Бура, балајмә, Худо әхир түрәш бугә ник сохо ә хотур сүрхи дүлтү. Бура, балајмә.
(*гирисдә Мәлкә вадарафдәни*)

Ботушвәд: (*сәхд гирисдә*) Војш, хәләфмә, војш.

Бијәмин: Вәсси, дәдәј, мәгирис, вәсси, дијә, ә чүм тү һәрс нидомуну әри ә сәр јөзугә сәрмә рихундә, вәсси.

Ботушвәд: Худо тә имуһој һәчәл до мәрә, хәләфмә. Ә чигәј һәммә исәһәт јә түлләји мәрә. (*һәрә - гирисдә*) Мәтәрс, хәләфмә, ничиш нибу.

Бијәмин: Нәһ, дәдәј, дијә, гиросди, вәсси, әз мә чи нибу, мәргә әдәм дирә,... мәргә... сәхд ги мәрә.

Ботушвәд: (*гурдәни јүрә, сәхд гирисдә*) Мәтәрс, балајмә, и бәхләвәрә Худо, и чү кори ә сәрмә овордәни, һәзизә балајмәрә бәрди, пирә шүвәрмәрә бәрди. (*гирисдә*) Чүтам, чүтам, тәһнолә, тәһно дор ә вишә вәбирәниһорә хуно, хәләфмә, ә ғәриш ән и чор тиһинә дувор мүнүшүм. Хотур Худорә хосләнигә, ә чигәјтү мәрә фүрс һәзизә балајмә. чүн мә, биһил мәллә мүрүм, у хуб имбу (*гирисдә*) Чағдә сијә чадурә чүтар ә сәр мә дәгәрдүндәнинүм, балајмә. Комини ғәнәтсүзә ғушһо рәһм имбәрүт ә сәр јәзугә пирә сәрмә, түрә әз пүшој мәрғ хилос мисохут, әј әзизә балаләјмә.

Бијәмин: Нәһ, дәдәј, минкин нисди, дәс вәги, һәр чүтар гири сәр түрә дор, мә әдәм рафдә, чорә нисди... мәрғ нәзники, дәдәј... дәдәј... годоволим... мәрә ги... мәрә...ги.
(*гурдәни хуб, мүрдәни*)

Ботушвәд: (*вәнгәсдәни хүшдәрә, гирисдәни*) Војш, хәләфмә, һәзизә балаләјмә, һәсәдәрәј һәсмуимә! (*гирисдәни*) И чү кор бисдо, и бирәһнә вәриһорә, дуворһо, и торикә пәнчәрәһо, и чү чүрә мәрғ

- и чү кәлә дәрди, ки мотову!? (гирисдәни) Чүтар бирәнини, чү сохдәнинүм и, хәләфләймә!? (гирисдәни)... Һәршој чүм тә соғ һисдүм нипоју. Војш, балаһојмә! Тәхсир киһо бисдо ә сәрмә рихд!?
(гирисдә)

Әхир сәјмүн пәрдә

4-мүн пәрдә

1917 сәл

Рәһ. Ә мигләј рәһ, буруна вәдироморә, поисди чүклә вишалуг. Әз пәсәј ән у рәһ, хүшдәрә бурмиш дорә, вәдироморәни әз и тарафигә. Вәдинүт чүклә доғһо вишәһо.

Јәки әз гәчәғһо - Шәбәтәј - вәдироморәни әз јон кулә. Әдәт аморә сәс туп-гулулә.

Шәбәтәј: (Дәниширәни ә тарафһо, фам сохдәни дурһорә, фит зәрәни) - фу...ј...ј...ј... (дирәни һәрмәһ хүшдәрә) О...дә, һеј...ј, инчо бијо... инчо бијо, сәр түрә ғуз ги. (И тарафигәрә фам сохдәни) И чү гәһри-ғәзәби... гүјгә сәлт ов бурра омори. һич кәс вәди нисди. (Оморәни һәрмәһјү Нисим) Чү хәбәри әз у тарафһо? һичиш гүјгә вәди нисди.

Нисим: Ки чингир бири, ә зир ән и туп-гулулә ә рәһ бијофдону? һишдәнүт бәгә имурә? Ә ғироғ кәлә гунәи дәсдәј вәкилиһо јә чәндирә сүјмиш сохдәт, хубә ов зәрәт. Иму, чү коригә, имбуруз һаләм һичиш нәдирим. Оммо, сән үләсән, и болшевикһо ә и һәрәһо омогә сәлт нун иму бурра мијов.

Шәбәтәј: У дузи. Ә и бәғһорәвоз зиһисдә рәһәти. Чү тәфиһәти дәри һәрәјму. Иму сүјмиш сохдәним? Ишүш әдәт сүјмиш сохдә. Уһо ә шәһәр, ә кәнт, иму ә рәһ, әнчәғ...

Нисим: Чү “энчэг” базлуғини инчо. Сән үлэсэн, болшевикхо омогә иму соғ нимуним. Ә падшоһјәтиш, ә иһош бирәјму сарфи. Һәрмәһим, дијә... Оммо уһорә, у болшевикһорә, гуфдирәнүт, воисдә һәммәрә гәјчи зәнүт.

Шәбәтәј: У дузи.

(әз дур сәс аморәни.)

(Сәс әз дур) Әдә... Һәј..ј. Инчо бијојт.

Шәбәтәј: Кәш, гүјгә чи һисди. *(воисдә буровт)*

(дираморәни Шәфадидјо)

Шәфадидјо: *(тәһәди).* Һәчи кор нибу. Ишму инчо әрхоһин поисдәјт әдәјт ихдилот сохдә, оммо әз Хочмәс әдәт болшевикхо оморә.

Нисим: Һәри чү сохим бәгдә. Ә чәһәндәм бијовгу.

Шәфадидјо: Нәһ, бирор, иму гәрдхундим... Имбуруз бәг ә хунәј хүшдә һорәј зәри дәсдибошиһојмурә, хуб гәдәһ кәшири ә ишү. Оммо тәвәғәш сохди, ки иму ә чүрһәтәвоз гәрәул сохим, чәнг бәрим, нәһилим болшевикһорә инчо оморә.

Нисим: Болшевик, болшевик гуфдирәни тү, оммо әхи әз у гәјр имурә сәниһәт имуш һисди. Әз сәбәһ јә чи ә дәс иму нә офдори. Һәчи кор бирә?

Шәбәтәј: Гүрдә одомиһорәш һишдәнит рәһә сохдә, чүи и иму, ә бәг кумәки сохдәгори.

Шәфадидјо: Нәһ, бирор, дијә, дир сохдә һәмәл нијов. Бәг, кәләһој чәһмәт - һәммә имид хүшдәрә ә сәр иму вонорәт. Кәлә һоширһој шәһәр хәјли пул чиро сохдәт әри јәрәғ-сәдәғ.

Нисим: Энчэг, эхи...

Шэфалијо: Урә мә данүсдәнүм, әј. һәчи сохдә гәрәки ки, һәм ә болшевикһорәвоз чәнг гирим, һәмигә сәниһәт имурәш сохим. Дијә, кәшит.

(Вадарафдәнүт)

(Дироморәни Ботушвәһ - хәсдә-мәндә. Нүшдәни ә бин кулә)

Ботушвәһ: *(Һорәј зарәни нәвәрә)* Бијо, дијә, вәчә куртолиһ, вәчә бәдмәзол, бијо, дијә. *(әри хүшдә)* Худо ә сәр иму гәзәб рихунди.

(Дироморәни сахд вомундә Довид)

Довид: Дәләј, мәрә һич минкин нисли, појһојмә әләј гичов-гичов дорә *(нүшдәни)*. Заниһојмә јара бирәт.

Ботушвәһ: Нүш, хәләфмә, нүш. Јарајмурә Худо очмиш сохди, балајмә. Бәхләвәрә Худо дүл динчһорә, шүғәм сүроиһорә һишлә, сәнғә ә сәр бәдмәзолә сәрмә тиһи сохд. Чү һовун сохдәбу и сәнғәсура сәрмә? И игилә, бујуртмәјә балајмәрә *(гирисдә)*, кумәкләј пиримәрә, залумә падшоһ бәрд ә зир коврә гулуләј залум, ә зир тичә шимшил гәсобһо но. Шүвәрә ә унчо *(бурбундәни рујә расд)*, ә у хәрәбә ватан ғоврә сохдум. Хәләфә ә хунәј хоки, һәрүсә ә хунәј мәрдүм дәкүндүм *(гирисдә)*. Чичәво бәрүм сәрмәрә? *(гирисдәни)*

Довид: Мә вомундум эхи, дәләј. Чүтар бирәнини кор иму? Ә чә рафдәниним?

Ботушвәһ: Әчә бурајм, хәләфмә?

Довид: Тү имуһој 60 салә пирә зәни, дәләј. Омон тү нә мунди. Әчә рафдәним? Мишинохдимгә јә бирәгор, мурафдим әкијү, мә ә и базуһој һәилирәвоз кор мисохдум мидошдим хүшдәрә.

Ботушвәһ: Чумһојмә мијосд кур бирә, хәләфмә. Мә 60 салә зәнүмгә, түш һалә 9 салә һәили. Тојһојтү һалә ә и ғәтмәғәришиһош ә ғәриш рангинә палтарһо, ә сәр буһолүјә борохун бәбә әдәт ујнәмиш сохдә. Худо әриму һәчи нүвүсди. Бәбә-кәләтәләјмуш әз һәили ә зир шәлә кәлә бирәт. Ватан голутиму хәрәбә бири, кини имурә, дијә, унчо. Ә хәрәбә ватан иму хәрәбәи тиһоруги офлори, һәммә ә ғәчә-ғәчүт. Кини имурә. Гуфдирәнүт, хәләфмә, ә Боку әри косибһо сәһиб омери.

Довид: Ә чүрәвоз рафдәниним унчо, дәдәј? Пул иму нисд, чиму нисд.

Ботушвәһ: Пул имбисдогә имурә, балајмә, ә и руз әри чү мундәбирим. Ә һүкүм пуләвоз бәбәјтүрә ә чигәј кук хүшдә ә зир гулулә фүрсорут. Имуһој ишу әдәт кәјф сохдә. Пул... (*вәди бирәнүт ғәчәғһо Нисим вә Шәбәтәј - ғузә-ғуз аморәнүт*). Вәхи бурајм, хәләфмә, дири. (*вәхүшдәнүт, чарусдәнүт әри рафдә*).

Нисим: (*хәндәкимиси*) Әчә рафдә тү, ә ғәри?! Һалә пој виним. Чәнғәдәр пули.

Ботушвәһ: (*тәрсирә*) Ә һиччоиш, ғурбун појһојтү гәрдом. Косибим, әдәјм вирихдә ә һәр чој пој иму рафд.

Шәбәтәј: Вирихдәнит? Һәри, пулһорә ди виним. (*булә дорәни*)

Ботушвәһ: Һи... пул...? Пулләјму нисди, ғодоволим (*сәхд гүрдәни чибә*). Рәһм бәрит ә иму, һич кәс иму нисди. (*зирисдәни*) Ғурбун балаһошму гәрдом.

Шәбәтәј: Пәс у чүи чибә сәхд гүрдәј? Вәдәшән!

Ботушвәһ: Валлаһ, һичиш нисди. Әз зәвәр Худо, әз зәфру ишму, рәһм бәрит. Ә хотур ән и бәдмәзолә јәтимиш бугә.

Довид: Рәһм бәрит ә пирә дәләймә, јәзуғим, гиснәим. Ничкәсләјму нисди.

Шәбәтәј: Һәри, нәғүл мәхун, вәдәшән. (*гүрдәни аз гулју*). Чүн түни ғәриһорә сүрх амбар имбу.

Ботушвәһ: Ә Худо шовһо ғәрдо, нисди. (*гирисдәни минәт сахдә*)

Шәбәтәј: Мир-мир мәсох, зу бош вәдәшән, (*аз Нисим ә ғироғ*) ғуғун. (*Нисим ғәрәз гүрдә, зәрәни аз пәсәј сәр јү*)

Ботушвәһ: (*офдорәни*) Шүвәрлә хәләфмә, ә Довид!

Довид: (*шәндәни хүшдәрә ә сәр дәдәј, гирисдәни*) Дәләјләймә, дәдәј! Ој!.. Мә имуһој чүтар сохдәнинүм!?

Нисим: Бур сәс түрә, һәчиһо! (*Шәбәтәј дәсә донорә аз чиб, вәдәшәндәни јә јәјлуғ ә ғәришү 10 монәт пул.*)

Шәбәтәј: (*ғәһр*) Әһ, күпәкә виниш һо, мәш мугум һалә ә чиб ән и чү дәригә и һәчи сәхд гүрди. Нисим, гијо 10 монәт.

Нисим: Кофдара винишо. Нәһоғ јә гулуләрәш хәрч сохдум, һәјф ән у гулулә. Кәш бурајм, кәш бурајм.

Шәбәтәј: И кофкофә әз рәһ кәширә ғәрәки. (*гүрдәнүт аз ғобоју*) (*аз Довид*) Әј... чумучустак, вәхи дур бош, Нәбүгә түрәш гулулә воисдә? (*кәширәнүт зәнә ә у ғироғ*)

Довид: (*гирисдәни*) Дәдәј... дәләјләймә!... Әчә бурам? Тәһно дор ә бијобу.. мәрәш күшүтһо хуби. И чү залумини?!

Шәбәтәј: (*дирәнүт одамиһо*) Нисим, Нисим уһо кинүт. (*кәширәнүт туфәнгә*) Поит, појунит фәјтунә, нәбүгә мизәним. (*вәдарафдәнүт*)

Довид: *(гүч э бинэј кулэ)* Чүтар вирихүм? Ки рәһә имбурбуну э мә. *(гирисдәни)* Тәһно гүш э кәлэ мәјду, гиснә-тәһинә эз офло зәрду. *(гирисдәни)* Ки рәһм имбәрү?

(гәчәһно дировундут һоширһо Шалму вэ Донилэ, нүкәр ишү Шомоләш)

Шәбәтәј: *(бәмәһ зәрәни)* һәј.ј ишму э хәјол фәјтун бошит. *(эз Шалму)* һәри... вәләшән винүм. Тү әләбири лап э чүрһәтәвовз рафдә, вәди бирәни ки...

Шалму: *(тәрсирә - боворин)* Ә Худо, ә Түро сәвгәнд гәрдо нәһ. Иму әчә, уһо әчә. Уһо пој бирәһнәјүт, хәлгә сүјмиш сохдәгорһојүт. Иму - гүлһошму - эз Худо дорә кәм пара әләјм алүш-вәрүш имурә сохдә. Иму әчә, болшевикһо әчә.

Нисим: Тү әримү нәғүл мәхун. һисд-нисдә бини э и һәрә, нәбүгә пусд ишмурә сүјмиш мисохим.

Шомол: Рәһм бәрит, рәһм бәрит. Фәғирә одомини, Худо борухо сохә одомини. һәммишә тикә пара дорогори косибһорә. Рәһм бәрит.

Шәбәтәј: Рәһмә эз болшевикһо хоһ. *(эз һәрмәһһо)* Кәшит иһорә. пи ән иһо пул эз чун ширини.

Шомол: Јәзуғим, рәһм бәрит *(минәт сахдәни)*

Донил: *(э гуши-гуши Шалму)* Ди буров, хунәјмурә мәвачару, нәбүгә мүкүшүт имурә.

Шалму: *(Әз Донил)* Чү, и бәгә вәлговуши. Бәгә нә дирәт уһо. Тү даниһо корһо нисди. *(гәчәһно воисдә бәрүт иһорә. Вәди бирәни һәрмәһ гәчәһһо)*

Миши: И таза гузигорэ эзчэ офдэйт, машаллэ ишмурэ? (*дирэни Шалмурэ, шинахдэнүт гэжирэ*) Эдэ... Шэлмү? И чү кори? ... (*үдэниширэни э һэрмэһој хүшдэ*) И чү кори? Ишму нэсданит ки, и кэлэ сөвдэгэри, һэммишэ гэрэк бирэки имурэ вэрзүндэни. Чэнд каразһо пүшокиһо имурэ э бэгэвоз кор офдорэки и дузэлтмиш сохди. Ишму чү сохдэни? (*эз Шалму*) И чү кори ки, ишму э и вэхд э рэһ вэдироморэйт, мэрэ пүшоки хэбэр нэ сохдэйт?

Шэлмү: Амбар соғ боши. Э иһо варасүндэ гэрэки, иһо э и рэһ эри ки поисдэгтэ. Кэм мундэбу ки, и һэрмэһојтү имурэ пој бирэһнэһо данүсдэ нэ күшүт. Амбар разинүм. (*Эз чиб вэдэшэндэни јэ кам пул*) Бэхшлэмиш сохит и эри хүрдэ хэрчи, һэйлһо, вэгүрүтгү. Эз мэ вэ эз кукмэ. (*бурбүндэни*).

Миши: Нэһ, гэрэк нисди, соғ боши, бэгдэ мивиним гэжирэ. (*Нисим вэгүрдэни пулһорэ*) Э һэйлһо, иһорэ тэ вэгзол эз ғироғ рэһ сохдэ гэрэки, данүсдит?

Шомоил: Э Шэлмү, пэс мэрэ? Мэрэ күшүт? Гу мэрэш рэһа сохут, дијэ. (*ҒэчэҒһо э хэјал пул бэхшсэхдэјүт*)

Шэлмү: Чү, вэлговуш нисди ки. У тү, у уһо. Ишму э гэки данит. Мэ эри тү зомин бирэни нисдүм ки.

Шомоил: (*минэт э һардү тараф*) Рэһм бэрит, һэйлһојмэ јэзуғи, мүкүшүт.

Шэлмү: Мэ нэсданум, мэ нэсданум, чонум. (*эз ҒэчэҒһо*) Соғ бошит, дијэ. (*воисдэ буровт*)

Шэбэтэј: (*эз Шомоил*) Тү кэш, эн тү кортү һэчи...

Шомоил: (*минэт*) Рэһм бэрит јэзуғум. Э Шэлмү, һэчи исроили имбу? (*Кэширэ - кэширэ бэрдэнүт*).

Довид: *(тәрсира вәдираморәни аз бин кула)* Ә ләлә, ләлә, минәт сохдәнүм, һич кәс мә нисди, дәдәјмүрә һә инчо күшдәт. *(гирисдә)* Рәһә нәс шинохдәнүм, гиснәјүм хилос сох мәрә... ләлә.

Шәлмү: *(мәһтал)* Чү? Хилос? Ммә бәгәм әри ишмүрә вәчирә оморәм?... һү... хубә кори, хилос!.

Довид: Ләлә, тү пул дори хилос бисдори ки, мә чү сохум, *(минәт)* бәрит мәрәш.

Шәлмү : *(гәһр)* Пулә бәбәшму гәзонч сохдәбу әри мә, дирдифон? Ә, и појбирәһнә, кунбирәһнәрә винишо. Пулә Худо әз һәсму дуллу нә сохдијәј. Пул... пул... һәкисиф јәһәни ит һәкүл... *(аз кук хушдә)* кәш, кәш бурајм *(рафдәнүт)*

Довид: *(мундәни гирисдә - сәс гулуләһош әдәј оморә)* Чү һәсонти һәчи мүрдә. Кирә хәбәри әз и тәһә һисмәт јәтим-јәсирә һәил. Бәбә... бәбә... пәс дәдәј... дәдәј, ә чәи тү? Әри чү гәл нәс гүрдә и јәзуғә кук түрә. Зиндәими тү, дәдәј, 5 саләи мәрә шәндәј, рафдәј, әчәи тү, әчи бәхүшһојтү дәдәј, јә һәрсләш бугә рихун ә сәрмә.

(хундәни мәһәни)

1. Вәлг ливәсүз ә тәһно боғлә - һәсүл оморәм.
Хок ғобуғсүз ә ғәриш тәлү - кәлә мә бирәм.
Зүһбәј ворвори гәһр гүрд ә сәрмә - вор зә ружмәрә
Ә ғәриш вәрфһо бирәһнә вәнгәсд - и чәндәгмәрә.

2. Рәһсүз, әдәбсүз ә зир дәһно - моғбун бисдорум.
Хәчәләти нун нә ов вәгүрдә буј вошәндүм.
Мүзүһүм ми мә јәзуғә јәтим - јә сәһәтләјгәш?
Мивинүм ми ој ишүғ дүнјоһ - дү рузләјгәш?

3. Чумһојмә һәрси, појһо бирәһнә - ә ғопуһој хәлғ.
Вокунит дәрә, дәбәрит мәрә - мәсохит јәләғ.
Бәлки мүрдүм бу ғоврәјмәрә - ки сәхд мисоһу?
Нисди бәбәјмә, нисди дәдәјмә - ки гирјә соһу?

(гирисдәни)

(Оморәни Шомоил зури-зури)

Шомоил: Кук, мәгирис, мәгирис! Худо кәләи, кәш.

Довид: *(мәһтал)* Ләлә, түрә нә күшдүт? Чүтар хилос бисдори тү?
(шори)

Шомоил: Мүһләт мибисдогә ишүрә мүкүшдүт. Сәс амбарә гулуләһо омо, шәндүт мәрә вирихд. Мәш вогошдүм оморум, түрә вирихунум гуфдирә.

Довид: Соғ боши, ләлә. Чү хубә одомини тү. Ә у ғолинә ләлә минәт сохдум, гирисдүм, нә бәрд мәрә, һәлә нифриш сохд.

Шомоил: *(ах кәширә)* Әј.ј кук! Уһо јә чирәјгә тәјфәјүт. Минәт иму, ох иму әз дуворһој сәнғи гирошдәни, оммо ә мувәһ әзунихо кори нәс сохдә. Уһо “рәһмлүнүт” һәргој тү хәјр дорәненигә, һәргој әри хәјр ишу бочоруглүнигә. У ә һүкүм пуләвоз һишдә рабирә дургунә шоһоди дорә, зән кәсә әри кук хүшдә хосдиһои. У ә дәһһорәвоз, кифләтһорә ә чигәј сәләм хунәсүз, даракәтсүз һишдиһои. Тү дирәники: мә нүкәрјү бирә-бирә ә мә рәһм нә бәрд, нә гуфди мәрәш хилос соһу. Әри чү? Чүнки мә нәбирә исәһәт ә у хәјри. Мә мүрдүмгә мүзд корсохдәимә әри јү мумуну. Уһо зәлүнүт, кук, хун одомиһорә кәширәғорһојүт.

Довид: Эри, дирүм, амбар рәһмсүзи. Э одомикүш ухшәш зәрә. Урә унғәдәр пул нисди рәһә сохдут, оммо пирә ләдәймәрә һичиш нәбирә-нәбирә күшдүт.

Шомол: Эри кук, әз у тә иһо тәфиһәт нәдәри. Уһош, иһош одоми сүҗмиш сохдогһоҗүт. Уһош, иһош одоми күшдәгһоҗүт. Әнчәғ һәркишу ә ја чироҗә тәһәрәвоз (*һәрә*). Әҗ... кук, тү һәлә һәили... кәш бураҗм, кәш.

Довид: Әчә бураҗм, ләлә?

Шомол: Кәш кук, тү мәтәрс. Мә у нисдүм. Мәрә һичиш нисди әз и ғулһоҗмә ғәҗр, мә һичиш вир нисохум, кәш бураҗм. Гуфдирәнүт имурәш сәһиб нисдүт. Сәһиб ән и поҗ бирәһнәһо, ән и дәс-ғул ғәбәрһо, ән и әз Худош рәһм нәдирәтһо. Кәш, кук, бураҗм.

Довид: Кәш, ләлә. Түш бүгә әри мә сәһиб бош.

5 - мүн пәрдә

1922 сәл

Боғ детдам. Вәдини пәнчәрәһоҗ детдам вә пилокон ән детдам ә ғәриш боғ. Ә тараф расд боғ һәвз әри ов вәгүрдә, ә јонју скамеҗкә, ә сәр комики нүшди Малкә әдәҗ јаралмәси тамиз сахдә. Ә тараф чән 10-12 һәшл, кура бирә, әдәт хор хундә, ә ғәриш ишү дәри Довид.

Ҳәһлһо: (*ә һовоҗ “Пено”*)

И хушбәхдә рачә ватан
Ватан әһмәт дәрл-ғәм нәдан
Ән имуни - ән имуни
Һинәрмәнди дәшоҗмуни

Малкә: *(әз чүмјү һәрс тиһи бирә-бирә)*

Бала! Чон бала! Имуһој түш мумундигә, иһорә хуно ујнәмиш мисохди, пар-парловуш мисохди. *(гирисдәни)* Чун дәдәј вадарово, хәләфмә. *(дирәморәни Сибо, дирәни гирисдәј Малкәрә)*

Сибо: Тә кәј дәс нивәгири әз гирисдә, Мәлкә? Јәзуғиш бутә бијовгу түрә ә хүшдә.

Малкә: *(гирисдә)* Ә чон Сибо, чүтар нәгирисүм. һәр руз и һәилһорәки һәчи ујнәмиш сохдә дирәнүм, гуфдирәнүм: "токи түш мумунди, кукмә". Мә мијосдүм күшдә оморә ә чигәјтү. *(гирисдәни)* хәләфмә. Тү дүрүсд ғәл дәдәј нә дирәј, һәилитү ә тиконәвоз гирошди *(гирисдәни)*. Чон Сибо, кукмә 5 сала бу мәрә әз јү чиро сохдәтһо, һә әдәм әз јонһојмә гәшдә чирјәтјүрә - нәс офдәнүм. Чү биинсофә дәдәј бисдорум мә. *(гирисдәни)*

Сибо: Тү чү мијосди сохдә? Ә тү чү тәхсир вәри инчо? Шүвәр мүрдәгор ә шүвәр муrow.

Малкә: Нәһ, чон Сибо. һич јоғини мүрдәј шүвәрмәрә нә данүсдә ә сәрмә кор овурдуд, мәрә дүборә ә гилгули дәшәндүт. Чунмә ә чәһәндәм, мә нијосдум балајмәрә әз хүшдә чиро сохдә. *(гирисдәни)*. Бала! Чон бала!

Сибо: Мәгирис, Мәлкә, мәгирис. Гирошди. һәммәј ән и һәилһо куктү нисдүт бәгә.

Малкә: У залумә, ругә-руг бирә хүсүр пәскәнәкимә дири ә рәһ чүтар хүсүрмә Бәтушвәһә күшдәттә. һәилмә омори минәт сохди ә јү, у залум гуш нә вокурди. унчо балајмәрә *(гирисдәни)* күшдәт. Ки данүсдә, чүм һәрси чәндбо "дәдәј... дәдәј" һорој зәригә. Ки чоһоб дори түрә, кукмә, ки хомуш сохди түрә, јәзуғ мә... әчәи тү? *(һәрә)* Миданүсдумми мә ә залум балајмәрәвоз зиһисдә? һә умуһој вәдироморум әз унчо.

Сибо: Дузи. Мэлкэ. Уһо залумүт әри чун инсонһо. Уһо э һүкүм пулэвоз әдәбүрүт вәчәслә, пусд хәлгә вәкәндә. Виниш, э у хотуриш болшевикһо, һүкүмәт иму әдәј уһорә тәрг сохдә. Әз расләкиш Мәлкә, әгәр һүкүмәт ән иму нибисдогә, болшевикһо нибисдогә, чү хуб бу әриму? Миданүсдим ми чүн имуниһо дуланмиши дирә, руз дирә? Иллоһки зәнһо.

Мәлкә: Дузи, оммо доғ балајмә һич әз јормә нивәдаров. Мә дәләјүм әхи - әчи кукмә, әчи балајмә? (*гирисдәни*) Чон Сибо!

Сибо: Хуби, вәсси, мәкүш хүшдәрә. Вәхиз бурајм, јә кәм сокит бош. (*вадарафдәнүт*)

(дираморәни рәһбәр детдам Гаврилова вә боғ ғуллуғсах Исроил).

Гаврилова: И тәһәр мә гуфдирәнүмһо планә э сәр бәһәм бәрдигә лап гүзәлә боғ мәдиоров. Ә иму, ә дәвр иму һәммә мијо рач бу, хуб бу.

Исроил: Әрхоһин бош. Мә һәчи и боғә ғүч сохум ки, һич э ховһој сәһибјүш нә омориһо тәһәр.

Гаврилова: һәчуш мијо бу. Иму и хунәһо, и боғһорә әз дәс дәвләтмәндһо вәсдорәјм әри ән у нәһ ки, хәрәбә сохим гуфдирә. Тәфиһәт уни ки, әгәр тә имуһој уһо тәкһо э зәһмәткәшһорәвоз и ғәләчәһорә вокурдә, ишу хүшдәнишу кәјф сохдәнбүрүттә, имуһој ә ғәриш ән уһо һәилһој фәһләһо, кәнтчиһо кәлә бирәнинүт, зиһисдәнинүт, шори дирәнинүт.

Исроил: Урә мә э сәр офдорәм, һәрмәһ Гаврилова. Ә хотур ән и һүкүмәт чунәш дорә һәјф нисди. Тү фикир мәкәш, гәрәк нисдиһо ғәдәр рач имбу. һәчи мисохум ки, һәилһо э һәрәј дорһо, һәм рәһәти сохут, һәмигә вози сохут.

Гаврилова: Әри, әри. (*Дираморәни зури-зури Сибо*)

Сибо: Һәрмәһ Гаврилова! Инспектор овори, әдәј түрә хәбәр вәгүрдә.

Гаврилова: Әчи? Унчои? Кәш. (әз Исроил) Тү гәнә фәм сох виниш. (вадарафдәнүт)

Исроил: (әз Гаврилова) Бошгу. (әри хүшдә) Инчо мибу гүлһо кошдә, ә и тарафигәј чәргәј дорһој вә јә чәнд скамејкә зәрә инчо. (фәм сахдә-сахдә вадарафдәни)

(Дироморәни Довид ә 3 һәилһорәвөз)

Довид: (әз һәилһо) Ишму һалә һәилит. Мәш ә сал һәилүм, әз ишму амбар кәлә нисдүм. Һәммәјү 13 салајүм. Әнчәф мә рузһо амбар дирәм. Бәбәсүзи, дәдәјсүзи, гиснәи-хәчәләти мәрә әз һүмүр кәлә сохдәт. 13 салајә сифәтмә ә 20 сала ухшәш зәрә. Јә һәил ки әз дәдәј бирә руз, әз дәрд вә ләрбә фәјр һичиш нәвүнү - чүтар имбу? И ғүлһо, и базуһо имбуруз рәһәти сохдәнүтһо әз и чәнд сал пүшә ә зәһмәт дәбирәт. Әһ һәилһо! Бәхдәвәрүт у кукһо-духдәрһо, күһнә дәврә нәдирәтһо.

1 һәил: Дузи гофтү, бәхдәвәрүт. Иму дијәштәш бәхдәвәрим, чүнки јә тикәј күһнә, нәһләти бирә дәврә дирәјм вә имуһој данүсдәним тәфиһәти норә.

2 һәил: Дузи. Кәј бири әзуни дәври ки, түрә һәм сүрои соху, һәмигә һовои хуну, сәниһәтиш вомуху?! Һич вәхдиш. Чүн имуниһо ә ғопуһој кәс ә вәчи-вәчини мијосд домундә, әз товун хундә һич ә фикир овордәш чүрһәт нибисдо. Чүнки хундәнбу у, кирә пул вә дәвләт һисдигә.

Довид: Әри! Әз хундә фәјр - һәр зәһмәткәшә имиди ә сәбәһинә руз хүшдә. Һәр зәһмәткәш кор сохдә мүзд хүшдәрә вәгүрдәни. И әвәлһо нисди: һә кор сохи, ә нун нә раси. Оммо һәилһорә кор сохдә һәмәл нијов, чүнки чүкләјүт. Уһо бијо хунут, нәсиһәт

вэгүрүт. Оммо нэсланүт ки мæ эз 8 салаи э зир шæлæ æри јæ луғæ нун домундæм (хундæни) (*Гофһо æн и мағæни вир бирæт*)

Әһ. бәбәјмурә ә салдати бәрлүт, дәдәјмурә әз мæ чиро сохдүт, кәләбәбәјму мүрд, кәләдәдәјмурә ә пүшөј чүммә күшдүт. Әхирки, у күһнә дәвр хәрәбә сохд кифләт бәбәјмурә. Мæ мундум сәһибсүз, күмәксүз, гиснә. Әнчәт ә и базуһөј һәилирәвоз кор сохдә јæ луғæ нун офдәнбүрүм, јæ кәпик пул. Пул.. дәвләт. Чү такабур бүрүт у дәвләтлүһо. Ә Худо бовор сохдәнбүрүтгәш, хүшдәрә әз Худо кәлә гүрдәнбүрүт. Ә хәјол мәни, ә рәһ ә фәриш вишә кәләдәдәјмурә күшләки, мæ тәһно мундәнгә, ә јә һошир минәт сохдум мәрә бәрү ә хүшдәрәвоз. Oh, чү зур гүрдәбу у хүшдәрә... Нәһ мугу... пул... офто оморә пул нисди мугу.

2 һәил: Зул ән әзунһорә кәширә гәрәки.

Довид: Әри, гәрәки. Оммо јæ фәғир - нүкәр Шомоил, һич пулиш нәбу јүрә, вәгүрд мәрә әз рәһ, овурд ә хүшдәрәвоз ә инчо. Јуш дарафд ә завод, мәрәш дәшәнд ә кор сохдә, дошд мәрә. Оммо һүкүмәт иму нәс һишдә, чүн имуни, чүклә һәилһорә кор сохдә, зәһмәт кәширә. Чүн имуниһо бијо хунут сәниһәт вомухутгу, мугу. Уники мæ имуһөј 11 рузи әкишму оморәм.

1 һәил: Тәмизи, хурәг, рәһәти, нәсиһәт. Сүғдә бәбәш и чирә әри одоми сәһиби нисоху, чүтар һүкүмәт иму, һүкүмәт зәһмәткәшһо сохдәнигә.

Довид: Әри, һәилһо, дузи. Сәһиб, сәһиб. Таза дүнјоһ, дүнјоһ зәһмәт, дүнјоһ ишүғи.

Ә хәјол мәни у мәргә вишә

(хундәни) (*Гофһо æн и мағæни вир бири*)

Оммо имуһөј

(хундәни) (*Гофһо æн и мағæни вир бири*)

Бэхдэвэрүт һәйлһој улкәјму. Кәшит бурајм, мәһәл нубои.

(вадарафдәнүт)

(Дироморәнүт Јовдо, Гаврилова, Сибо).

Гаврилова: Пожалуйста! Имуһој имисал гәнә дорһо кошдәниним. Әхирки јә кәм пул рәһә бисдогә - кор хуб имбу.

Јовдо: Хәрәб нисди. Һүкүмәт иму әри һәйлһој ватан хүшдә пул сәғәти нисоху. Әнчәғ әз ишмуш талаб мисоху ки, ишмуш һәйлһорә хубә тәрбијә дит, ә тәрбијәј коммунистирәвоз кәлә сохит.

Гаврилова: Һәлбәттә, пожалуйста, миданит һә имуһоиш проверкә сохдә.

Јовдо: Чәнд һәил дәри ә и детдом? Һәммә кәләһојүт?

Гаврилова: Дәрүт 60 һәил. Дәрүт 10 - салаһош, 12-13 салаһош, јә чәндигә кәләһојүт.

Јовдо: Ә һисобәвоз чуһуриш дәри, түркиш, урусиш дәри?

Гаврилова: Әри! Әри!

Јовдо: Во-во! Һәчуш гәрәки. Тәрбијәј интернационали әз һәммә пүшә. Ә уһо варасундә гәрәки, чүтар әвәл милләтһо дү јәкирә күшдәнбүрүтгә. Имуһој зәһмәткәшһој һәммә милләтһо ә јәки бирорут. Мә 8 сал ә довһо бирәм, мә дирәм чүтар дү јәкирә нәһләти сохдәтгә һәр милләт. Уһо нәс варасирәнбүрүт дүшмән ә ғәриш һәр милләт дәри гуфдирә.

(Дироморәни Малкә әри ов дәбәрдә)

Дэвлэлтлүһо, рабиһо, ранчундэгорһо. (*Дирэни Малкара, шинохдэни*) И чү кори мэ дирэнүм, (*эз уһо*) эри... һэчини... (*э гирог*) Э Мэлкэ ухшэш зэрэ.

Гаврилова: Дузи. Иму э тэрбијэј интернатсионали амбартэки фикирэ дорэним. Миданит проверкэ сохдэ. (*Малкэ э оөвөз вадарафдэни*)

Јовдо: (*фикир*) Чэнд одоми э ишму кор сохдэ? Кинүт уһо?

Гаврилова: Јэки мэ, дү тэрбијэчиһо - ини Сибо Милихова, јэкигэ Софијэ Павлова, јэки числох Матвеева, бэгдэ Зојэ Авшалумова, Мэлкэ Шаулова вэ...

Јовдо: (*э гирог*) Һэ ини, и. Чүтари кори? (*эз уһо*) Мибуми хурэкэ фэм сохдэ?

Гаврилова: Пожалуйста, кэшит дарајм (*рафдэнүт*)

(*Дираморэни Малкэ, э пэсају Сибо*)

Сибо: Мэлкэ, данүсдэни? Тү кортүрэ варасдэј, бијо э хунэ бурај. Энчэғ мэ тэвэғэ сохдэнүм, пој јэ кэм э мэ кумэки сох. Мэрэ и сэхэт кормэ амбари, тү эдэј дирэ ки. Нүш э инчо иһорэ вэчи. (*дорэни гүрчовоһо*) Имишэв бијо золэ хуб варајуним.

(*Малкэ вэсдорэни сас мэкү, нушдэни э бофдэ. Дираморэни Исроил*)

Сибо: (*эз Исроил*) Хубчи тү омори, мэ эдэбүрүм эри тү одоми фүрсорэ. Данүсдэни, эз Наркомпрос одоми омори эри проверкэ сохдэ детдом имурэ. Бијо түш гу, чү кумэки гэрэкигэ эз тараф Наркомпрос.

Исроил: Эз һэммэ пүшо мастерској гэрэки. Уһонигэрэ э ғувот имурэвозиш миданим сохдэ. Кэш виним. (*вадарафдэнүт*)

(Эз тараф дираморэни фикирлу Јовдо).

Јовдо: *(э Малка дашнаэвундэ)* Шориhoј нич шори нэ дирэ бэбэјму э моғбуни чарусд. Э гиснэирэвоз хэмэл оморэбуho кифлэт вачарусд. Хунэјмэ буш, кифлэтмэ тиhi *(Малка фикир дорэни)*. Бирэһнэјэ доғho э савзэрэвоз пучундэ оморэт, сэнғалуғиho э дузиho чарусдэт, губиho пур бирэт, оммо эн мэ - зэн мэ э хунэј кэchoјгэми.

Малкэ: *(Шинахдэни хорој дэшэндэни)* Ој...ј

Јовдо: *(Шэндэни хүшдэра, Малка э дэсэвоз нушу дорэни нэзник нэјов)* Нэбугэ нуммэ эз сэр зуһунтү пузмиш бири? Нэбугэ чирјэт сифэтмэ эз пүшој чүмhoјтү вир бири, Малкэ?

Малкэ: *(гирисдэ)* И чү кори мэ дирэнүм? Эхи... пэс... ишму... хэбэр... Бовор сох, мэ тэхсиркор нисдүм, руһмэрэ күшдэт, чун мэрэ күшдэт... И чү кори, Худо?

Јовдо: Мэ данүсдэнүм, Мэлкэ, тү тэхсиркор нисди. Тү сүрхинэ дүли. Э мэ мэһлүми. Мэ рафдэбүрүм, данүсдэм. У дини, у дэвлэти, у падшоһи - уhoјүт, у хунхурho, у зэлүho тэхсир эн и дэрбэдоғуни кифлэт, эн и бирэи хэчэлэт. У дэвлэт мэрэ э чигэј кук хүшдэ э зир гулулэ фүрсо, у дэвлэт тэмэһ до, у раби э нум Худорэвоз дургунэ шоһоди до, зэн мэрэ эри кэchoјгэ зэн сохд. Ғэјғу нисди, Мэлкэ. Чэнд эзини базуhoј пулади јэрэғэ э ғаршуј дэвлэт, дин, падшоһ чарундэ дүнjoһэ дэгиш сохдэт.

Малкэ: Хубики тү хэммэрэ данүсдэни, бовор сох мэ тэхсиркор нисдүм. Дүлмэ эри мэ эз хэммэ ғонунho зијоди.

Јовдо: Мэ данүсдэнүм Мэлкэ... пэс эхи кук... кук иму эчи?

Малкэ: *(дир-дир)* Нич нэсданүм. Мэ 7 салики нэдирэм. Мэрэ фурмундүт, бэрдүт... Бэғдэ данүсдүмки ғозијэј кукмэрэ,

вирихдүм вадироморум эз кишу, инчо мэрэ э кор вэгүрдүт. Гуфдирәнүт, э дэдәшмурэвоз... э рәһ... дијэ, хэбэр мэ нисли... бэлки... күшдэт...

Јовдо: Чү, күшдэ омори? Пэс тү, тү дэдәи әхи, чүтар шәнди кук түрә? (*һарә*) Нәһ. Мәлкә, әгәр у тә һүкүмәт иму норә оморә, соғ мундигә - урә һичиш нибу - јоғин гәшдә гәрәки. (*һарә*) Мә һәјсәһәт э һәммә хунәһој һәили телефонограм мизәнүм, әгәр соғигә, мијофут. Мәш инчо дү мәһики оморәм, ихдилот мә амбари. Чәнд караз эз зир үлүм хилос бирәм, бәгдә револјутсијә бирәки оморәм э Москов, гәнә э довһо дарафдәм әри һүкүмәт имурә мүһкәм сохдә. Тү имуһој дирәни Мәлкә и кәлә дәгишугирә. Әвәлһо вә имуһој...

Мәлкә: Әри...

Јовдо: Кәш мә әри тү ихдилот мисохум. Әнчәғ јәбо хэбэр данум соғигә кук иму. (*тәһәди вадарафдәнүт*) (*Дироморәни Довид э һәшһорәвоз вози сохдә*)

Довид: Ишму мијо варасит ки, э и сал иму, иму мијосдим амбарә корһо данүсдә, амбарә хундәиһо данүсдә. Әнчәғ чү мијо буки күһнә дәвр, зәһәрләмиш бирә э хун пучундә оморә дәвр, э иму руз һәили нә бурбундәт. Уники һәилһо, иму мијо имуһој э дәһлүнгһорәвоз пүшово бурајм.

1 һәшл: һәчу хундә гәрәки ки, бәдәл гиросдә салһош.

2 һәшл: Зури-зури, оммо хубә тәһәр.

Довид: Әри, зури-зури, оммо хубә тәһәр. Ишму данит ки, үлкә дәгиш бири, үлкә әдәј эз иму данандәјә корсохһо гузәт сохдә. Корсохһо, данутһо ғинһо восдорә эз күһнә дәвр, вә вокурдә таза хушбәхди әри зәһмәткәшһо.

3 хэил: Э чигэ мијорим имидхој үлкэрэ. Шэксүз. Энчэг хала бијо городки возим.

Довид: Бошгу, возим. Имухој урэш данит ки, э детдом иму тэшкил бири јачејкэј комсомол. Мэрэш э комсомоли вэгүрдэт, ини Шоулиш э комсомол дәри. Иму бијо кор, зурбајэ кор э гәриш хәммә човонһо әри данандәишүрә зијод сохдә.
(*Дироморәни Јовдо вә Гаврилова*)

Гаврилова: Ишму ирә әриму зүтә гуфдирәнит. һич телеграм зәрәшош гәрәк нисди. У хәил э детдом иму дәри. хәјсәһәт хорој зәнүм.

Јовдо: Нәһ, пој. Тү хорој мазә. Биһил мә шинохум, мә бәбәјүм әхи, (*аморәни әхи хәилһо*) - шолум хушбәхдә хәилһој бәхдәвәрә үлкә!

хәилһо: Шолум, шолум әз хәилһо бүрүтһо бәдбәхд, вә имухој нисдүтһо хушбәхд.

Јовдо: Офорин! (*јәкирә гүрдәни - аморә аморә рујә стәл*) Нумтү чүи, кук?

1 хәил: Искијәјев Шоул!

Јовдо: Шоул, амбар хуб. (*аз унигә*) Нумтү чүи бәгдә?

2 хәил: Шолумов Сијүн. Мә инчигәи нисдүм.

Јовдо: Зарал нисди, Сијүн. Имухој һәр чүчоиш бисдори тәфиһәт нисди. (*аз унигә*) Түрә чү нуми, хубә чи, коврә чүмһо?

3 хәил: Әсәфова Истир!

Јовдо: (*нүшдә*) Пәс түрә чү нуми, калә кук? (*аз Довид*)
(*Гавриловарә воисдә гују, нәс һишдәнүт*)

Довид: Мэрэ, лэлэ, нуми: тазадэн зэндэ омориho кук.

Јовдо: Эчэб... һәри тазадэн...

Довид: Довид Ифрәимов.

Јовдо: (*дошдәни хүшдәрә*) Тү чү хуб кәлә бирәј. Пәс бәбәјтү, дәләјтү?

Довид: Мә, ләлә, һәм јәтимүм, һәмигә јәсир. Мә наз бәбә, ғал дәләј нәдирәм, кәјф һәили нә гировундәм. Сәнғој сәһрәho болуш болинајмә, ворвориhoј бијобуho лүһүф кәмәрмә бирәт. Хокhoј хори ә һәрchoјмәрәвоз малад бирәт. Имуhoј 2 салики мә нун офләм, руз офләм.

Јовдо: Тү чү рач ғоночәглү, дәрд-ғәм дирә гоф сохдә, кук?

Довид: Әри, ләлә. 13 салајүм, чәнд 20 сала корho дирәм. Моғбуни, хәчәләти һәрмәһмә бирәт. Јә һәилки әз 3 - саләи бәбә нә винү...

Јовдо: Әхи... бәбәјтү, мә, мәнүм кукмә. (*гирисдәни*)

Довид: (*чәшимши*) Чүтар бәбә... тү... бәбәјмәни?...

Јовдо: Әри... Әри, чон кукмә (*гирисдәни*) ...Мәнүм.

Довид: (*ғал дәшәндә гирисдәни*) Бәбә... бәбәјмә!

Јовдо: И дәһ сал рихдәјho һәрсо кәм нисдүт кукмә, мәгирис. Тү дәһ сал әри руј бәбә һәсрәт мундәјho кукмәни, тү бәбәсүз, дәләјсүз ә ғәриш ғәрә-тикон, әз јәкиш рәһм гузәт нә сохдә кәлә бирәјho кукмәни. Тү кук ғәми, тәнги вә гиснәи мәни. Мәгирис. (*һәрә*). Oh, һәрcho, һәрcho! Мә тикәhoј туп, зәһәрhoј гулулә дирәм - һәрс нә рихундәм. Мә мәһит офдорә ләшho

дирэм, нэр сэхэт эз хүшдэ нэзник мэргэ дирэм - нэ гирилдэм. Нэх, и һэршо - һэршој шорини, кукмэ. Зулм, бирәһми, ранчундәи, э пул тобиһи хүрд бири, кукмэ. Һүкүмэт точһо вә капиталһо, һүкүмэт хун вә гәзәб вачарусди, әхирјү норә омори. И тазә дәвр, и падшоһјәти зәһмәт ән түни, кукмә, ән чүнтүниһои. (*Һәрә*) Тү данүсдәни ми, кукмә, түрә дәдәиш һисди гуфдирә, инчо?

Довид: Инчо? Дәдәј? Нәһ, дәдәјмә 7 салики мәрә шәнди.

Јовдо: Нәһ, кукмә, у инчои. (*Әз дәр вәди бирәни Малкә, дирәниһо э бирдән мәһтал мундәниһо*) (*Јовдо дирәни Малкәрә*) Куктү офдә омори, Мәлкә.

Мәлкә: Ој... (*сүсд бирә офдорәни, сахд гүрдәнүт*)

Довид: (*шәндәни хушдәрә э сәр дәдәј*) Дәдәј, чон дәдәј (*Һәрә*). Воку гәлтүрә, гәл ги и 7-сал һәсрәт мундиһо куктүрә, дәдәјмә. И чү һисмәти, дәдәј баларә нә шиноху, бала гәл дәдәјә нәвинү? (*гирисдәни*)

Мәлкә: (*гирисдәни*) Бала! Балајмә, ки кәлә сохди түрә гәл дәдәјсүз? Мә хәчәләтүм. (*гәл гүрдәни кукә*)

Јовдо: Тәхсирлүни ғурулуш күһнә дәвр, тү нәһ. У бу кифләтһорә вачарундәнбуһо, сәбәһкинә рузә тәлһ сохдәнбуһо.

Довид: Мә руз һәили нәдирәм, дәдәј. Мә тазадән зәндә оморәм. Рузһој һәилимә әзимбәгдәјгә сәр гүрдә оморәнини. У мәнүм әзимбәгдәјгә винүмһо хушбәхди. (*аз һәиһо*) һәилһо ишмуш шори сохит, мәрә имуһој һәм бәбәи, һәм дәдәј.

Јовдо: Әри кукмә, нәки түрә, һәммә һовирһојтүрә, һәммә чүн түниһорә имуһој һәм бәбәи, һәм дәдәи, һәмигә Ватан.

Пәрдә

*"ДҮЛМЭ - Э ТҮРЭВОЗИ, МЭСКЭНМЭ" – э и нумэвоз
э и зуриһо мэдилов јэ чэргэ китобһој Јаһэгү Агарунов:
јоровурдиһоју, нјесһо вэ шиrhoһоју. И китобһо эдэј һазур бирэ ари
гировунда э 25 апрел 2002 сал јубилеј ану: 95 сал аз дэдэј бирэи.*

СЭРНОМӨ

Чутар жаратмиш биригэ литературајму	3
1-мүн бэхш	3
2-мүн бэхш	13
3-мүн бэхш	40
Пјес “Ҳэршој шори” (“Тэхсир кини?”)	69
1-мүн пәрдә	70
2-мүн пәрдә	81
3-мүн пәрдә	89
4-мүн пәрдә	105
5-мүн пәрдә	114

Художественно-публицистическое издание

Агарунов Яков Михайлович

Моё сердце с тобой, мой край родной
(немного из моих воспоминаний)

(на татском языке горских евреев)

Составитель *Михаил Агарунов*
Компьютерный набор и корректура *Регина Будагова*
Художественное оформление *Сахиб Гусейнов*
Отдельные переводы с русского на татский язык
Шанда Агарунов, Семен Нисанов и Борис Симандуев
Фото Красной Слободы в Кубе *Тэрри Эш*

Сдано в набор 05.09.2001. Подписано в печать
05.10.2001. Формат бумаги 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Гарнитура Таймс. Печать офсетная. Физ. печ. л. 8.
Тираж 400 экз.

Издательство «Абылов, Зейналов и сыновья».
370009, Баку, ул. М.Горького, 43

